

Зуряадай Залуушуул

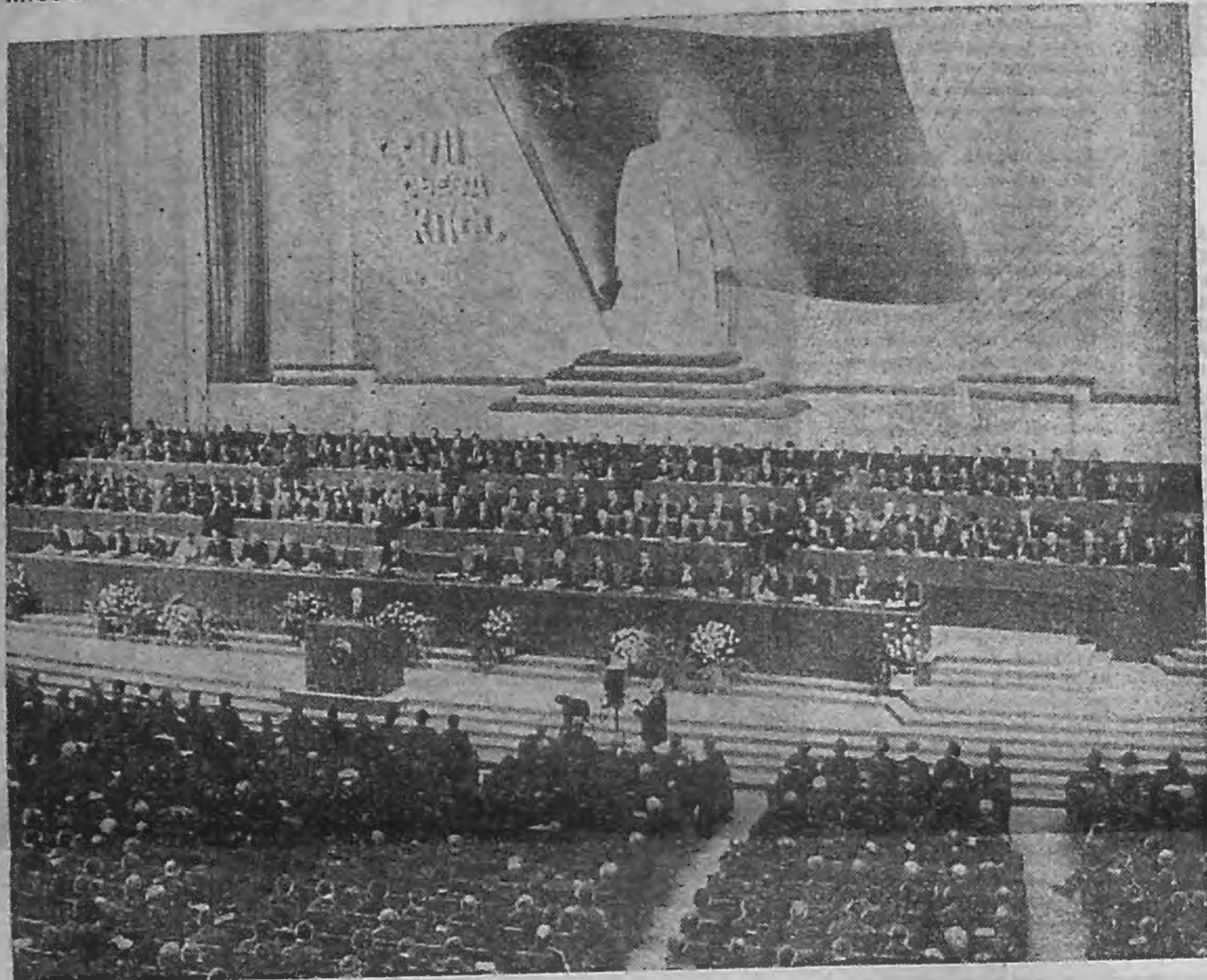
БУРЯДАЙ КОМСОМОЛ ОУГАНИЗАЦИИН ОУГАН

ГАЗЕТ
1931 ОНОЙ
ОКТАБРИН 1-НЭЭ
БУРЯД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ
ОРШУУЛАГДАЖА ГАРНА

Суббото,
июнийн 30,
1990 он
№ 26 (7123)

Сэл 10 мүнги.

КПСС-ЭЙ ХХVII СЪЕЗД. МОСКВА. 1986 ОНОЙ ФЕВРАЛИН 25.

Москва хотодо КПСС-эй ХХVIII съездын хүдэлмэрилжэ эхилтэрнь оройдоо хоер үдэр үлэбэ.

Партийн мүнөөнэй манай общество дотор эгээл хүсэтэй политическэ эмхи байһандань нэжэглэлтэгүйл даа. Тийн ямар нэгэн асуудалаар партийн эзэлһэн һанамжануудһаа оронойнай бүхы ерээдүйн дулдыдаха гэжэ мэдээжэ. Өөрынгөө ХХVIII съезддэ партийн бэлдэжэ байһан ушарай бүхы обществын анхарал татаһаниинь гайхалгүй. Харин РСФСР-эй коммунист партийн Учредительнэ съездын хүдэлмэринэ хаража үзэхэдэ (энэмнай ороной бүхы коммунистуудай 60 процентнь ха юм), энэ бэлэдхэл ехэл тухашаралтайгаар ябуулаг-

даа. Юундэб гэхэдэ, олонхи делегадууд миил үгэ буляалдаануудта бэшэ, харин эрид шууд шүүмжэлэлгэнүүдтэ бээ зэһэнэ. Тийхэдэ алишье талань гэмнэгшын гол үүргэ бэе дээрээ даажа абахыс эрмэлзэнэ. Үнэхөөрөөшье парти дотор тад ондоо үзэл бодолнуудыс баримталһан таланууд бии гээшэ ааб даа. Теэд эгээл мүнөө үе сагта хараа бодолнуудайнгаа талаар үлүүсэ ехээр арсалдаануудыс гаргаһанай, үгэ буляалдаһанай үлүү гэжэ һанагдаха байна.

Съезддэ амжалтануудыс хүсэнэбди. Энэмнай гансал коммунистуудта бэшэ, арад зондошье хэрэгтэй ха юм даа.

КПСС-ЭЙ ХХVIII СЪЕЗД.

Оромнай хүлээһэн ба найдаһан зандаа

Газарайл байгаа наа...

БЭШҮҮРЭЙ РАЙОН-
НОЙ БАГАХУНАЛИ
ТОСХОНДО «ЗАЛУУ
ГАЗАР ХАХАЛАГША»
ГЭНЭН РЕСПУБЛИКАН-
СКА АРБАН ТАБАДА-
ХИ КОНКУРС ҮНГЭР-
ГЭГДӨӨ. БҮРЯДАЙ
АРБАН НЭГЭН РАЙО-
НУУДНАА ТЕХНИЧЕ-
СКЭ МЭРГЭЖЭЛЭЙ 12
УЧИЛИЩИНИ ТҮЛӨӨ-
ЛЭГШЭД ИИШЭ ЕРЭЭ.
БАЙГША ОНДО ПРОФ-
ТЕХМЭРГЭЖЭЛ ӨӨР-
НГӨӨ 30 ЖЭЛЭЙ ОЙЕ
ТЭМДЭГЛЭХЭНЬ. ТИМ-
МЭНЭЭ КОНКУРС ЭНЭ
ОЙН БАЯРТА 30-
РЮУЛАГДАНАН БАЙ-
НА.

Мүрсео нээх үедэ
заншалта бэшэ жама
еһонүүд өбсөргөдөггүй.
Урднхи мэтэ захилал,
уряагай үгэнүүд эдэлээ,
хурагшад шэт шөрөй-
нуудта зориг бадархан
тэмдэгшье харагдаагүй.

Тэднэй 4 тонно трак-
торнуудтай шадмар бэр-
хээр хүдэлхыснь хараад,
досомини нэгэ бага зо-
хид боложо эхилбэ.
Комкурсдо хаблагдагшад
анзаһаа тааруулан та-
бинка, газар жоншадгүй
байнаар хахалха зэргэ-
тэй байгаа.

Трактор жолордоно
шадхаһаа гадна газар
хахалха онол шадбары
шухала хэрэгтэй байба.
Мүрсеонэй түрүүшын
шатада газар хахалха-
гын дүрмүүд бүтүүл-
гээр эбдэгдэжэ, 6 хүн
мүрсеондэ хаблагдаха
эрхгүй болобо. Респу-
бликын ПТУ-нуудай нэгэл
байнаар бэхдэгдэн ху-
рагшад конкурсдо өр-
хэн байба.

Ямар шантагван дээр-
һэ имэ ехэ алдуу эн-
дүү гаргагдааб! «Агро-
промы» түрүүшын,
судягай коллосини тү-
рүүлхы В. М. Магае-
выс энэ асуудалда хя-
рюурахынь туйгсрбди.

— Ямар шантагван дээр-
һэ алдуу эндүү гар-
гагдааб гэхэдэ, онолхи
ПТУ өөрын газаргүй
байһан дээрһээ үчил-
шида хуража обанар-
дм хүдэсээс бодотоор
хэрмэлэ эргэгүй бай-
даг. Энээнэй эсэстэ имэ
онол алдуу гаргагдаа.
Трактороор газар хахал-

ФОТОРЕПОРТАЖ

жа, дүршэлтэй болоһон
хурагшад лэ илэдаг.

Тинхэдэ ПТУ дүүргэ-
һэнэйһээ хүүхээр онол-
хи хурагшад үйлдбэрн
дээрэ дэһаад хуража
баатар боложо гээшэ ха.
Энээнэй нилээд ехэ сэг,
мүнгэн гаргаһалгадаг.

— Мүнөө хүдөөгэй
мэргэжэлнүүдэй нэрэ
хүндэ тухай хэлһэнэй
үлүү болонхой, — гэжэ
30-дахы ПТУ-гай дирек-
тор Г. В. Петрова хэлэ-
бэ. — ПТУ хурагшалай
онол аргалууды шэлэ-
хэ эрхтэй байха «но-
той гэжэ би һананаб.

Бага-Хуналин 30-дахы
ПТУ-гай хурагшад — кон-
курсн ээд гол шан-
«МГЗ» трактор «баба»,
Тинхэ тинхэрээ эдэм-
най үнгэрэгшэ жэлдэ ба-
һал илалта туйлаа һэн.
Мастер-багшанарай нэ-
гэн илгэжэ хэлэ: ар-
баад жэлэй стантай ме-
ханизаторнууд трактор
жолоодоно гэжэ бага-
хаар байгаа! Дээдэ-Жэ-
рэмэй 27-дохы СПТУ-гай
команда хоёрдохи ша-
тын диплом, 37-дохы
ПТУ-гай команда гурба-
дахы шатын диплом
абба.

Шанхалууды ба-
риуһанайнь хүүхээр
«Залуу газар хахал-
ша» гэнэн конкурсдо
илһан Игорь Игумнов
болон Виктор Афанась-
ев гэгшэдтэй хоёрл-
дөөб.

— Таакад, юундэ ме-
ханизаторай энэ хүтэр
хүндэ ажал шэлэбтэ!

— Бага балшар наһан-
һаа техниктэй танил бай-
хадм. Эсэгэнэрнай гур-
ба-дүрбэдэхи классууд-
та хуража байхаданай
трактора хуултадаг һэн.

Эдэ хоер хүүхэдэ
механизаторай мэргэжэл
тухай хурахадамни, тэдэ
июднуудэ бэллэгүн
хаража байгаад һэн.

Саян ОМБОВ,
штатнабшэ корр.
Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ
фото.

ХЭХЭ АЖАЛНАЙ ЕХЭ

Селентинскийн целлюлозно-кертоний комбинат республика соо Байгад далайе эгээл ехээр бузарладаг предприятия гэжэ мүнөө хургуулин хурагша бүхэн торднотгүйгөөр хэлэхэ. Байгалай жа-сын республиканска отделениин түлөөлэгшэдэй хэлһэн үгэнүүд, статьянууд нимэ һанамжа бүрилдүүлгэдэ тон ехэ нүлөө үзүүлнэ. Харин комбинатда экологическа сэлбэр үйлдбэрн байгуулах, байгали хамгаалха талаар хэгдэжэ байһан хүдэлмэри тухай муртай юумэн хэлэгдэнэгүй. Тиммэнэ мүнөө агаар бузарлалгаһаа хамгаалха талаар комбинатда хэгдэжэ байһан хүдэлмэри хаража үзэбди.

Республикын агаар тон ехээр бузарладаг предприятинуудай тоодо комбинат ородог байна. Үнгэрһэн жэлэй туршада 23 мянган тонно бузарладаг бодосууды агаар руу хаяһан байна бшуу. Эхэмнай ехэ гээшэ гү, али бага гү! Статистикын дүнгүүдэй ёһоор, республикын промышленна предприятинууд, автотранспорт үнгэрһэн жэлдэ 310 мянган тонно хороото бодосуудаар агаар бузарлаа. Комбинатай агаар руу хаядаг утаан соо элдэб бодосууд биһ байха юм. Жэшээлхэдэ, 12,2 мянган тонно нүүрһэн, натрийн сульфат болон бусад хатуу бодосууд хяагдана. Мүн 10,8 мянган тонно газтай зүйлнүүд соргоор гаража, агаарта дэгдэнэ. Тэрэ тоодо 1,2 мянган тонно метилмеркантан, сероводород, скипидар ороно. Эдэ бодосуудай үнэр танарын холуур тарадаг ха юм.

Дулаанай элшэ хүсэний, известерегенерационно, целлюлозно буйлуулгын цехүүд бусадһаа ехээр агаар бузарладаг гээшэ. 1970-аад онуудта бүтээгдэһэн туршалгын-промышленна, технологическа түхээрлэгнүүд мүнөөнэй экологическа эрилтэнуудтэ хариусахаа болижо, заримынь нэлгэхээр, шэнэлхээр болонхой. Комбинатай агаар руу хаядаг бодосууд соо зарим зүйлнүүд хэмһээ хэдэн дахин ехэ байха юм.

Тиммэнэ эдэ бүгэдые багаар гаргадаг болгохо зорилготойгөөр бүхэл хэмжээнүүд абтаа. Эдэ хэмжээнүүды бэлүүлжэ шадабал, комбинатай агаар руу хаядаг бодосууд жэлдэ 11,9 мянган тонноор бага болгогдохо жэшээтэй. Энээнэй хамта санитарно-хамгаалгын зоно би болгохо хэрэгтэй. Тус зоноһоо гадуур хуурын тосхонууд-

тахы агаар санитарна бүхы эрилтэнүүдтэ хариусаха ёһотой. Иимэ зонын газарта Брянск хуурын орожо, нүүлгэгдэхэ болонхой.

Дурсагдагша хэмжээнүүдэй үнэ сэн уридшалан тоолоһоной ёһоор, 30,5 миллион түхэрт гаргашагдаха болоно. Тэрэнэй 14,4 миллион түхэригшэ барилга-хабсаралгын хүдэлмэридэ ашаглагдаха ёһотой.

Нүүлэй 2,5 жэлэй туршада агаар хамгаалхаар 11,7 миллион түхэригшэ хүдэлмэри хэгдээ. Гадна тооһо барилдаг түхээрлэгнүүд нэлбэн шэнэлгэдэ, дулаанай элшэ хүсэний цехэй энергетическэ шэнэ түхээрлэгнүүды тодохжо ашаглаха хүдэлмэри бэлүүлэгдэһэн байха юм. Энээнэй ашвар сэлбэрлэгын коэффициент 60 процентһээ 85—87 процент хүртэр дээшлүүлээ, тооһо, үлөдодой окис халгые бага болгохо арга боломжо олгогдоо. Содорегенерационно котелнууд нарижуулагдана. Электрофильтр шэнэлһэнэй ашвар хатуу зүйлнүүды бариха коэффициент 49 процентһээ 96 процент хүртэр дээшлүүлэгдээ. 1987 ондо 31,4 мянган тонно бодосууды хаядаг байһан һаа, үнгэрэгшэ жэлдэ 23 мянган тонно хүртэр хаяа болгогдоо.

Гэхтэй хамта предприятида агаар хамгаалхаар хэгдэһэн хүдэлмэри экологическа программ эхин гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй. Гэбшье энэ программаар хараалагдаһан хэмжээнүүд сэг соогоо дүүргэгдэнэгүй. Дүрбэдэхи холтоһоной котелшье нарижуулан һайжаруулагдажа эхилэгдээгүй. Программын ёһоор, тус котелье байгша ондо нарижуулжа дүүргэхэ байгаа. Комбинатдаа дулдыдаггүй шалтагаһаа боложо, энэ хүдэлмэри хэгдээгүй юм.

Проектнэ эмхи зургаануудай дуралхаһан бусадшье хэмжээнүүд сэг соогоо бэлүүлэгдэнэгүй. Үнгэрэгшэ жэлэй туршада 24 хэмжээнүүд дүүргэгдэхээр түсбэлэгдэһэн байгаа. Тээд үнэн дээрээ оройдоол 9 хэмжээн бэлүүлэгдээ бшуу. Тимгэжэ 1989 ондо агаар бузарлалгы 19 мянган тонноор хороохо хэмжээндэ хүргэгдөөгүй, харин байгша ондо түсбөөр хараалагдаһаниие 6 мянган тонноор үлүүлэхэ ёһотой болоно гээшэ.

О. ПЕТРОЧЕНКО,
Бурядай АССР-эй Госкомприродын инспектор.

Манай дүлэ

ПОЭТ ЛОБСОН ТАПХАЕВАЙ 30 НАНАЙ ОЙН БАЯР ТЭМЦЭГЛЭГДЭЭ

ШҮЛЭГЭЙ ХОНГЕО АЯЛГААР...

бшуу. Номойн нэрэмж далай удхатайгаар дуулдана ха юм. «Мундэргын сэгсүүд» гэхэдэн, «Мундэргын хүмүүд» гэжэ ойлгогдоно. Лобсон Тапхаева өөрөө мундэргын хүбүүн хэн тула, хад өөдэ нэгжтэ бэшэ абирхан хадда мундэргынгаа сэгсүүдэй гүбн талын сэгсүүдхээ шэнжээ шанаараараа, сэгсгэхэ янзаараа ондоо байһынь хараада абан, мундэргын хүмүүд — Түнхэ-нэймни зонууд мундэргынгаа сэгсүүдхээ адли сэдхэл зүрхөөрөө, абарн зангаараа, ажал хэрэгээрээ ариун сээр байһай даа гэжэ хүсэл эрмэлзэл гаргахы оролддоно.

Лобсон Тапхаева энэ ном соогоо гансашье Түнхэнийгөө сондо хандана бэшэ, харин бүхы буряад нутагаархиндаа, монгол хүүхэндэ, орон дэлхэйн зондо уян зүрхөөрөө, энхэрэн сэдхэлээрээ хандажа, эшэгтэ гэрэй хойморто эзэн боложо хууһай гэжэ үнэн зүрхэньхөө хүсэнэ гэхшэ. Ингэжэ Түнхэ нутагайнгаа хүн зоной нюур шарайгаар, тоонто нутагайнгаа үндхөөр алтан мундэргынгаа алын сэгсүүдхээ ариун сээр образоор поэт хүн түрэлтэнэй уялга, өһотой уг унгаараа холбоотой ханал бодол элшээлэн гаргахы, тобшолол хэ-хы оролдоһон байна.

Уран зохоол хадда хүниме шэнжэлхэ ухаан, хүнэй сэдхэл уудалха эрдэм, хүнэй сэдхэлэй хайхэни хэрүүлхэ мэргэжэл гэжэ гэжэ Лобсон Тапхаевай найзаар ойлгожо, мэдэжэ абхэнииньхөө «Зангилаа» гэхэн ном соогоон элхрээ. Энэ номын 1973 ондо хэблэгдэн гаража, уран шүлэгшын зохоол мэргэжэл шадабаринь үлэм хүрсэдэжэ абалы, уран уялгы үшөө гоо, бодол хүсэлэньхөө үшөө гүнзэгэ, аял-та дуунайнь бүри абалстай болохы гэршэлээ энэ.

Поэт зохоол соогоо зураглалан юмжэн бүхэньхөө зүрхэн соотуураа гаргажэ, ухаан бодолдоо үнэн бодотоор шэбшэжэ, буряад хэлэнийгээ баялг болохо эрэгсүүтэ сасууланууды, элхрээлэгэ-элхрээлэгэ шадамарааа хэрэглэн, уран гоо, дайтшагүй образууды байгуулна. Гэхтэй хамта, Лобсон Тапхаевай бүхы ша-хуу шүлэгүүд соонь буряад ара-даймнай бурялхы аялга, хонгоо хүжэм эдэжэ гэжэ тэмдэглэ-мээр. Үнэхөөрөөшье, «Зангилаа» гэхэн ном соохы шүлэг бүхэнийнь өөрин хүгжэмтэй, өөрин аялгатай. Жэшээнь, «Дугы дээрэ» гэхэн шүлэг соо имэ аялга эд-дэлээ:

Хоёр зүрхэн, хоёр зүрхэн
Шүлэг тэндэ дугы дээр,
Хотолзоом, нэхилэам —
Хүбэн сэгээн дугы дээр
Илаг хоёр — энэ баяр,
Улгын дуунай дугы дээр
Дүүжэнхэйгээ болгоожол

Дүүжэнхэйгээ мэдээрэй,
Энэ хадда уран зохоолой хү-
шэр хүндэ ажаллаар туйлагдаһан
шадабарн, мэргэжэл соогоо бөө-
мэйлэгдэн гараһан, олон хэлэй

туршада мундэргын баажан дүй дүршэл гэхшэ.

Имэгал энэ «Зангилаа» гэхэн номоороо Лобсон Тапхаева буряад поэзингээ уран хайхэнай занги-лаа улам шангадхэһан, тонойн-гоо зүрхэ сэдхэл дахин бая-суулхан байна.

1976 ондо гараһан «Хэнгэргэ» гэжэ номдоо поэт юргэмсэ дэл-хэйн эрьсэ, татаса тухай, хүн түрэлтэнэй хүгжэлтын жама өһо

орон хэлэн дээрэ Москвагай хэб-лэлнүүдтэ «Саянай толон» (1976), «Алтан үндэһэн» (1981), «Угай баялг» (1985) гэхэн номуудынь гараһан байна. Поэдай шүлэгүүд орон хэлэн дээрэ «Сибирские огни», «Молодь», «Нева», «Лите-ратурная Россия» гэхэн журнал, газетнүүдтэ, элдэб суглуулба-ринүүд, антологинүүдтэ хэблэг-дэн гаража байдаг.

«УГАЙ БЭШЭГ» — УГАА ТААТАЙ

Бүүлэй үеын эдир залуу бу-
раад үетэй түрэл өһо өн-
шалаа, түүхэ домогуудаа, үг-
гарбалаа мэдэхгүйнөө гадна
түрэл хэлээ мэдэхгүйдэн
яахашы! Энэ алдуу занхы
тула өх ажал ябуулха хэрэг
тэй. Уг гарбалай түүхэ бэш-
түүдэ хэрэглэжэ, тэдэний
шудалха болонобди. 1988 он-
до буряадай номой хэблэл
фонирхоомор уран зохоолой
шүлэгэмэл ном хэблэгдэн
гараһан байха юм. Тус ном
буряадай комсомолой шанг
лауреат, мүнөө үеын буряа-
совет литературда өөрин
со малтай уран шүлэг, по-
эмнүүдэ бэшэдэг поэт Ло-
бсон Тапхаева бэшэ, би по-
дай урда жэлнүүдтэ гарга-
номууды тон өхээр хонир-
хон уншадаг, буряад хэлэн
хэблэл багшалаадаа хэрэг-
жэ, үхибүүдэ тэдэнтэй
нилсуулан хүмүүжүүлдэг бэ.

Ажалайнгаа хэрэгээр район
олон нургуулинуудаар «Бад-
би. Мүнөө районий багшан
поэдай «Угай бэшэг» гэжэ но-
мы хэрэглэжэ, үхибүүдтэ
гарбал тухайн мэдээсэжэ, хү-
мүүжүүлжэ байһай. Марты
һүүл баста район доторн
«Минин уг изагуур» гэжэ нур-
гуулинуудтэй найндэр болон
һон юм. Нурагшад материал
бэлдэхэдэ, Лобсон Тапхаевай
«Угай бэшэг» хэрэглэ.

Хүн түрэлтэнэй хүгжэлтын
Хүрэмэ өрлэн түүхы
Амиды клетка бүхэндөө
Абажа абаһанаа мэдэһэлби.

Ямар гүнзэгэ удхатай хүн
нүүд гэхшэби! Нэрээшье, үг
бүхэн шунан соогоо, бэ соо
гоо урда элхрээлүүдэй үлөө
һэн хубинууды абалжа абан
бэш гүй! Поэт түүхыншье, зо-
мографиншье, ажаһуудалы-
шье, абарн зангайшье, зан-
шалайшье, соол болбосорой-
лошье талаһаа олон баримт-
та зүйлнүүдэ, бодото нюур-
нууды, үнэн болоһон үйлэ-
хэрэгүүдэ оншотойгоор хэ-
рэглэжэ, уншадаа ульгам та-
руу зохоол бүтээжэ.

Дабазнай оройдэ моринһоо
буужа амарангаа
Дам савашань нарабшалан
харахада,
Сэнхир аласай тодо бэшэ
далангаар
Сэдхэл заһамаар юун
хүлээнэб урдам!

Поэдай урда удхаар гүнзэ-
гы шэна шүлэгүүд, поэмэ-
нүүд, номууд хүлээнэ өһотой,
Наһанайнгаа далмта мориндо
мордоһон хүн дуу дуулана.
Ажал, жаргал тухай, хүшэр
хүндэ тухай, ошоһон саг, эрээ-
дүй тухай! Шагныг, хүмүүд, та-
рэнэй дуу! Шагнаад оюун бэ-
агынь дэмжт!

С. ОШОРОВ,
арадай гэгээрэлэй таһагай
буряад хэлэнэй инспектор.
Түнхэн.

Үни болоһон хэрэг. Маарга-та нутагта мянга долоон зуун онуудай эхээр Бээжин Байха гэжэ харгана угай хүн ажалаа. Мүнөөшье энэ хүнэй уг залгамжалһан зон Ярууна, Хорини аймгуудта би юм.

Байха түрэлхин бар хүсэ-тэй, үгэстэй малша бурладай хүбүүн байһан алдартай. Нэгдэ хорини зоной эхэ найр наадан дээрэ барилдаадаа, нүгөөдэ бүхэеэ бага бэшээр ойлкомторгүй гэмэлтэжэрхилэн байха юм. Тэрэнэйнгээ түлөө хуулини урда хэрюусажа, Итанцын острогто хинанжада абтаба. Энэ үедэ Оросой болон Манжийн хашуулай хоорондо хилэ табиха түлөөрэлтэ хэгдэжэ эхилбэ. Хоер талын хэлсэхэнэй өһоор хамтын эхэ обоо тахиха, найр наада үнгэргэхэ гэжэ баталһан байгаа. Хорини зондо эхэ хэрюусалга тудабэ: найрта барилдаха 100 бүхэ, урилдаха 100 мори бэлдэхэ хэрэгтэй. Эдэз хоол болохынь үхэр хони шалха, гүүнэй нүөөр хэгдэнэн сэгэ, мүн тоһон, үрмэн гэхэ мэтые буйлуулха. Ашаа абашахын тула хэдэн мори тэргэ, тэмээнүүдые бэлдэхэ өһотой болоно. Хэдэн эшэги гэрнүүд хэрэгтэй. Уһа, түлээ шэрээ тэргэ, бооштонүүд, гадна икелоннай хэрэгсэл болохо лямба, бэшхүүр, эбэр номон, хилгэһан хуур. Эдэ олон зүйлэй бэлдэхэ хэгдэжэ байна.

— Хорини зоной дунда Монголой алдартэ бүхэтэй тэнсэлдэхэ амар бүхэ олдохогээшэб,—гэһэн үгэ Хорини ахалагша зайһан Шодо Болтир-тарзаба ха.

— Итанцын острогто хууһан Байха бүхэ тусгаар бүхэ хүн байна,—гэжэ Байхын намганай түрэлэй нэгэ хүн ахалагша зайһанда мэдүүлбэ.—Би нэя Байхада эдихэ хүнэй абашажа үгөөд эрбэ. Энэ болохоёо байһан найр тухай хоёржэ үгөөб. Намһае тэрэ найрта абашабалтай, хоер хүлөөрөө гээд тулжа абашан хүндэ хаягдахагүйб гэжэ тэрэ хэлэбэ. Би өөрын бэвэн хүсэний гэмээр хүниие гэмтээгээд, энэ хинанжада хуужа байнаб. Тэрэ монголой бүхые сохон хаяхаб, бодожо мэдэнэ бээтэ гэ-нэ.

Зайһан тэрэ үгэ дуулаад, Байхые дары острогтоо сүлөөлхэ захиралга гаргаба. Хинанжаа табигдаһан Байха ахалагша зайһантай бэралхажа уулзаба ха. Зайһан хэлэбэ.

— Би шамайе эндэ сугларһан олон бүхэтэй барилдуулжа үзэхэм. Ший хаягдабал, моргаа сохюулөөд, гэдэргээ острогтоо дэхинсэ ошоожо хуу-хаш. Али тусгаар бүхэ байжа шалгарбал, найрта ошохош. Хэлсэлтэ найр дээрэ монго-лой бүхые халбалшин, би энэ гэмһээш хүнгэлөөд, эхэ шон үгөөд табихаби!

Бэлдэжэ байһан бүхэнүүдтэй барилдуулжа туршала. Байха тэдэниие гараараа шүүрэн аббад, гэдэргэнь хэрүүлсэд табижа байна. Зайһан эхэ баярлажа, байн хоолоор эдэлүүл-жэ, амаруулха, хубсаһанай һайниие үмдэхүүлхэ гэжэ за-хирба. Хорини зон нэртэ бэлдэһэн юумээс бүрин аббад, халган болобо. Хэдэн зоно-гой туршада ябажа, найр наа-дан болохо газарта хүрэхэ 'ошоно. Манжа, Монголой им-перини зонүүд тэндэ дүтэ эрэнхэй, буугаад байба.

Монголой зүгһөө манайхн худар тагнуул табиган байгаа. Мүн оросой тагнуул Манжада, Монголдо байгаа. Монголой

нюуса тагнуулай тэндэ ошоод, юу хэлэжэ байһы манай таг-нуул дуулаба. Тингээд нигэжэ хэлэбэ; Хорини зоной урил-даха морио соо тинмэшье хурдан морин үгы. Урилдаан-да гараха хурдан моринини ан-гир зүһэтэй. Уһа шэрээдэг боошхотой тэргэдэ оруулгатай, улаатай байна. Нюужа байна бэ-шэ гү! Тингээд бүхэнүүд эхэ олон байна. Барилдаха туршал-га тэхэдэ, нэгэ бүдүүн хара хүн тэдэниие наадан шэнгээр аббад лэ хаяжа байна.

Өөһэдынгөө тагнууланай энэ үгэ дуулахадаа, Хорини зон бултадаа гайхажэ, тэрэ уһа шэрээдэг ангир мориоо тэргэ-һэз мулталжа, урилдежа үзэ-

даха өһон намда байхагүй гэ-хэ мэтээр эхэ тангариг үгэһэн, авшалһан байгаа. Мүнөө эс-сэг түрэдөө хүндэе бууража, һүүлэй үедэ бүри уһаа муутай боложо, дүүрээ гэхэ.

Савшадаа найр наадан үр-гэлжэлжэ, номо номо хербел-ган тэнсэжэ, шангаа хубаажэ абба. Уран һайханай нэгэдэхэ шам Монголдо, хоёрдох, гур-бадах шам хоринихиде үгтэ-һэн байгаа. Энэгээр баярай эхэ сэнгэлгэн 10 үдэр соо бо-ложо дүүрээ. Сугларагшад эб-тэй эмхитэйгээр нутаг нута-гаа бусбад. Байха бүхын гэр-тээ бусажа ерээд, үни болоо-гүй байтар, ахалагша зайһан

тэдэ хоер бухын эбэрнүүдһээ шүүрэн аббад, хоер тээшэнь һалган хаяжархива. Тингээд үб-гэн Байха үхэрэй бухатай ад-ли гү, хараба гүт гэжэ энээн байже, түрүн зондо хандэн хэ-лэбэ. Дүхэрэйгэй зон ямаршье хэрюу үгэ хэлэбэгүй. Хорини гэнтэ шанга энээдээр хүүхил-дөөд, түрүн хоер үбгэн тү-рүүнэр хул дээрээ бодожо, үбгэн Байхые хоер тээһэнь һутадаад, хойморто һуулгажэ, торгон хадагуудыа баярай бэ-лэз болгон барлаа, ута наһа, удаан жаргал хүсэжэ амар-шалба.

Үбгэн Байха 80 наһе хүрэ-һэн байгаа. Мааргага нутагай бага байса гэжэ эхэ шулуутай

БАЙХА БҮХЭ

хэ гэжэ хэлсэбэ. Гурбан хо-ногой туршада холо газарһаа урилдаха туримтай байба. Тү-рүүн табигдаһан газарһаа нэ-гэ үдэр урилдаха туримтай байба. Түрүүн табигдаһан га-зарһаа нэгэ үдэр урилдажа гүйгөөд, орой болоходо хоно-хо. Хоёрдох үдэрөө мүн орой болоходо хоноод, гурбадах үдэрөө табигдаһан тугай дэр-гэдэ ерэхэ өһотой байгаа. Тур-шалга хэгдэһэн, ангир морин гансаараа тобойжо ерэбэ. Тин-хэдэнь урилдаанай мориной тоодо оруулха гэлсэбэ.

Тинхээр байтарынь хоер гү-рэнэй хилэ баталха суглаан хэ-дэн хоног соо үргэлжэлжэ, дүүрэхэ дүтэлбэ. Суглаанай һүүлээр найр наадан эхилэ-сэг болоод, түрүүн морио урил-дахаа ошобо. Гурбан хоногой газарһаа табигдаһан мориной ерэхэ үдэр, удын хойно 2 са-та, үнөөш Оросой, Хорини ан-гир морин гансааран түрүүл-жэ гүйжэ ерээд, тогтохо өһо-той тугай хажууда тогтонгүй, Монголой хилэ дабажа гүйжэ оршоһон юм байха. Монгол-нууд манай хилэ дабажа ороо, манай морин болоо гэжэ һайн ангирье бусажа үгөөгүй. Мо-риний, һайн Монголдо гэжэ үгын таралга эндэһээ эхитэй гэхэ.

Бухын барилдаан эхилбэ. Хо-ер этгээдэй бүхэнүүд 100—100 хүнөө бүридэнэ. Хорини бүхэ түрүүн эхилжэ, барилдаа-най гуримаар түрингөө дээрэ шуужа, бүһөөр улад, самсаа тайланхай, хүндэшэ хүндэ хү-тэлүүлжэ, дүхэрэйгэй дунда зо-гобо. Нүгөө монгол бүхэ са-гаан эшэги дэбисхэртэй армаг дээрэ хэсйлдэжэ хэбтэнэй, тойруулжа татаһан хүшэгтэй, дүрбэн хүнөөр дээрэ үргүүл-жэ асерагдана. Хүшэгэ абаха-тайнь адли Байха бүхын хэ-жуудэ дары гүйжэ ошон са-суу, хоер шэлбэдэ хулһа хаб-шажа уһан лушан гуталаараа амид бэе руунь шангаар уд-хэлжэрхивэ. Байха бүхэ эхэ дуу хашхаран, унан алдаад, хүл дээрээ тогтожо, эбэй бэ-шэ, хаб өһоной байлдаан гэ-жэ дотороо шэбшэн ойлсоно. Монгол бүхын дахиннаа ерэхэ-дэ, тэрэнэй зүүн гарын ба-руун гараараа шүүрэн бари-жа аббад, зүүн мур дээгүүрээ ара тээшэнь шангаар хаяжар-хива. Монгол бүхэ газар мур-гэжэ унаад, мэдэрэл алдажар-хео. Хэмшье бодхоожо абба-гүй. Үни удаан хэбтэхэдэнь, тэрэ бүхын түрэлхид хабаатан хаража абашан байгаа. Мон-голой бүхэ хүн Манжа хаанай урда хоер хүлтэй хүндэ хаяг-

дуудажэ ерүүлбэ. Зайһан тэ-рэнэй хэрэгье эсэслэн хүнгэл-жэ, наһандэнь хүрэхэ зөөри үгэжэ табиган байгаа. Бай-хада хойшоодоо хүнтэй барил-даха, носолдохогүйш гэжэ за-хха. Удаань бүхы Хоринигоо зондо Байха бүхэтэй барилда-жа, носолдожо олго болохо-гүй гэхэн хуулиа захиралта гаргаа юм байха.

Тэрэнэй хойно үни удаан бо-лоогүй байтарынь, Үбэр Мон-голһоо нэгэ бүхэ хүн Байха бүхын алдар сууе дуулаад, ха-звар мориоор Мааргага зориу-та ерэбэ. Зохын нэгэ айлһаа Байха бүхэтэн хаана гэртэйб гэжэ мэдэхэ болоод, тэрэг-рые сэхэ хаража ошобо, Бай-ха газар түлээн дээрээ хүхэ эшэлхээ нойтон хуһа сабша-жа һуугаа. Тэрэ хүн Байха-тан хаана байнаб гэжэ хура-ба. Байха һууриһаа бодон-гүй, тэндэ байдаг гэжэ буруу тээшэнь, нойтон хуһаа бари-һан зондаа зааба. Бажууһан хургануудайнь эабһаар уһа-най дүнажа байхые тэрэ бүхэ хараад, тэндэ байна гү гэдэ, мориоо залан гэхэдэ, мори-нойноо сээжэ хабһые бутэ хабшажархива. Хоер бүхэ бэ-ынгээ эрдэмье мэдэлсэжэ, хү-сээ үзэлсэбэ ха юм. Байха бүхэ һууриһаа бодожо, ер-һэн айлһан бүхээс дары гэр-тээ урижа оруулаад, хэдэн хоногто хүндэлжэ, айлшалуул-жа амаруулаад, эбдэрхэй сээ-жэтэй мориоо өөрөө аббад, нэгэ һайн морио унуулжа, монгол бүхээс мордохууһан гэхэ.

Байха бүхэ 60 наһатай бо-лоод байгаа. Хүбүүсэгэйн Зо-ригтогон гэжэ айл Наһата хү-бүүндэ Галдан Хонгорой ба-сага бэри буулгаха болобо. Түрэ хуримдаа Байхые урла. Түрүн дүхэрэгтэ хууадаа, Байха үбгэн дүхэрэгтэй урла талада, мориной сэргын ха-жууда, хоер бухын хүлээлдэ-жэ байхые хараа. Түрүн зон-до архи дүхэрэа барижа яба-һан залуу хүбүүдэй хоёрэлдэ-хые үбгэжөөл гэнтэ дуулажар-хива. Тэдэ нигэжэ хоёрэлдөөс энэ үбгэн Байха хүнөө үлүү хэр байгаа юм! Эдэ бухаһаа хүсөөрөө амар хаб? Имэрхүү үгэнүүдые дуулахадаа, ойр зуура эхэ аягүй шэнги һуужа байтараа хэлэбэ: хадын шэнээн Байхые хашарагай бухатай юун-дэ жэшэбта. Уулын шэнээн Байхые үхэрэй бухатай жэшэ-бэ гүт. Эхэтэ уйдажа, уйла-һан мэтэ болоод, хуа харайн бодобо. Хоер бухын дэргэдэ ошоод, барижа ябаһан малгай-гаа хоорондон халхадань, хүл-ээлдэжэ байһан буханууд мур-гэлдэжэ эхилбэ. Байха үбгэн

хадада шоно түрэхэ, дүтэ шадарай зондо эхэ тасалан-тай болобо, Айлэй хони, ямөө амидыгаар абашажа, хурые эшэжэ бүришье байлгадаггүй. Ямаршье ангиушан шонье ала-жа ядаба. Энээн тухай үбгэн Байха дуулаад, тархи халаг, на-майе абашаа наань, нэгэ ар-гыень олохо байгааб гэбэ ха. Ангуушад нэгээс элгээжэ, үб-гэн Байхые шонин хүхэндэ ошолдохынь уриба. Үбгэн Байха баяртай түргэн түхээ-рээд ошолдохо зуураа, таанад намтай. бү байгты гэбэ. Шо-нын нүхэн дээрэ гансааран үлөөд, нүхэнэй дээгүүр хуһа-най наһаһантай мүшэр хаяад, хүлэбэ. Эхэ гэгшын эмэ шо-но тохигор эбэртэй эшэгэнтэ-хые үргэлөөд ерэбэ. Тингээд хуһанай узууртэ табихадань, амиды тэхэ харайхыа эабда-ба. Шонин хойноһоонь дөб гэх-этэй сасуу, үбгэн Байха шо-ные улаан гараараа шэлэ хү-зүүн дээрхэнь шүүрэн ба-рлаа, нэрба хоншоорын ба-жуужа, хоер үргыень зөө та-тажа алаба. Аръяатан шонин бархиргад үхэхэтэй хамта, нү-хэнһөө 9 томо гүлгэн гараха-дань, нэгынь саб барлаа, тэ-рээгээрээ нүгөөдүүлнэ сохи-жо хорообо. Ангуушад бутэ гүйлдэжэ ерэбэ. Үбгэн Байха-да барх хүргэжэ барлаба.

— Хэн танай энэ эрдэмье халан абаха юм,—гэжэ эдэ ан-гуушад дундаһаа нэгэниин үбгэн Байхаһаа асууба.

— Хүндэ дамжуулжа үгэхэ эрдэм нургуули бэшэ даа, Эхэнээ хамта түрэнэн бар хү-сэн гэшэз ааб даа. Савшадаа уг залгажа, түрэнхые боло-хо юм бээ. Би энэ хүсэний гэмээр, хүнтэй барилдаха, но-солдохо эрхээс хуулини өһоор хоригдоһон хүн гэшэбэ,—гэжэ хэрюу хэлэхэдэнь, тэдэ ангиу-шад амаршье үгэ хэлэнгүй, үбгэн Байхые гэртэнь хүргэ-жэ үгөөд, бусаһан намтартай.

...

Зангини Дондог минини үб-гэн аба боломо. Байха бүхын энэ намтарые үбгэн абынгаа хүндэ хоёржэ һуухые 8—9 наһатай абхадаа хэдэн дахин дуулаагша һэнби.

Минини үбгэн абын эгэшэһэ гараһан эзэнь болохо Нэнза-дай Шогжо-Ламбо ламын нур-гуули үзэһэн түбэд, монгол, ород эрдэмтэй хүн байгаа. Хо-рини Ашанга нутагай. Тэрэ хүн ерэхэ, 2—3 хоногто бай-жа, хүгшэн бэзбайһаа Байха тухай домог хуушан монго-лоор бэшэжэ абба бэлэй. Би тинхэдэнь эхэ һонирхожо, ша-даха зэргээрээ баһа монго-лоор бэшэжэ абашан байгааб.

Д. ДАШИЦЫРЕНОВА, акалай ветеран.

ХҮҮГЭДТЭ ЗОРЮУЛАГДАХАН ШҮЛЭГҮҮДНЭЭ

«А»

Алтана агуйн
Амттай элм—
Авирна Агана
Абамни асараа,
Абеймни, абеймни,
Абжеамни, абжеамни—
Абааштай адлинууд,
Амтархажа ашталалдан,
Алирха амсаа.

«Б»

Бабжа-Барас-Баатартал
Бата бэстэй,
Баабгай бажуумаар
Баабгайтай.
Багшууддаа хүндэтэй,
Багшын бэлгэтэй,
Баранай атаархамаар
Багша эжитэйб.

«В»

Вафли, варени,
Ватрушка, виноград—бултанда
Вандан хүбүүн
Вэгтэй өхл дуратай.
Байгт тээд—
Вандан гэжээмнэй
Ванса шэнги
Бод хара гартайл!

«Г»

Газаршал гэлсүүлхэн
Галууд ганганалдаа,
Гэгээтэн гүбөөд
Гэгээгэнээлбэ,
Гэлэг өнгүүшэн
Гэтэн гэтэн,
Гэгээ бууджа
Гэгээдээбэ.

«Д»

Даша хүбүүн
Дарханай дүй дүршлэдэ
Дан түргэн
Даджа, дурха гээд,
Долгобор хургая
Доронь алхаджа,
Дохоншоон дэбээрээд,
Доло бархирба.

«Е»

Енгүүшэ Егнин
Ерүүл үхбүүдтэ
Елүүр дээрэ
Ехэрхэжэ шантайшоо,
Егнин өөрөө
Елэгэртэн халтираад,
Ехл гооор
Ебхэмжэ тарайшоо.

«Ё»

Ёгтошо, ёгорхуу Ёндон
Ёдогод гэжэ бодон,
Ёборгон үгэдэ сохюулжа
бууба,
Ёлог-ёлог харажал хууба.

«Ж»

Жаахан Жамса, ши
Жааггүйш,
Жарбагануурши, эшхэй!
Жаргал ахынгаа гуталаар
Жайбаржал абааар,
Жалжагы тэрэнээ гэгээш!

«З»

Зөөжэ өрхэн
Зоопаркда ошооб,
«Зан» гэгэн
Задарюун томо
Завринин харажархөөд,
Зода сошооб.

«И»

Ирагуу наранда
Игаажа нажаашье наа,
Инаган гэгшэ
Илангала лэргэг
Илдам эжингээ
Илаахынь үргээмээр,
Иүрээжэ бододог—
Имэл түргэн.

«К»

Коникул амартадаа
Коналда шунганаб,
Классейнгаа хурагшадаар
Капууста ухалнаб,
Холуундань зобоходоо,
Корамель жажалнаб,
Харанхы болохолдоор,
Кинодо ябашанаб.

«Л»

«Лабан, ласа, лагуун,
Лабалдаа гэгэн үгшүүдэ
Ламанаб хүбүүн мэдээдэггүй,
Лабалжа мэдээш хүсэдэггүй,
Ларегхоо асарагдахан

«М»

Лабашатай шүлэн гэгшүүдэ
Ламанаб наймаар лэ мэдэнэ,
Ласхойгараа ууна, эдинэ.

«Н»

Маарастын малшад магтаалтай!
Маанадай эжинэр байгалайтай!

Маадай, маадэйнууд исална,
Мааран, мааран марсална.

«Н»

Наран, алтан наран доро
Набша намаа задараа,
Номин номин тэнгэри доро
Ногоон дэлхэй бедараа,
Наадан, манай наадан дээр
Найр зугаа хүнхинеэ,
Намай, шамайш тэрэн дээр
Налгай өнөөр хүндэлэе.

«О»

Оюулан ноохон оймхоо,
Орын годон гуталаа,
Оодон сагаан нэхэ дэгэлээ
Ойдоб үмдөөд, газар гараба,
Ороон, гараан хүнүүд
Обеоржо шэртэн гэхэдээ,
Ойдоб гэжэ хүбүүмнэй эгтээ
Обогор сахан гэжэ хараба.

«Ө»

Өөхэн зөөлэн шулууе
Өөлэн, һилэн отолжо
Өөрингөө бүтээхэн моринэ
Өөрөө хуунаб гоешоожо.

«П»

Папа-папа гэгшлэн
Папагархан пампоули,
Папаха малгай үмдэн
Пандагархан танхуюли
Пидхегар шүлээ-уужархөөд,
Пилэйса милайса энэжэрхөөд,
Пирожкида үшөө нааатай
Пирдаг-пирдаг хангалтай!

«Р»

Радной гэрэй
Рамнай дээрэ
Радна Рампил хоер
Ромонс дуулажа,
Райондай газрын
Репортаж соо магтуулаа.

«С»

Сарюунээр амилган
Санаар будархан
Сөгөө нарын һайндэр—
Савалган наярба,
Савхар боохор
Санхатарга эдижэрхэн
Санданаймнай амангаа
Савган хөөхэн бурьяба.

«Т»

«Таабарин эхин—
Тажгар харагшан,
Таагагүй хүн—
Тад хохор—
Таабари таалсажа,
Таладаа хуунабди,
Тунгалаг булаг тээшэ
Тугалнуудаа түүнебди.

«У»

Улаахан, улаахан
Улаалтай сэгсгүүд
Улаанар гүрбэжэ,
Урдаһаа соробхино,
Уужамхан талынгаа
Урлалхан мэндэе
Улэдтаа хүргэжэ,
Удаахан дохино.

«Ү»

Үбэл өрээ
Үбэрэй саһан шуураад,
Үргэн талаар
Үрхирнэ,
Үбгэн абам
Үбгэ өхээр асалаад,
Үхэр малдаа
Үгэнэ.

«Ф»

Фабрикада хүдэлдэг хэтэйм
Фартук-халаад үмдөөд лэ,
Фирмзүүдтэ өхл хэрэгтэй
Фланель бүдэе нэхэдэг юм.

«Х»

Хав хаанагүй
Хаагагад халадаггүй
Харнаа хара
Хархис турлаагы
Хөөмжэ-хайрсагта
Хөөжэрхөө наа,
Хай дээ, боломоор ха.

«Ц»

Цагаанаа тааржа энэ
Цармагшан бэшл аад,

Цагаатай эдээ хараад,
Цагаатайраа юундэшьеб

энеэнэ.

нарын толонһоо энэ
наргаа бэшл аад,
намартай мээшээг хараад,
нарабшалжа юундэшьеб

энеэнэ.

«Ц»

Цирк эндэхэ холон гүй
Центр-түбийн дуудана,
Цилиндэр үмдэн клоун
Циркуль-горингоор наадана.

«Ч»

Чемпиондо тэгүүлхэн
Чимиднэй
Чертеж дээрэ хүлэрнэ,
Чемпиондай хойноһоо гүйнөөр
лэ,
Шортоо гэгдээшэнь элирнэ.

«Ш»

Шээр-шаар шаханадаг
Шөөгэйг хуугагүй шэрэнги
Шандагатын Шабартада,
Шанаадашье үгыл шэнги,
Шүлһөө сасан шашадаг
Шүлтэм абын Шаралдайн
Шагнаа дуулаагүй номин
Шандалидашье үгыл байн.

«Щ»

Щеткоор һайса үржэжэ,
Шүдэ амаа угаагаад лэ,
Щи шүлһөө эдидэгби гэжэ
Щербаконнай һайрхадаг лэ.

«Э»

Эрэн эрэн эрбээхэй
Эрэн эрэн элинэ,
Элдэб олон сэгсгүүдэй
Эдээ бэдэрэн дэлхнэ.

«Ю»

Юһэн зуугаад онһоо
Юртэмсэ юлэ доһолһоор,
Юрэ бусын ушарнууд
Юрэдөө болоол олонууд.

«Я»

«Яр» гэгэн үгы
Яашье уншажа ядаһан
Яндан Ямпилда
Ялаашье нүхэдын гавраба,
Яр туранхай ямааншье
Ябууд урдань өрээд,
«Яанаш» гэжэ янтайгад,
Ярьса асуужа маараба.

ШАГАЙ

Шаг шуулан—
Шагай шүүрэн,
Шагай абан—
Шагай булалдаан,
Хүршымнай гэртэ
Хүлгөөтэй угаа,
Үни эхилэнхэй,
Шара, улаан
Шагай адхараа,
Дүхэртгэ хууһан
Дүүхэйнэр хашхараа,
Шаглай хүбүүн

Сомсойжо хуугаад,
Завбарини өнөөр
Шагай шагаана,
Сомсойжо хуугаад,
Завбарини өнөөр
Шагай шагаана,
Заримашуул хажууһаань
Яаран, мэгдэнэ,
Тэсэжэ ядахадаа,
—Түргэлш!—гэгдэнэ,
Шаглай хүбүүн
Шүүхээр завдаба,
Сухалдхан шагайшад
Шуулдажа захалба,
Шархан шагай
Шангаар бууба,
Шаглай манай
Шашаад хууба.

ЭРХҮҮДЭЙ

Хүршын петух
Хашхараа,
Хонгоо будилһини
Хонходоо,
Үдбэл хүбүүн
Хүнжэлдөө,
Унтахам гэжэ
Хүндэрөө,
Бодохоор хүбүүн
Болоол даа,
Ошор һүргүүлдэг
Ошоол даа,
Хубсана хунарын
Халатай,
Абын хоолой
Аблантай,
Эбһээлнэ, эрхэлнэ
Эхэдээ,
Эшхээ мэдэхгүй
Эрхүүдэй.

МЭЭХЭЙ БОЛОБО

Нагасымнай Минсгэй
Нюураа угаана,
Намжар зохидоор
Наранда итгана,
Гэгтэ нойон
Гэгжээхэ муларба,
Ара тэгһэнь
Аржаганан хусаба,
Зуудаг хүршэһөө
Зүгөөр сошоо,
Шурандаа Минсгэй
Зугадан ошоо,
Уданшэгүй хойуулан
Удаан харапсаба,
Урда урдаһаа
Углууһаа гэгһэсбэ,
Нойоншье дадажа,
Номгорһон янзатай
Минсгэй табатһаа
Мяха абанхай,
Хүрэ хүршөөр
Хусахала болибо,
Минсгэй хажуудань
Мээхэй болобо.

ХЭН ГЭЭШЭБИ

Уһан нюдэн
Хамар нюһан,
Ходо уйлаһан сүхалтай,
Шалуун ахай,
Шортоо гахай,
Жалжагы болоһон гуталтай,
Хармаан соорхой,
Хамаргүй хабартэй,
Халта эрхэ хүбүүхэй,
Хэн гэгшэби!
Энэмнай нихэдээ
Хэлэжэ үгыт, дүүхэй.

ЭМШЭН ЭЖЫ

Үншэн, үбшэн хурьгада
Үншэнэй хүмбэй угжадаг,
Үргэһэ нойргүй эжини
Үглөөһөө хойшо һалирдаг,
Эмшэлнэ, аргали хурьгады,
Эм дом уулгадаг,
Тээглэнэ баһа баврады,
Тэнсэлгүй сэдхэл уядаг,
Доктор Айболитал бэйлгтэй
Дэлгэр сагаан сэдхэлтэй,
Эрхим хоншон нэрэтэй,
Эмшэн бэрхэ эжитэйб.

ТАБАН ХУРГАН

Эхи табинан барбаадай
Эрхим гэжэ сэгһэдэг,
Һүүлээрнэ батан туулай
Һүрхэй болон өдогонодог,
Тоохон тошо хурган
«Тос» гэгээр нялалдаг,
Толи байса хажуудань
Тэн тэрэн туһалдаг,
Бултанай дүү одон,
Бишхан шэгшүүдэй хурган
Аха нүхэдөө дахажа,
Ажалай амта танидаг,
Табан хургала даража,
Тоо тооложо һурааб,
Таба сэгһэлтэ абланга
Табан хургала харуулааб.

ЗУНДАА НААДАЖА ЖАРГАНАБДИ

БУЛАТ ЖАНЧИПОВ

ЗУН ТУХАЙ, ЗАЛУУ НАНАН ТУХАЙ...

ЭРТЭ ҮҮРЭЭР

Зунаан гэрлээ хүл

Зугаахин даа, зүд эртэ
Зулгы талын хургы сээжээр
Зайгуулгажа абаналби.
Сэмүүн арюун шүүдэр—

Сэмэн сэмэн угжажа,
Сомор уяхан шэлбэ

Сэсэгүүд сарюун нойрсоно.
Шэхэнэйм ойгуур

Жэгтэйл уяхан утахан дээр
Уянгалхан аялгала
Уйлан хуурдаа зайлашана.
Дамжан холодоод

Дабван багшаа гэжээл ха—
Адуу мананан Баханхайн
Аялга сонсоноб арайхан.

Урадал Удын хүбөөдэ,
Уруудха тэбсэг-шэбээ соо
Молор харахан жэмэстэй
Мойнотын шугы бин бэлэй.
Хангай зунай үглөөгүүр,
Халуу шатаа үдидэ,
Хүл нүсэгэн. Хүбүүдүүд
Хүхэрөө шугы зоридог хэн.
Шубуудай олоор жэргэдэг,
Сэлгэн бутуу шугынаа,
Гандама үдэрэй халуунда
Гаража ябахын

«Яхан хототой буруудаа»
Янала эдээд, суглуулаад,
Тунгалаг Удын унанда
Шунгажа байдаг хэн гэбэй...
Халуун-каранай бууража
Хабетэй нэрюун болоходо,
Үрэгэлтэ шугынаа хүбүүднэй
Үргэбшээтэйхэнүүд гарадаг хэн.

Удэшин толон
Аяар зойгуур залиржа,
Үндэр дээрэм
Хөөрхэн мүшэд эмилдээ.
Талын шубууд
Дууран дууран жэргэжэ,
Түрэл нутагым
Улгын дуугаар бүүбэйлээ.
Зүүн-Шаглын эхиндэ
Залуушуулай бригада:
Зугаа дуун, ооголоон—
Нүрилэгжөө өрзэлтэй,
Табигдахан моридой
таран ошоон турьяан
Тарба манашанай
танил гани хуугайлаан...
Шэхэнэйм ойгуур
Нинналдан боргооход
Шэм гүүлхэдээ
Амар заяа үгэнэгүй,
шингтэй ногоо
хуяг болгон нэбижэ,
Шаралзаатын голой
сэлгезэ эшхэрэн дууданаб.
Ошоош даа,
нэбшээн хүдэлөө
одоошье
Ондоохонор нэргэжэ,
Боргооходоо сүлөөрөөд,
Зүүн-Шаглын
эхин тээшэ
шагнаэрхааб—

Залуу нүхэдэй
зугаа дуугүй харанхы...
Утаанай үнээрөө
боргооходны үлдэжэ,
Унай таблад
үүрэй сайтар амараад ха.
Ай даа,
Амар найхан нүнб даа,
Боргоононой аблагаар
байгали шэбэнэн
байндал...

Хүдөө нутагым
энэхэн үе аалихан,
Холохоо гарахан
хонхын суурлан
шарьяхан,
Шаглын адагаар
аяшараад нугаран
урдман
Шаралзаатын голой
нойрмог аблан шалахан.

Хүдөө нутагым
энэхэн үе аалихан,
Холохоо гарахан
хонхын суурлан
шарьяхан,
Шаглын адагаар
аяшараад нугаран
урдман
Шаралзаатын голой
нойрмог аблан шалахан.

Хүдөө нутагым
энэхэн үе аалихан,
Холохоо гарахан
хонхын суурлан
шарьяхан,
Шаглын адагаар
аяшараад нугаран
урдман
Шаралзаатын голой
нойрмог аблан шалахан.

Хүдөө нутагым
энэхэн үе аалихан,
Холохоо гарахан
хонхын суурлан
шарьяхан,
Шаглын адагаар
аяшараад нугаран
урдман
Шаралзаатын голой
нойрмог аблан шалахан.

Хүдөө нутагым
энэхэн үе аалихан,
Холохоо гарахан
хонхын суурлан
шарьяхан,
Шаглын адагаар
аяшараад нугаран
урдман
Шаралзаатын голой
нойрмог аблан шалахан.

Хүдөө нутагым
энэхэн үе аалихан,
Холохоо гарахан
хонхын суурлан
шарьяхан,
Шаглын адагаар
аяшараад нугаран
урдман
Шаралзаатын голой
нойрмог аблан шалахан.

Өөрингөө түрэл гаралдал
мэтэ, хүнэй ерэхэдэ эдихэ юм
мэ балда. Энэ урдын найн
заншал гэжээ.

Хэрбээ эдэлжэ хуутаршин
хүнэй орожо ербэл, хэрэм-
нахан хэбэр бү үзүүлэ. Тэрэ
хүншин шамда дурогүйдэн,
хонхой нохойн шүдээ арзайл-
гажа байндал шөө үзэхэ.

Хэды хэрэмтайшье наань,
бээрлаһан хэбэртэйгээр хүн-
дэлэ. Хэзээб-дөө шамдашье
гэртэн орохо сэг ерэхэ.

Хэды юмэнэйнтэ бага
наань, талын хүнтэй, эхэн үхи-

Хэрбээ хамгантаяа зүбшэл-
дэхэ хэрэг гэрбэл, айлшанай
үгы газарта хура.

Эжы аба хоероо ходоодоо
хүндэлжэ бай.

Алдар солотой хүнөө бү
ай. Энэ наһан соо нэгшье
айдаһатай юмэ үгы. Хэрбээ
урдахн айдаһатай юмэн ту-
хай бодоогүй нааши.

Баян хүнөө баһал бү ай,
тарэш хэды өхшье алта мүн-
гэтэй байбал, хэзээдэшье шам-
да туһа хүргэхэгүй.

Алдар солотой хүнөө ха-
раад бү ай, ябашье гэмгүй
ха юмш. Хэдышье хүсэтэй
наа, тэрэ шамайе түрмэдэ ха-
жа шадахагүй.

Талын хүнтэй уулзахадаа,
нюур толгойгоо бү элбэ,
энэш айһан хүнэй ябадал.

Хүнтэй уулзахадаа баһа га-
раа бү элбэ, энэш айһан хү-
нэй ябадал.

Танигдаагүй хүнтэй уулзаха-
даа, нүдөө бү гүйлгэ, шамайе
айна, үгышье наа, эсэмтэйгэ-
жэ һанаха.

Ондоо хүнтэй уулзахадаа, ху-
далаар нээрээ бү баярха, тэрэ
шамайе найн хүн гэжэ
тоолохогүй.

Ямаршье хүнтэй уулзаа наа,
баяртайгаар угта. Энэ ехэ найн
хүнэй заншал.

Ямаршье хүнине баяртай
нүдөөрөө угта. Танил бэш-
шье хүн наа, шамда дутын-
гөө хүндэ хандаһандал адли
хандаха.

Ямаршье хүнтэй хөөрлэдэ-
хэдэ, урин зөөлнөөр хэлэ,
хожом ямаршье газарта яба-
хадаа, гэртээ шэнги байхаш.

Хүнтэй хөхөсөмө байхадаа,
энезбхилэн үдэшэ. Хэрбээ тэдэ
дүтн хүнүүд наа, хожом
ушөө өхэ хүндэтэйгөөр уг-
туулхаш. Хэрбээ тэдэш дай-
сэдшин байбал, нэжэг түрэхэ.

Хэрэгтэ хэрэггүй газарта
бү энез, ондоо хүндэ таагүй-
гөөр харагдаха.

Мэдээжэ хүнүүдтэй найн
байхадаа, ондоо хүнүүдтэй
муу бү боло.

Харгыда хүнтэй уулзаад, бү
тэрээдэ. Уулзахадаа хамта

Юрэнхидэ «монгол» гэжэ
арадай нэрье олон эрдэмтэд
тайлбарилха гэжэ оролдоһон
байдаг, тиихэдээ эрдэмтэ бу-
хэн өөринхөөрээ багсаамжал-
даг.

Энээн тушаа Та өөрин
хараа бодолтой гэжэ гүт, али
урдынхи шэнжэлэгшэдэй на-
намжы баримталдаг гүт?

Эхэ, эсэгийн хургаал, захяа

бүүдтээ мэтээр хубаалда.
Хожом тэрэнэйдэ гэртээ мэ-
тээр орохо сэг ерэхэ.

Гуйраншанда эдихэ, ууха
юмэ хүндэтэй айлшандал шэн-
ги үгэ. Эдихэ юмэ үгөөгүй
хадашин, тэрэ урагша хойшоо
ошоһон хүндэ муугышын дур-
дажа ябаха.

Орожо өрлэн хүндэ амта-
тай эдээгээ гамнангүй эдую-
лэ. Өөрөө эдибэлшин, тэрэн-
нээш нэгшэ туһа гарахагүй.

Харгыдаа эсэһэн хүнине, ба-
ян бэшшье наань, гэрлээ бү
намна. Хожом тэрэшин ша-
майе аюулаа орхиогүй.

Айлшанай ерээд байхада,
эдээ бэлдэжэ байһан хамган
тээшээ бү хара, хамганайнгаа
гарт ороһон үбгэн гэжэ айл-
шаншин һанаха.

Ондоо хүнтэй хөөрлэдэжэ
байгаад, хамганайнгаа нюур
руу бү хара.

Айлшанда табихан эдээн тээ-
шээ бү хара. Энэшин ехээр
эдижэрхихэн гэнэһэнди боло-
хо.

Намгаа эдэс табиха зан-
шалда эртээһнээ хурга.

Айлшанай дэргэдэ байгаад,
хэды шэнээн эдэс шаанахаа
хэлсэжэ болохогүй.

Хүндэтэй айлшанине хүндэл-
хэ эдээ ходо хадагалдаг бай.
Хааншье, түшмэлшье, хэншье
наа, эдэһнээш арасахагүй.

Хэрбээ бэлэн эдэһнэй үгы
байбал, мүнөө хүнэй эдихээр
амтаһай юмэ үгыбди гэжэ хэл-
лэ. Хэрбээ шэмээгүй хуубалш-
ин, айлшаншин эдихэ юмэвэ
харэмнаа гэхэ.

Айлшанда эдихэ юмэ та-
бихадаа, хүлсэл гуйн, ондоо
найн эдихэ юмэ үгыбди гэдэг
бай.

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэрбээ гэрээ гахайн байра-
дал болгоболшин, бэвэн мүү-
хай үбшэнэй эхин гэрлээш та-
рааг болохо.

Алта мүнзээ гэртээ бү ха-
дагалтай, харин юмээ ха-
дагалдаг газартаа хэгтэ.

Юмээ хадагалдаг байра
гэр хоеройгоо хоорондоо су-
халтай нохой уягты. Хулгай-
шад ябажа болохо, ши но-
хойгоо хусанһаа нэрнжэ бо-
лохо.

Хүнэй гэртэшин орожо өр-
бэл, баяртайгаар угта, баяр-
тайгаар угталга — үхэнтэй
хүнэй заншал.

«Монгол» гэжэ арадай нэ-
рын яажэ бии болоһон тухай
эрдэмэй мэдээсэл түүхын эр-
дэмэй кандидат, Монголой
гүрэнэй университетэй харин
хэлнүүдэй кафедрэе дагша
Жамсрангийн Баясах байгша
оной август нарада Улаан-
баатарта боложо үнгэрһэн зо-
луу монголшо эрдэмтэдэй зу-
най түрүүшын хургуулида хэ-
һэн байна.

«Монгол» гэжэ хаанаһаа,
яажэ бии болоһон гэжээб?
— Энэ үгын бии болоһон
тушаа элдэб тайлбарууд бии
юм. Жэжээһэ, XIII зуун жээ-
дэ бэшэгдэһэн «Эрдэнийн тоб-
шо» соо Саган Сэцэн гэжэ
түүхэшин энэһиние икэжэ
тайлбарилһан байдаг: «монг»
«күшэр» хүндэ бэрхэшээл тэ-
сэхэ» үгы наа, «элдэб» күшэр
хүндэ юмэ дабаһан гэхэн
үдхатай, харин «гол» гэжэһэн
үндэһэн хуури; юмэнэй еһотой
гэхэн үдхатай. Өөрингөө ара-
дые «монгол» гэжэ эгээ тү-
рүүн Чингис-хаан нэрлэһэн юм
гэжэ Саган Сэцэн бэшэһэ.

XIX зуун жээлэй эхиндэ Зүүн
зүг шэнжэлэгшэ элгэ ехээр
эмтэн, үндэһэ яһаараа буряад
Доржо Банзаров монгол нэ-
рэнүүд тухай ном бэшэжэ гэр-
гаһан байгаа. Хатан голой (Ху-
анх) мүнзһөө эрдэмтэд
икэжэ нэрлэдэг) хойто эрьдэ
ордоо угсаатанай газарта
дүтэ Монго гү, али Мүнз гэ-
жэ хада бии юм. Эндэ дүтэ-

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

«Юундэ бидэ өөһэдыгөө монголнууд гэнэбибди?»

гэжэ нэрэтэй гол олоогүй му-
хардаһан юм.

Би нэгэ бага савшаа дөб-
шааб, XIII зуун жээдэ бэшэг-
дэһэн эртэ урда сагай хитэд
«Мэнда Бэйлүү» («Монгол та-
варнууд тухай бүрин дүүрэн-
нээр бэшэжэ харуулга»), мүн
баһа «Хэйда Шилүү» («Хара
татаарнууд тухай хуряангы бэ-
шээтэ») гэжэ зохиолнууд соо
«мэнгүсүүд» гэжэ арад дур-
дагана. Эндэ «сүүд» гэжэ
залгалтан хуушан монгол хэ-
лэндэ олоной тоо зааһан суф-
фикс гэжэ ха.

Хэлэнэй талаар абаад үзэ-
бэл, «мүнгэн» гэжэ монгол

шүүд зарим тэдэ дулдыданги
бэшэ байдалтай болоходоо,
нүүжэ эхилһэн гэдэг, тиихэдэ
арад зонини хэрээдүүд, най-
мангууд, ойрадууд болон бу-
сад олон монгол бүлэгүүд бо-
ложо тараһан байна. Энээн
тухай «Монголшуудай нюуса
тобшо» дотор хэлэгдэнэ. Эдэ
бүхы угсаатанине XIII зуун
жээдэ Чингис-хаан нэгэ мон-
гол гүрэн болгожо нэгэдхэ-
һэн юм.

Г. ЗОРИГ хөөрлэдэ.
[«Новости Монголии» гэжэ
газеттээ].

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

Хэнэ мүн нимэ нэрэтэй гол
байха еһотой. Энэ голые зүб-
шан нүүжэ ябаһан арадые
«монгол» гэжэ нэрлэдэг бай-
гаа гэжэ тэрэ бэшэһэн бай-
даг. Энэ багсаамжаа батал-
жа, Бэнзаров нүүдэл ажбай-
далтай угсаатан зүбшан нүү-
жэ ябаһан гол мүнзүүдэйнгэ
нэрэнүүдээр өөһдөгөө
нэрлэдэг байгаа: олхонууд Ол-
хо мүнзэнэй нэрлээ, сэлдүүд
—С— ж мүнзһөө гэхэ мэтэ

АЖАХЫН ТООСООНДО ОРООД БАЙХАДАА...

Студентнэрийн отрядудай гэшүүдтэ зориулагдан тухай хуудан «Студентнэрийн зунай амал» гэж нэрлэгддэг. СО-гой шиндхэгдэггүй асуудалнуудтаа бара бүхэнд дүрбэн хуудан үгтэлг байгаа гэж хэлэх хэрэгтэй.

Бид мүнөө энэ төмөр тушаа материал нэгэл хуудан дээр гаргаж, «Гурбадахи семестр» гэхэн гаршаг ханаагдм. Юм дээрнээ барилгын отрядудтаа оройдоол нэг хуудан үгтөөб гэхэд, ороо юмн үгт: «Олон юм» шаша-хамнай хүрөө болоо, ажал хэрэгтэ хам орохо хаа саг оршон өрөө, гэжтэ СО-гой областной штабай командир Ефим Занданов хөөрлэдхэ үедөө гэмдэг. Үнхөөрөөшье СО-до шиндхэгдэггүй асуудалнууд олон, харин тэдэн тухай тобохоноор хэлэх шухала. Байгша оной ажалтай семестр шэн эрх байдалда үнгэрхэн. Штабай ажлын тоосоогоор хүдэлжэ эхлэхээрн жөл болобо. Гайса штаб бэш, харин бусад олохон предприятинууд ажлын тоосоогоор хүдэлжэ гэж ханаа байнабди. Энэнтэй дашарам-дүүлн, студентүүдэй отрядудай хүдэлмэрдэ зарим тэдү тухай шинжнүүд бич. Тэдэ амар бэ! «Сарма» СО-гой областной штабай комиссар Александр Абалдуева энэн тухай хөөр-нэ үгтхөн дурдахабди.

— Үнхөөрөөшье мүнөө үедэ шэн эрх байдалда хүдэлжэбди. Байгша ондо 68 отряд байгуулагдаа. Үнгэрэгшэ жэлдэ 120 отряд байган мхл.

Гол шалтаганын юуб гэхэд, хүдэлхэ хүн олодоогүй. Студентүүд отрядта хүдэлхэ хүсэлгүй гэж энэни ойлгожо болохогүй. Институтта тэд ондоо болонхой. Практика үргэнеер дэлгэржэ байна. Барилгын факультэдэй студентүүд барилга дээр тогтоогдоон сагаа хүдэлхэ зэргтэй. Барилгын отрядудашье нмэ эрхэ байдалнууде дурдахана. Гэхэ зуур, факультэдүүд болон зууудай хүтэлбэрлэгшэд манда тулалха хүсэлгүй.

Тэд бидэ гараа дэлгээд, тэдэни хараад нууха аргамнай үгт. Өөрингөө штаб хааха хүсэлгүйбди. Барилгын отрядудта хүдэлхэ хүсэлтэй өрбаад хүнүүдэй байгашье хаан, студентнэрийн отряд байгуулагдаха.

Мүнөө ажлын тоосооной ажал ябуулга хүгжөөх хүсэлтэйбди. Энэнтэймнай амар үрэ гараха юм, мэдэхин аргагүй. Нүүлдэнэ элринэ бээ, «Символ» (соносол), «Интер» (Октябрьская райондо кабельна телевидени тогтооно) гэхэн залуушуулай нэгдэлүүд жала хайнаар хүдэлнэ.

Бидэ байгша ондо предприятинуудтаа ороон 15 мэдүүлгэ хангажа шадаагүйбди. Олон дөб-хөр гостиница барилга дээр хүдэлхэ отряд бүрдүүлжэ шадаагүйбди. Мүн ТЭЦ, Агропром-стройдо хүдэлхэ отряд байгуулагдаагүй. Хэрбээ тэндэ хүдэлмэришэдэй хэрэгтэй болоо хаан, өрбадэй эрдэм нуралсалай министерство студентүүдтэ практикнаа сүлөөрхэ арга боломжо олгоно бээ. Сэхинь хэлэхэд, хүдэлмэришэд дүтэлдажа, манай ажлын тоосооной ажал ябуулга хүшэр байдалда орожо магадгүй.

Студентнэрийн барилгын отрядтай хүдэлхон патриотическа гэж тоологдоог гэшэ. Тэрэ студентүүдые, отрядудта абадаг нааа гүйсөөгүй хүүгэдье хүмүүжүүлхэ уялгатай. Зүгөөр нааа гүйсөөгүй хүүгэдье студентүүдэ залан хүмүүжүүлхэ гэжэ би юундэшьеб найдаагүйб. Юундэб гэхэд, ажлын тоосоондо ороон отрядуд мүнэн тухай бодохо болоно бшуу.

Харин республикийн МВД-гэй нааа гүйсөөгүй хүүгэдэй хэрэгүүдэй талаар инспекци маанадые абаралгын дүхэриг гэжэ ханадаг. Журамгүй үхи-бүүдые отрядудта тушаагаад, нааа амар аба-хда болохо гэжэ инспекци ханажа болоо ха. Тингэжын орондо, жэшээхэдэ, сэрэгэй-спортив-на лагерьтал адирхуу лагерь эмхидхэ хаан, дээрэ байха нэн.

Угтаа абадаг эмхнүүд гэшүүн бүхэнэй түлөө мүнэ түлэдэг. Зүгөөр энэ гурим, эхэл хонирхол-той байдаг. Жэшээхэдэ, үнгэрэгшэ жэлдэ нэгэ гэшүүнэй—зузай студентын түлөө Камчатрыб-пром манда 60 түхэриг, ссузай студентдэ 40 түхэриг түлөө. Энэмнай хайшаа, абадал гэшэб! Зузай студент ссузай студентдэ орходоо заг-ваа хайнаар эсбэрлэжэ, дөбхөлжэ шадаха бай-гаа гэшэ гүй! Нааа гүйсөөгүй хүүгэдэй түлөө юундэ манда мүнэ түлэдэггүй гэшэб! Тэдэ минитээр хүдэлнэ бээ гэжэ тоолодог байна.

Мүнөө барилгын отрядтай хүдэлхонэй патри-отизм тухай хэлэхэнэй үлүү гэжэ ханаха байнаб. Студентүүд хүнэй хүлөөшье табижа үзөөгүй, шинжэлэгдэггүй хизаар нутагта ошохоодоо, тү-рүүшын барилгашад болодог байгаа. Энэмнай гол шухала. Мүнөө экономика баримта шу-хала удаа шанартай болонхой. Бидэ хуушан ко-стюмаа үмдэжэ үзөөбди гэжэ тоолохо байнаб.

Гайсал маанадаа бээ, харин партияна, ажа-лын ажал ябуулагшаднаа барилгын отрядтай хү-дэлхонэй хуби залан дүлдэхэ гэжэ би хэлэ-хэ хүсэлтэйб.

Газетэдэ томилогдоон ма-терилнууднаа, телевизон-но репортажнууднаа гадна, сэхэ холбоо барисаа тог-тоожо, хөөрлэдхэ, энэ орон тухай эхэ юмэ мэд-дэг боложо байнабди гэ-жэ хэлэхэ аргатайбди.

Америкийн эгээл үнхнэй дээдэ нуралсалай заведе-нинүүдэй нэгэн болохо Ко-лорадске университетэй студент, англи хэлнэй өрөөдүйн багша Парто Ха-деми «Факультетэй» айл-шан болобо. Тэрэ 21 на-ханай, нэгдэхин нурсда ну-рана. Парто баханстнуудай бүлэгтэй хамта Улаан-Үдэ-эрээ. Бидэ баханстнуудтай бүлэгтэй уулзахан тухай газетэдэ бэшэ нэмди. Парто өөрөө энэ шанан багал шудална.

Бидэ нмэ асуудалнаа хөөрөөгөө эхилбэбди:

— Американ студентүүд манайхиднаа юугээрээ ил-гарнаб, юугээрээ адлиб!

— Америкийн студентүүд эдэхин үүсхэлтэй, тэдэ хүн түрэлтэндэ, эхэ юмэ хэ-хэ, эрдэм мэдээ гүнзэ-гшөөр шудалха, орбо эр-дэм науканууде шудалха хүсэл эрмэлзэлтэй байдаг. Олохон студентүүд танай орондо боложо байган ху-билалтанууде амаршална. Багал дэлхэйе хайн тээ-шнэ хубилгаха нэдэлгэ гар-гадаг.

Мүнөө танай орон тухай мэдээсэл олоор манда ородог болонхой. Тинмэнэ манай шиндхэгдэггүй асуу-далнууд танайхидтай ад-лирхуу гэжэ бидэ ойлгодог болонхойбди.

— Танай университеттэ орохын тула юун хэрэг-тэйб!

— Университеттэ орохын

тула Хай Скул (дээдэ нур-гуули) дүүргэхэн тухай дип-лом хэрэгтэй, харин дээдэ нургуулида 12 жэл соо ну-радаг. Университеттэ оро-ходо Хай Скулай диплом соохи тэмдэгүүд, нинтын эдэхин үүсхэл, ухаан бо-долой талаар бэлгэ шада-барн эхэ удаа шанартай байдаг.

Танай студентүүдтэл ад-ли бидэ багал оролын шалгалтанууде тушаадаг-бди.

— Американ студентүү-дмэ нургалгада ямар онсо түхэл шинжнүүд бичб!

— Манай студентүүд юрэнхы эрдэмэй предме-дүүдые заагагүй шудалха зэргтэй. Математика, хи-м, физикэ, хүгжэм, иску-ство хоер жэл соо үздэг-бди. Гуманитарнаа дүлд-дангүйгөөр эдэ предметүүд үзэгдэхэ зэргтэй. Мэргэ-жлэн гэшэ эрдэм наука тухай ойлгосотой байха зэргтэй.

— Студентын олзо доход юунхэ бүрилдэдэг бэ!

— Юрэнхыдөө бултадаа хүдэлдэг. Заримашуул нур-гуулида, бусадын хаана ажал олоноб, тэндэ хү-дэлдэг. Би ресторанда офи-циантаар хүдэлдэгби, тү-рэлхидим намда тулалдаг. Стипенди манда нуралса-лай түлөө абадаг ссуда гэ-жэ нэрлэдэг. Би тэрэни абадаггүйб. Хэрбээ студент ссудада хэрэгтэй наа, тэрэни гүйхэ аргатай бай-даг. Зүгөөр университеттэй хүтэлбэрлэгшэдэ бээ, харин департаментда мэд-дүүлгэтэйгээр хандаха хэрэгтэй. Энэ ссуде пра-кительство үгэдэг. Нэн тү-рүүн тэрэни үгэхөөе ур-да тээ комисси студентын

ажабайдалай эрхэ байдал нууде шалгадаг, нэмэтэ мүнэ зөөридэ хэрэгтэй гү гэжэ тодорхойлон гарга-даг.

Нуралсалай нүүлээр сту-дент хэды шэнэн мүнэ абанаб, тэрэнэ хүдэлжэ, нөөргэнэ бусаахэ зэргтэй.

— Танай студентүүд юрэнхыдөө хаана ажаауу-даг бэ!

— Танайхиндал адли зам-тын байрануудта гү, али хүлөөр абаган кавертна-да ажаауудаг. Би үмсын гэртэ комматэ хүлөөр абанхайб. Тэрэнэй түлөө на-радаа 200-наа 500 доллар жүрэтэр түлэдэгби. Нмэ байра олохон хүшэр бэ-шэ.

— Студентнэрийн бүлэ гэ-хэн ойлгосо танайда бай-даг гүй!

— Үгтэ даа. Америкэдэ гэр бүлын ханаа абадал-нууд олон ушардаг. Тин-мэнэ студентүүд ажабай-далайнгаа тогтууригү хана сагта—нуралжа байхадаа, гэр бүлэтэй, үрн хүүгэдтэй болохогүй гэжэ оролдодог.

— Амаралтын үедэ хай-шан гэжэ амардэгбтэй!

— Мүнэ суглуулкын ту-ла олохон студентүүд хү-дэлдэг. Нуралсалай нэгэ жэл 1200 доллар тухай сан-тэй болодог. Баян гэр бү-лэтэй студентүүд харин гүрэнөөр абажа аяншалдаг.

— Парто, ши багша бо-лохош. Багшын практикада хэды шэнэн саг зориула-гдааг бэ!

— Манда дүрбэдэхин кур-сын нүүлээр практика эхил-дэг. Хөхөд жэлэй туршада ши хүүгэдтэй хүдэлхэ эрх-дэ хүртэхэ зэргтэйш. Тэдэ нмэ эрхэдэ хүртөөгүй наа,

дөхөд практика гаргааш. — Би нуралсалаа тагал-дуулаа хүмб. Би өөрингөө нүхэр Шерафтай замта Из-раилийн Хайфа городто ба-ханзмын уласхоорондын түбтэ хүдэлөөб. Шераф то-гоошоноор, би харууша-наар түлөөнзгүйгөөр ажал-лаабди. Энэ баханстнуу-дэй нуралсал гүнзэгшөөр шудалжа, тэрэни ойлго-жо абахын тула манда ала-ла саг хүрэдэг байган юм. Манай студентүүдэй дун-да баханзмын номнол дэл-гэрүүлэн тарааха хүнүүд үсөөхэн байха. Гэбшье ми-нин шүтэдэг шажангай хө-рөө бодолые нүхэдн хүн-дэлдэг.

Орон дотортнай ба дэл-хэй дээрэ боложо байган үйлэ хэрэгүүдтэ эдэхитэй-гээр хабаадалсанай, тэдэ бүхэ юумэндэ дуратайгаар, ойлгосотойгоор хандаһай, дэлхэй эрхтэдбди гэжэ бээ мэдэхин тула бээ бээдэ зулгы зохидоор, үнэн зүрхэнөө хандаһай гэжэ совет студентүүдтэ хүсэхэ байнаб.

Эдэ ссэн үгэнүүд Аб-дул-Бахай башһэн зохоол сооноо абтанхай: «Баяр маанадые зоригжуулдаг. Хүн баяр жаргалтай аба-хадаа, хүсэ нэмэлэн шэнги болодог, ухаан бодолын бүри хурсадажа, ойлгохо арга шадабаринь найжар-даг. Оршон тойронхи бай-далтай өөрингөө сасуулжа үзэхэдэ, өөрингөө хаба ша-долье хэрэглэхэ арга бо-ломжо олоходо эхэл хүн-гэн шэнги байдаг».

Манай корр. Париса КВАКТУН, оршуулагша Марина ХОДОЕВА хөөрлэдөө үнгэргөө, Тел. 2-40-57.

АМЕРИКЭ МАНДА

ДҮТЭ БОЛООЛ

«ТОГТОШОН УЕЫН СИНДРОМ» ГҮ, АЛИ ГОМОДХООГОО ГҮ?

ХЭЛЭГДЭНН үгнүүдээ зарим баримтануудыг хэрүүлэхдээ. Энээн дээрээ харахад, директортэ шанта зэмэ тохогдоо гэжэ ханахаар, «хургуули соо албан хойрог абадал дэлгэрэнхэй манда нэгэ коллектив үгы, харин мого боложо хубзархан бүлэглэлүүд бии...» «Директор коллективэй гэгшүүдыг эблэрүүлхын орондо хоорондонь яна хаядаг...» «Эндэ демократи болон олондо мэдээсэлгэ тухай хэлхэнэйшье үлүү. Тэрэ бүдүүлэг абари зантай, хүндэ шэргүүлээр хандадаг...» «Хуралсалай хүмүүжүүлгын хэрэгтэ огтошье анхарадаггүй...»

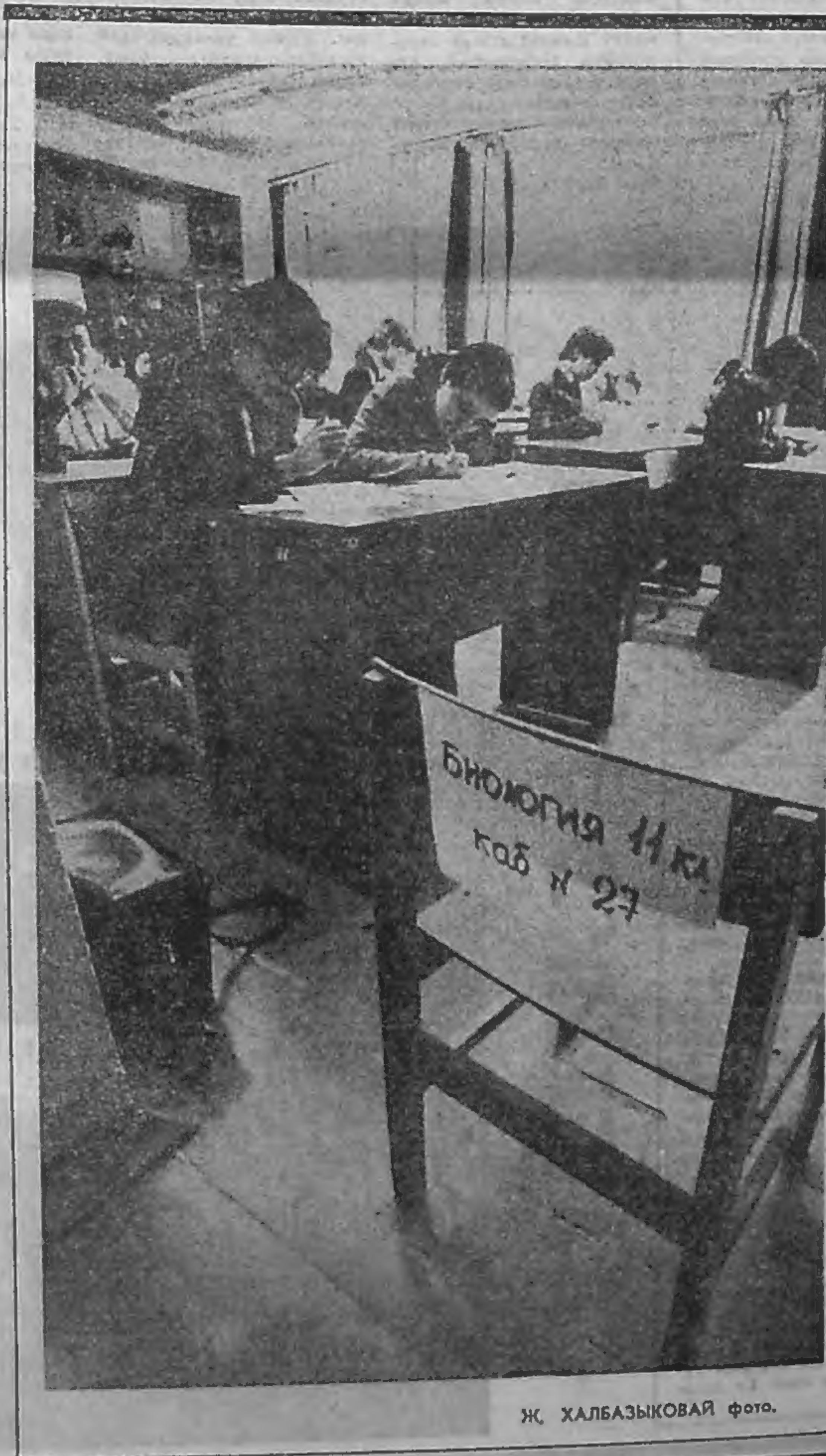
Иймэ эрхэ байдалда ороод, тушаад багшанар хойно хойноһоо хубарилдан гаража, нигэжэ мэдүүлбэ: «Би директортэ найдхала болооб». Тэрэнэй тушаалһаа бууха тухай мэдүүлгэ үгөө һаань гү, али эндэхи ороо байдалыг номгоруулаха нэдэлгэ гаргаа һаань, директортэ эгээл таарамжтай аохид байха хэн. Зүгөөр директор коллективтэ гомдоо. «Манда гомдолтой байна», — гэжэ тэрэ хөөрэлдэхэ үедөө оло дэжин дэбтээ хэн. «Би эндэ хэдэи хэзэ хэзэби, бүхы ажэбайдала багшын ажалда зориулааб. Би зэмэтэйб гэжэ огтошье ханахагүй байнаби».

Арбан долоон жэлэй туршада директорээр хүдэлөө. Жэл хэхэдэй үнгэрхэдэ, пенсидэ гарахала байхадань, багшанарэй нимэ үгнүүдыг хэлэхэдань, гомдолтой байнгүй яахэб: «Саашадаа тантай хүдэлхэ хүсэлгүйбди». Бутуханов яахадань нимэ байдалда орооб! Тэрэ «ямаршье зэмэгүйб» гэжэ хэлэнэ бэшэ гү! Тэрэ бусадэй хэлхэнэ һанамжыг анхэралтайгаар шэгнэжэ шададаггүй байна. Арбан долоон жэлэй туршада директорээр хүдэлхэдөө, гансал өөрыгөө зүб гэшэб гэжэ батаар эгнэжэ ябаа.

Зөндөрэн захиралгын жамэ аһын дурдагдахала болоходонь, «тогтошон уеын синдром» гэжэ шэнэ юмэ һанаа бшуу. Ямаршье ушарта энэһинэй үгнэй, дэлгэржэ ужашһан үгшэн болоно. «Специальница, спецпек, спецзан-ганган...» манай интернат энэл ээргэдэ ородог. Танил талагүйгөөр эндэ ажалда орохын аргагүй. Энэ хуралсалай ооведенин ажал хүдэлмэрийн тухэл кэлбэригөө мэдэхгүй хүндэ багшын хэлхэнэ эдэ үгнүүд дээгүүр һанзтайгаар хэлэгдэнэ гэжэ ойлгожо болохоор байха. «Нэгэ интернат байгаал юм бээ. Тэдэ олон бэшэ гү!» Дүтэ танилсаад байхадань, тэд ондоо байдолтай ушархат. Эндэ хүдэлхэдэ ашатай тухтай байна. Багшанарта таатай аохид гурим зохоогдонхой. Класс соо оройдоол 12 хүн хурадаг. Хэсээлнүүдээ үнгэргөөд, һанаа амерханаар гэртэ харихадатнай болохо. Юундэб гэхэдэ, хэсээлнүүдэй һүүлээр хүүгэдье хүмүүжүүлэгшэд даажэ абадаг. Юрэнхы эрдэмэй хургуулинуудта орходоо эрдэм мэдэсын шанарта эрилтэнүүдшье хулашаг гэжэ сэхэ хэлэхэ хэрэгтэй. Эндэ гол түлэб хүшэр хүндэ хуби заяатай, дүлишгэ хүүгэд хурадаг. Тэдэ дүлишгэ, ухаан бодолой хүгжэлтын төлөөршье хулашаг байдэг. Харин эндэ өхэ мүнгэ түлэдэг. Юрэнхы эрдэмэй хургуулини багшанар нимэ һайн байдал тухай зүүдэндэшье хараагүй байха. Тиммэхэ һайн дурараа һууриаа өлдөхэ дуратай хүнигөө эндэ олохогүйт. Харин багшын хэрэгтэй болоо һаань, «үйлсэдэ абаһан» хүнигөө баһал эндэ өбадаггүй. Иймэ эрхэ байдалда директор нилээд өхэ үүргэ дүүргэдэг.

Директор нигэжэ хэлэхэ аргатай: «Эндэхи гурим журам һайшааха хүсэлгүй хүн байгаа һаа, минин хургуулиһаа арилхадатнай болохо». 1982 ондо эрдэм хуралсалай министрствын комисси энэһиние оворһон байгаа. Мүнөөшье иимэ байдалтай байһаар зандаа. Үргөөр зүбшэн хэлсэһгүйгөөр гансал хүн чос, бүлэгүүдыг, уялгануудыг хубарилдаг. Энээндэ хамаралсахаар зүрхэсһэн хүнүүд нилээд шантаар шүүмжлүүлэгдэдэг байгаа. Һүүлшын үедэ болоһон ушарнуудһаа нэгэ жэшэ хэрүүлхэмни. Багшын ажалда ветеран, һуниин һани байһан А. Х. Базурковада үнгэрэгшэ жэлдэ эхиртэй үлэсхоорондын үдэрэй нэрэ хүндэдэ эрхим һайнаар ажаллаһанайн түлөө баар баясхалан соносхогдобо гэшэ. Энэһинэй һүүлээр уданшьегүй А. Рипкина Хайхавна хоордохи ажалһын түлөө салин хүлэ буруугаар түлэжэ гэхэн асуудал табиба. Тимгээд захиргаанай зүгшөө шоо үзүүлжэ, шобто хэрүүлхэмниг буруу бэшэ. Энэ һана-

«ДООГУУРХИД ХУУШАНАЙ ЕҢООР АЖА-
ХУУХА ХҮСЭЛГҮЙ, ХАРИН ДЭЭГҮҮРХИД
ШЭНЭ ЕҢООР АЖАХУУХА АРГАНЬ ҮГЫ»,
—ГЭЖЭ ХУВИЛАЛТЫН БОЛОЖО БАЙҢАН
БАЙДАЛЫЕ ТОДОРХОЙЛОН ХАРУУЛНА.
ИМАГТАЛ ХАТУУШАГ ШЭХЭТЭЙ ХҮҮГЭДЭЙ
ОБЛАСТЬ ХООРОНДЫН ИНТЕРНАТ-ХҮР-
ГУУЛИДА ИИМЭ БАЙДАЛ ТОХЕОЛДОН-
ХОЙ. БИ ХҮРГУУЛИНИН СУГЛААНДА ХА-
БААДАЛСААБ. БАГШАНАРАЙ КОЛЛЕКТИ-
ВЭЙ ОЛОНХИ ГЭШҮҮД ДИРЕКТОР Б. Ф.
БУТУХАНОВТА НАЙДАХАЯА БОЛИҢОНОО
ЭЛИРХЭЙЛЭН МЭДҮҮЛЭЭ. ХҮРГУУЛИДА
БОЛОҢОН СУГЛААН ТАВАН ЧАС СОО ҮР-
ГЭЛЖЭЛӨӨ. ЭНЭ ХУГАСАА СОО БОРИС
ФРАНЦЕВИЧ ӨӨР ТУХАЙ НИЛЭЭД ШҮҮМ-
ЖЭЛХЫ ШАНГА, АЯГУЙ ҮГЭНҮҮДЫЕ ДУУ-
ЛАХА БААТАЙ БОЛОБО. ХҮНҮҮД УДААН
АБЯА ШЭМЭЭГҮЙ ЯВАА. ТЭСЭЭЛ ХА ГЭЖЭ
НАНАХААР БАЙГАА ХЭН. МҮНӨӨ ОДООЛ
СУГЛААН ДЭЭРЭ БҮХЫ НАНААН БАЙ-
НАНЛА СЭХЭ РҮҮНЬ ХЭЛЭВЭ БШҮҮ.
ОДООЛ ДОСООМНАЙ УДААН СУГЛАРЖА,
ОРЬЕЛОН БУСАЛЖА БАЙҢАН УУР СУХАЛ-
НАЙ ГЭНТЭЛ ДЭЛБЭ НҮРЭН ГАРАБА ГЭЭ-
ШЭ ГЭЖЭ ҮГЭ ХЭЛЭХЭН ХҮНҮҮД ТЭМ-
ДЭГЛЭХЭН БАЙХА.

Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЯ фото.

жаал эхээрэй үгнэ зүб байдалай түлөө тэмсэлдэ үсэд натаруугээр хам-
орһондонь һайшаамаар. Бүхы гэгээ-
раар ябаа, оооо хубөө сээрһа бэшэ. Энэһинэй эсэстэ директортэ шанта дон-
годолго үгтэһэн байна. Зүгөөр һүүлэй
һуулдэ энэ эхээршье ажалһаань гар-
гаа юм.

Өөрын һанамжатай, хүтэлбэрилгын
тогтошон зонхилон зандалгын жа-
ма өһотой эбсэхэ хүсэлгүй хүнүүдтэ
һайшаагдаагүй нимэрхүү олон жэшээ-
һуудыг дурдахад боломоор. Бутуха-
новай директорээр хүдэлхэн эдэ жэл-
нүүдтэ элдэб ушарнууд болоһон байха.
Борис Францевич 1972 ондо интер-
нат даажэ абаа хэн. Тимхэдэ гансал
хоһон хананууд байгаа гэжэ баталха-
да (тэрэл жэлдэ интернат Дээдэ-Саян-
тайһа мүнөөнэй байшанда нүүжэ ороо
хэн) тон зүб. Шэнэ газарта түбхнэ-
хын тула тэрэ нилээд хүсэл оролдог
гаргаһан лэ байха. Нэгэ үедэ хургуу-
ли жэшээтэ гэжэ тоологдодог байһан.
КПСС-эй обкомой нэгэдэхи секре-
тарь байһан Беляковто эльгээһэн ин-
тернадай хурагад байһан хүүгэдэй бэ-
шэг уншахань хүшэр хүндэ байна. Энэ
бэшэг юундэшьеб эльгээһэн газартаа
хүрэгэ ошоогүй.

«Бидэ, дүлишгэ хүүгэдэй интернат-
хургуулини хурагад байһан, маана-
дыг һайнаар хооллуулдаг байһай гэжэ
хүсэһбди. Тимгээд бидэ сэгһаа урид
хүүгэд хургуулиһаа бү хайһай, тэндэ
уйдхартай бү байһай гэжэ хүсэхэ бай-
набди. Хуража байхаданай маанадыг
муугаар хооллуулдаг, нэгэл анзын эдэ
хоол үгэдэг хэн. Шанаһан кашань амта
шэнтэгүй, гутаһаһан хартабха шана-
даг байгаа. Овоц хадагалдаг газарта
продуктууд үжжэ байдаг хэн. Бидэ
гэрлэхэ дээ хоол асаржа, һуиндөө
хадагалдаг камерэ соо шанаха баатай
болодог һэмди. Үдэртөө өөрынгөө мүн-
төөр столоводо эдэ хоол абажа эдээд
хэсээлнүүдтэ тэрбэдэдэг һэмди. Ган-
сал шалгалтын үдэрнүүдтэ һайнаар
хооллуулдаг бэлэй. Интернада эмхи
гуримтай болгоходонь туһалһай гэжэ
һанаад манай хүүгэд министрствэдэ
бэшэг бэшэһэн. Аад бэшэгэ эльгээ-
гээгшгүй. Тэдэ хураханай оройдоол
гурба һара үлэхэн байгаа. Хүмүүжүү-
лэгшэдшье бэшэг бү эльгээгшье гэжэ
манда хэлээ. Мүнөө бусад үхибүүдыг
муугаар хооллуулжа үргэлжлүүлһээр
зандаа. Тиммэхэһэн бидэ бэшэг бэшэ-
һбди. Тэдэ һуиндөө хадагалдаг ка-
мера соо эдэ хоол бэлдэжэ эдээлиэ.
Тэндэ стол доро хоёр хирпикс, плит-
ка, настурль бии юм. Хургуулида уйд-
хар гашуудалтай гэжэ тэдэ гомдоно.
Хэсээлнүүдтэ һүүлээр хэхэ юмзөө
оложо ядадаг. Ахаалагша хүмүүжүүлэг-
шэ поол угаагшье гэжэ саг үргэлжэ бээд-
хадэг. Удахгүй поолнай сооржо, нү-
хэ гарахань өһотой гэжэ хүүгэд хэл-
сэдэг. Хургуулида һонирхолтой кружо-
гууд, үдэшнүүд, уулзалганууд эмхид-
хэгдэхэй гэжэ хүүгэд хүсэнэ. Бидэ ган-
сал ЛВРЗ-дэ, трикотаж гадар хубсча-
най фабрика дээрэ хүдэлдэгбди. Ха-
рин ондоо мэргэжэлтэй болоһойбди гэ-
жэ хүсэдэгбди. Манда хэншье туһал-
даггүй. Хүүгэд сэгһаа урид хургуулиһаа
хална. Бидэ хургуулида хурахаа бо-
лиһон байгааһье һаа, хургуулида өхэ
суглаа үнгэргэхэ хэрэгтэй гэжэ һана-
набди. Министрствэхэе хүнүүдыг, бү-
хы хурагшадые, тэндэ хураһан хүнүү-
дыг бултын уриха. Хүүгэд сэхэ руунь
бүхы юмэ хэлэг. Бултадаа—директор,
багшанар, хүмүүжүүлэгшэд—аягүй бай-
далда орог. Манда нимэ директор хэ-
рэггүй. Хэрбээ танай туһалаагүй һаат-
най, хургуули хурагшадгүй үлэхэхэ».

Энэ бэшэг уншаад, тэрэннэ тайлба-
рилһанай үлүү. Мүнөө интернадай хүү-
гэдэй ажэбайдал баһал нимэ зандаа.
Гэхэтэй хамта, үхибүүд эндэ 19—20 һаһа
хүртэрөө хурадаг. Харин эндэ амар
юмэндэ хурадаг бэй Сурдобагшанар-
таяа, хүмүүжүүлэгшэдтээ, һанинууд-
таяа хахасахадань, эндэ хургаһан юу-
мэнь тэдэнэртэ туһатай байха гү! Энэ-
һайл шанта асуудал болоно. Мүнөө тэ-
рэ зүбшэн хэлсэгдэхээр табигдаагүй.
Гэбшье унжагайһан арсалдаан хомо-
ролдоохой зүб тээшэе шиндхэгдээдүй-
дэ энэ асуудал табигдаһаар лэ байха.
Н. ДАШИЕВА.

ПОСТСКРИПТУМ:

Газетын номерой бэлдэгдэжэ байха-
дань, Б. Ф. Бутуханов республикын ара-
дай эрдэм хуралсалай министрствын
захиралтаар эзэлжэ байһан тушаалһаа
сүлөөлэгдөө гэжэ мэдэжэ болобо.
Ушар нимэхэ хамтын ажалай, хүү-
гэдэй аша туһада бээ бээдэ гомдо-
хооо болижо, хэрэгтэ хэрэггүй арсал-
даа хөмороогоо орхижо, даажэ аба-
һан хүүгэдэйнгээ хуби заяанай түлөө
харюусалгатай байһанаа мэдэжэ, эб-
тэй эртэйгээр хүдэлхэ гэжэ оролдохо
хэрэгтэй. Шэнэ хүтэлбэрилэгшын үедэ
энэ арсалдаан хөмороонхой үргэлжэ-
лөөгүй һаань, һайн юм хэн. Энэһинэй
эсэстэ гэм зэмэгүй үбшэн хүүгэд зобо-
но, тулина бшуу...

Саг харуулха

Россин ЛКСМ-эй байгуулагдахдаа, ба-
на ямар союз бий болобо гэж эс-
римашуул дурд гутан байх. Аппа-
ратчигууд олон боложол байна, хэн
ажал хэзэ юм гэж ханхаваршье бай-
жа болох. Энэ асуудалд хэрюусахы-
нь ТСК-гай комсомолой комитетэй
секретарь, РСФСР-эй ЛКСМ-эй ЦК-гай
гэжүүн Алла Настекад хандэхэдмнэй,
тобшолол хэзээ бу яарзгы, саг ха-
руулна бээ гэж хэлэхэрхээ.

Корр.: Комсомолдо үшөө нэгэ шэг-
лэл бий болгохо зорилготойгоор ЛКСМ
байгуулагдаа гэж хананаб. Россин эс-
длушуулай эрхүүдмо хэмгэлха үү-
хай хоёрлдоон ямаршье үндэс ба-
римтагүй бээ гэж...

А. Настека: Энэ зүбшье байжэ бо-
лохо, Мүнөө Москвагайшье, Ленингра-
дайшье организацинууд шэнэ ЛКСМ-эй
зэргэдэ нийлэн орохоо яаранагүй.
Иймэ ябадал танай ханамжыо гэршэ-
лэн харуулна.

Корр.: Шэнэ ЦК-гай секретаридад
бүридэл багал олон юмэй тухай гэр-
шэлнэ гэж хангадана.

А. Настека: Би нигэжэ хэлэхгүй бай-
наб. Пленум дээрэ ВЛКСМ-эй Москов-
ско горкомой секретарь Абрамовагай
кандидатура дэбжүүлэгдээ нэн. Тээд
тэрэ өөрынгоо кандидатура болоулхан
байна.

Корр.: Пленум дээрэ гансал эмхид-
хэлэй асуудалнууд зүбшэн хэлсэгдээ
гүй!

А. Настека: Тингээ. Гэбшье эдэ асуу-
далнуудыг зүбшэн хэлсэхэ саг бээ
байгаз. ЛКСМ-эй ЦК-гай хоёр секре-
тарьнарай тушзал сүлөө байнээр зан-
даа.

Корр.: Буряадай республиканска ко-
митетэй хоёрдох секретарь Андрей
Волков ЛКСМ-эй ЦК-гай секретарь бо-
лоо гүй!

А. Настека: Угы. Тэрэнэй кандидату-
ра зүбшэн хэлсэгдээгүй. Ушар юуб гэ-
хэдэ, РСФСР-эй ЛКСМ-эй ЦК-гай нэ-
гдэхэ секретарь Владимир Елагин Ус-
тэа соо хэлсэгдэнэй, еһоор, «коман-
дэла» өөрөө шэлэхэ эрхээ хэрэглэхэ
гэжэ бодоо.

Корр.: Энэ хэр зүб гэшээб!

А. Настека: Эндэ абанээр хэрюуса-
жархихань бэрхэтэй... Секретарь ямар
хүнүүдтэй худэлхэ байнана өөрөө мэд-
эхэ эрхэтэйшье гэжэ хэлэхэдэ боло-
хол даа. Гэбшье нүгөө тэлхээ демо-
кратин асуудал эбдэгдэнэ гэжэ ха-
наха байнаб. Комсомолой Яхадэй об-
лестной организациин нэгдэхэ секре-
тарь Андрей Федотов ЛКСМ-эй ЦК-
гай секретарьар хуигадаа. Съездын
суглаа айтхатар зохидоор, үхэтэй сэ-
сэнээр тэрэнэй хүтэлбэрлэхэдэнь, ЛКСМ-
эй I съездын делегадууд сэдхэлээ
ханажа, съезд хүтэлбэрлхэн эгээн эр-
хим түрүүдэгшэ гэжэ мэдэрхэн байна.

ЦК-гай секретарь Андрей Федотов
нацинууд хоорондын, региональн асуу-
далнуудай талаар комиссине хүтэлбэ-
рилнэ.

Корр.: Пленум дээрэ ямар бэ нэгэ
шэглэл онсо буурч ээлээ гэжэ хэлэ-
хээр гүй!

А. Настека: Пленум шэнги иймэ үй-
лэ хэрэг гэхэ гү, али хуралдааа оро-
ной бүхэ хүнүүд айтхатар анхалтай-
гаар адаглан харадаг, шүүмжлэл, тоб-
шолол хэдэг байха юм. Тингэньшьегүй
аргагүй. Энэмнай политическэ удха ша-
нартай өхэ хэрэг болодог гэшээ ааб
даа. Россин залуушуулай урда холын
хараатай өхэ зорилгонууд табигдана.
Тэднине сүм бэелүүлхэ талээр хой-
шолуулашагүй шэнга хэмжээнүүдэ
абха шухала. Мүнөө урданайхидал ад-
ли унжагайрха, нобшорхо саг бээ гэ-
жэ ойлгохо хэрэгтэй, РСФСР-эй ЛКСМ-
эй ямарээр ажаллаха байнани мэд-
энэгүйбди. Гэбшье ажалдаа хам оро-
хо байха гэжэ найдагдана.

Манай корр. О. ЛЕБЕДЕВ
хоёрлдоо үнгэргэбэ.

ФОТОРЕПОРТАЖ

ЭРЭМДЭГ БЭТЭЙ ХҮНҮҮДЭЙ ГҮР-
БАДАХИ СПАРТАКИАДА БОЛОЖО
ДҮҮРЭБЭ. ШЭТЭ, КРАСНОЯРСК, УЛААН-
ҮДЭ ХОТОНУУДАЙ, РЕСПУБЛИКЫН
РАЙОНУУДАЙ КОМАНДУУД ТЭ-
РЭЭНДЭ ХАБААДАЛСАА. ИНВАЛИ-
ДУУД СТОЛОЙ ТЕННИСЭЭР, ЖАДА
ШЭДЭЛГЭЭР, КОМНАТО СООГУУР
ЯСАДАГ КОЛЯСКААР ФИГУРНА ЖО-
ЛООДОЛГОС — БҮХИДӨӨ СПОР-
ТЫН 13 ЗҮЙЛНҮҮДЭЭР ГҮРБАН ҮДЭР
СОО МУРЫСӨӨ.

СПАРТАКИАДЫН НҮҮЛШЫН ҮДЭТЭ
МҮНГЭНЭЙ—ЭД ЗӨӨРИЙН ЛОТЕРЕЙ
ҮНГЭРГЭГДӨӨ. ЛОТЕРЕЙ ХУДАЛДАЛ-
ГАНАА ОРООН МҮНГЭНЭЙ ЗАРИМ
ХУБИНЫ ИНВАЛИДНА СПОРТ ХҮГ-
ЖӨӨЛГЭДЭ ЗОРЮУЛАГДАХА.

ГАНСАЛ ХАРАГШАДАЙ ҮСӨӨХЭ-
НӨӨР СУГЛАРХАНДА ТОЛХОРМООР
БАЙСА.

Жаргал ХАЛБАЗЫКОВ.
Авторай фото.

Харагшад үсөөн байба

Оло дахин шагнанхаар...

Москвадахи энэ квартира бүсэд орхдоо онсо илгарна. «Иисус Христос амидраа!» гэж хуушан славян угалзатанги үзэгүүдээр бэшгэдэн үгнүүд энэ гэрэй үүдэн дээр уншажа болоно. Элдэб оронүүднээ эндэ хэдэн олон бэшгүүд нүбэрижлал байдаг. Гадна хэдэн зуугаад айлшад гэрэй үүдэ татажа, тэндэхн бүхн юумэнтэй хонирхон танилсадаг байха юм. Петр Аркадьевич Столыпин, Николай II хаанай, уран зохиолшо Федор Достоевскийн портрэдүүд. Россин империни карта гэхэ матые номнато соо хаража болоно...

«Память» гэжэ национально-патриотическа фронт тухай элдэб хураг суу дуулахан байхад, «Память» энэ гэрнэ арендэдэ абаа бэшэ. Юрэл энэ квартира «Память» гэжэ фронтын советэй түрүүлэгшэ Димитрий Димитриевич Васильевта хабатай юм. Димитрий Димитриевич мүнөө олонхи хүнүүдэй анхрал хандуулжа шадахан онсо хараа бодолтой хүн мүн.

Түбэй газетнүүд «Память» гэжэ национально-патриотическа фронт тухай ходо бэшэдэг, тэрэнэй гэрнүүд энэ антисемитүүд, фашистүүд, черносотенцүүд гэжэ байгаад нэрлэдэг. Фронтын гэрнүүд Москвадахи литераторнуудай түбэй байшанда булалгаа хэжэ, олониктын зүгөө, буруушаагдахан, зэмлэгдэнэ байна. Юрэдөө нимэ хуули бус ябадал гаргагшадые хэзээ аалдуулха, тогтоох зонбиди гэжэ москагайхид дурва гутадаг болоо. Улаан талмай дээрэ бүгэдэнэй дуртай поэт Евгений Евтушенкые нэрэ хурагуй муушалха ябадал хэндэше найшаагдаагүй хэн. Хара самсатанай «амыне татаагүйдэ» болоо гэжэ зарим хүнүүд шаггархан байна. «Нимэ юумэ уншаагүйб, энээнке хараагүйб, минин хэрэг бэшэ...» гэжэ байгаад бээ абаха саг үнгэрэн ошоо. Хүн бүхэн ямаршые үйлэ хэрэгүүдэ эдэбхитэйгээр оролсожо, ханамжа бодооо хубаалдаха гэжэ хүсэдэг болонхой. Юрэдөө оло дахин шагнанхаар, нэгэ дахин харабал дээрэ гэдэн сэдэн үгнүүд бик ха юм. Ингэжэ би «Память» гэжэ фронтын гэрнүүдтэй танилсаха гэжэ бодохон байнаб...

Советэй түрүүлэгшэ Димитрий Димитриевич Васильев болон фронтын советэй гэрнүүн Николай Детков областной болон республиканска залуушуулай газетнүүдэй журналистнуудтай уулзалгада хабваада, олон тоото асуудалнуудта тодо харюунуудые үгөө. Энэ уулзалгада манайшые корреспондент байлсаа хэм.

Зуу гаран асуудалнууд табигдан, ойлгосотой тодо харюунууд үгтөө. Тус материал уншагшадыйнгаа нортото дуулгахамнай. «Память» гэжэ обществн гэрнүүдтэй нэгэн ханалтайбиди гэжэ хэлэнгүйбиди. Тэрэнэй зарим зорилгонууд уншагшадтаманайшые найшаагдаагүй байжа болохо. Тобшоор хэлэбэл, үгэ булалдаата, арсалдаата асуудалнууд нилээд олон. «Память» гэжэ обществн ямар хараа бодолтой, зорилготой байхан тухай уншагшадтаа дуулгахамнай.

АСУУДАЛ: «Память» гэжэ обществн тухай байлшые ехэ юумэ мэдэхгүйбиди. Гэбшье тэрэн тухай элдэб янзын хураг суу таран байха юм. Энэманай ямар организаци болоноби Хаанахаа мундэлөөби Ямар программатайб, зорилготойби

ХАРИУ: Национальн бодол нэргээхэ гэдэн гол зорилго урдаа табинабиди. Программнайшые энэл зорилго бэлүүлэхэ хэрэгтэ сүм зориулагдана. Энээнхэ ондоо зорилго урдаа табинагүйбиди. Далаад онуудай эсэс баста манай обществн мундэлөө хэн. Түрүүшээр патриотическо нэгдэл гэжэ нэрлэгдэдэг байгаа. Арад зонинэ гэгээрүүлэхэ, совет талаар үндэр болбосоролтой болгохо гэдэн зорилго табигдаа хэн. Арад зоной совет культура, түүхэ номтар тухай гансал хоохон үгнүүдээр хоерэлдөөд лэ дүүрэхэ бэшэ, мүн тэдэнине нэргээхэ талаар хэмжээнүүдые абаха хэрэгтэй гэжэ батаар ойлгохон байнабиди. Зарим хүшөө-памятникүүдые бодхоожо үрдэггүй байхадсманай, бусад памятникүүд хандаргагдшаха... Юрэдөө хэн эндэ эзмэтэйб гэжэ элнүүлхые оролдохох... Эдэ бүгэдэндэ хэды ехэ саг гардаг байхаабиди Хүн зоной ухаан бодол нэргээн хүжөөхэ, тэдэнине болбосоролтой болгохо гэдэн зорилго урдаа табина, манай нэгдэл удмшгегүй «Память» гэдэн арадай-патриотическа фронт боложо нэгдээ.

АСУУДАЛ: Хэинээ бээс хамгаалиа гэшэбта! «Память» ойронь хүртшгүгөөр эбсэжонхэй гэжэ хэр зүб хоерэлдэдэг би! Тус обществн бүү эбсэгээ хангиргахань холондо дуулдаг гэлсэдэг лээ...

ХАРИУ: «Память» хүсэ хэрэглэлгы, бүдүүрхүү, хэрэгтэ шэрүүн ябадалнуудые огто буруушаадаг. Олондо мэдээсэл тарлааг органууд манай обществн түшээ буруу хураг суу тараахаа, ямаршые үндэс баримтагүй мэдээнүүдые үгэхээс ханадаг. Эндэ ямар юумэн найшаагданагүйб гэхэдэ, нимэ мэдээнүүдтэ элэгдэн харюуемнай газетын хуудануудта гаргадаггүй. Демократин, олондо мэдээсэлгын үе хүрэхэ ерээ гэжэ бидэ хэлэхгүй байнабиди. Олондо мэдээсэлгын бүхн органууд маандал түшээ нэгшье дахин зүб юумэ бэшэжэ үзөөгүй. Тээд эдэ органууднай ямар бэ нэгэ тусхэй организацинуудта хэбаатай байдаг гэшээ. Тимээнхэ маанадыа ямар организацинуудтай муушалдаг байнабиди бидэ тон найаар мэдэдэгбиди.

Нимэ ябадалнуудта ганса үгөөр бэшэ, мүн хүсөөршье харюу үгэхэ шадал бик гэжэ хэнуулхадаа, занаха нэдэлгэ гаргана бэшэбиди. Гэбшье газетнүүдтэ буруу юумэ бэшэхэдэ хэды ехээр гомдохоор, дурва гутаагшар байдаг би!

АСУУДАЛ: ЦДЛ-дэ болон Улаан талмай дээрэ болохон үйлэ хэрэгүүдые тайлбарилжа үгыт.

ХАРИУ: Тээд эдэманай маанадай еhotoйл дайсанай үүдэхэн харата муушай абуулганууд гэшээ. Нимэ худал хууриаг үгэ хүүртэ этигдэдэг хүнүүд олодонго даа... Улаан талмай дээрэ болохон митингдэ «Память» хэбаадаагүй. Тэндэ Сычов нэрэ хурагуй хашхаржа, бүхн юумэ муушалхан байна. Харин ЦДЛ-дэ Осташвили-Осипов үгэ хэлэжэ, Евтушенкые эзмэлээ. Имэрхүү ямаршые бодолгүй хүнүүдхэ бүридхэн бүлэгые партиин Московско комитет болон КГБ-тэй зарим подразделениүүд байгуулаа гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй. Сычов болон Осташвили манай бүлгэмдэ ямаршые хэбаагүй гэжэ тэмдэглэхэ байнаб. Эдэманай партиин заа-баркинуудые бүхн шадалаараа дүүргэхэ гэжэ оролдодог хүнүүд болоно. Харин манай гол дайсаные нэрлэхэ болоо хаа, Политбюрогой гэрнүүн, хубилган шэнэдхэлгэдэ эхн табилсагшадый нэгэн А. Н. Яковлев болоно. Тэрэ маанадай еhotoйл шэнгэ тэ нэмхид-хэнхэй гэшээ. Юундэ тэмсэбэ... уншагшад хонирхохо байха. Тээд манай «Память» гэжэ обществн хоохон үгөөр дашуурдаг, гоо говор хэлээд лэ бодото дээрээ ямаршые ажал хэдэггүй, хэмжээнүүдые абадаггүй харюусал-

тата тушаалтадтай-эрид тэмсэл абуулдаг гэшээ. Тимээнхэ зарим партийна ажалшад маанай тэмсэхые оролдодог. Россин түүхэ номтарые авар арбан табан жэлэй туршада шудалхан байнаб.

АСУУДАЛ: Ороноо нимэ шахардүү байдалха хайшан гэжэ гаргаха гэжэ мэдэнэ гүт! Тушаламжа хүргэжэ шадаха гүт!

ХАРИУ: Түрүүшээр бидэ эбэй еhoor хоерэлдөөд үзэхые оролдообиди. Афганистидеа сэрэгүүдые гаргаха тухай нүүр Горбачевой

захирамта үгэхшье хоер нара урд бидэ энэл темэдэ хоерэлдөө үүсхэ хэмдиди. Тарлашадта газар дамжуулан үгэхэ тухай хоерэлдөөндэ бидэ эхн таблябиди. Энээн тухай бүгэдэ мэдэнэ еhotoйл. Партиин ЦК-да элэгдэн төлөграммнууд соогоо ханамжа бодолнуудеа хубаалдааг байлшадиди. нүүлэй нүүлэ парти тэдэнинеманай еhotoйнгөө абахан шиндхэ-ринүүд шэнгээр арад зондо харуулхые оролдодог болоо хэн. Гүрэнэй аппаратай түлөөлэгшэд болон коммунистууд маанадтай эбсэхгүй тэмсэл сонсохоо гэжэ хэлэбиди. Эдэ хүнүүд хэндэ алба хэнэби!

АСУУДАЛ: Таанадтай нэгэн ханалтан хэр олон би!

ХАРИУ: Энэ асуудалда абааар харюусажархихань хүшэр байна. Тэды хүнүүд манай тала баридэг гэжэ хэлээшье хажамнайб. Ганса манай орон дотор бэшэ, мүн хилын савнахисье оронуудта нэгэн ханалтан аргагүй олон. Европн бүхн оронуудхаа, мүн Америкхээ намда ходо хонходожо байдаг. «Память» гэжэ обществн филиалуудые хаа-хаанагүй нээхэ тухай дурдхалнууд ходо ородог болохонхой.

АСУУДАЛ: Орон соогоо та хэиние хүндэлдэгби! Нимэ шахардүү байдалхаа ороникемнай-хэн гаргажа шадахаби!

ХАРИУ: Нимэ хүн орон доторнай мүнөө дээрээ үгыл даа. Генералын секретарьхаа эхилээд, бүхн үндэр дээдэ тушаал ээлжлэ байгшад Петр Аркадьевич Столыпиннаа ажамн эрхилхэ хэрэгтэ хураха еhotoйл. Би Петр Аркадьевичые үнэн зүрхэнхөө хүндэлдэгби. Россин гүрэнэй түрүү бэрхэ ажал абуулашадтай нэгэн гэжэ тоологдодог байхан Петр Столыпин ороноо ямаршые хүшэр байдалхаа нэрэтэй түрэтэйгөөр гаргажа шадааг лэ байдаг хэн. Мүнөө баруун зүгэй оронуудта Горбачевтошье, КПСС-тэшые хэбаагүй үзэл бодолнуудтай номууд хэдэн олон хэлэгээр гаргагдодог болонхой. Эдэ үзэл бодолнууд гансал Петр Аркадьевич Столыпинда хэбаатай гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй.

Би нэгшье демократа этигдэггүйб. Засег гаргаа барихын тула тэдэнэр юушье хэ-хээр бэлэн байдаг. Ельциндэшые этигдэггүйб. Энэшни ямаршые захирамта дүүргэхэ хүн гэжэ зүб хоерэлдэдэг еhotoйл. Нэгэ үгэ бидэ тэрэнитэй Моссоветта ажаллаараа уулзадаг хэмдиди. Үнэн сэхэ, гурим журамтай хүн гэжэ тэрэн тухай хэлэхгүйбиди. Ельцинэй Брежневтэ бэшэн бэшгүүдые нэгтэ уншаа хэмдиди. Гоо гооер хэлээд лэ ондоо ямаршые хэмжэе абаагүй хүн гэжэ ойлгохоор байгаа. Имэрхүү политигүүд манай ороникешахардүү байдалхаа гаргажа шадахагүй.

Россин президентээр нүүр Власовые хүнгаа хаань, хурагуй тухатай байха хэн. Энэманай ухаатай сэдэн политик байхахаа гадна ямаршые хүнэй байдлада орожо шадаха нугархай абари зантай хүн юм. Харин политик Яковлевта үнэн зүрхэнхөө дургүй байханза хээээдэшые нюухагүйб. Энэ хүн Бухаринтай хээрээр дабшажа абанхай. Бухарин 1920 ондо «Шэнэ экономическа политика тухай» гэдэн ном соогоо буруу юумэ хээн хүнине сээзэлха, буудана алаха гэшье коммунист еhoor хүмүүшүүлгын эрхим арга гэжэ бэшэжэ. Сүслөвай хэрэг үргэлжлүүлжэ байхан Яковлевнаа нэгшье найн юумэ хүлээ-нхгүйбиди. Бидэ бүри октябрь нарада тэрэ-нинэ отставкада гаргаха эрилтэ табля хэмдиди. Имэрхүү хүнүүдэй хүтэлбэридэ ерэхэдэ, Москвада зарим эдэс хсол болон эд бараа пас-портаар үгэдэг болобо бшуу.

Гаринил Попов хүсөөр, шэнгэ эрилтээр ажал хүүлүүлдэг байха тухай ходо хэлэдэг. Юрэдөө тэрэнитэй адирхуу «авторитетүүд-гэ» нэгжэлгэнгээр, ямаршые найдалгүйгөөр хандаха байнаб. Элдэб янзын урла лозунг-нуудта дадшаан партине тарааха тухай хаа-хаан хоерэлдэдэг боложо байна. Бишье энэ-нинэ халуунаар дамжэнэб. «Экономико арь-балха», «Хоор ондоо талые нэгдүүлхэ» гэ-хэ мэтэ ямаршые удхагүй үгнүүдые хэлэхээс болиел.

Верховно Советта хүдэлжэ байгшад хоо-нон үгнүүдээр дашууржа, ямаршые хэмжэ-нүүдые дари түргэн абаха гэжэ оролдонгуй-гөөр «матрешконуудтай» эдли хууна гэжэ хэлэмээр. Шэнэ обществн байгуулгын ямар модель (польско гү, али шведск гү) шэлэл-тэйб гэжэ тэдэнэр ойлгоногүй... Шэнэ обще-ство байгуулгын эрхим модель тэдэнине-гүйгөөр үнн хангаданхай ха юм. Энэманай Россие абаралгын ори ганса зам гэжэ нэр-лэгдэдэг монархи болоно. Үнгэрхэн түүхые абаад үзэе. Хэрбээ 1914 ондо дайнай брлоо-гүй гэшээ хаа, 1926 ондо Америкхээ хүсэгдэшгүй хүсэтэ томо гүрэн болоод бай-ха хэмдиди. 1913 ондо Россин гадаадын үркин 80 процентые бусажа үрдэдэ байгаа бшуу.

АСУУДАЛ: Баруун оронуудай модельтүү-дай эрхим жэшээнүүд гэжэ хэлэхэдэ, юун тухай тэмдэглэнэбта!

ХАРИУ: Баруун зүгэй оронууд манай об-ществохоо тимэшье ехэ илгээтэй бэшэл даа. Гансал түхэл маягаараа ондоотой юм бээс. Заха хнаааргүй демократи дэлгэрэнхэй гэжэ байгаад хоерэлдэдэг ааб даа...

АСУУДАЛ: Бүхн дэлхэй дээрэ хүн зондо жаргал олгохо инсти-түгч болоно гүт!

ХАРИУ: Бик даа. Хэлээ, хамнайб—ори ганса зам болохо монархи хүн түрэлтэнинэ жаргалда өсөрхө... Хэдэн арбаад мянган жа-лэй туршада хүн түрэлтэн бурханай номоор ажабууна. Партиин Устав бэшэ, харин бур-ханай хургаали номнол гол хараадаа абаха еhotoйлбиди. «Бү ала, хюда», «Бү хулгайла» гэ-хэ мэтээр бурханай номнол соо бэшгэдэнхэй байдаг. Харин коммунизм байгуулгын мо-ральна кодекс соо минн лэ. Ханганнаа аба-жа бэшгэрхэйни хоохон үгнүүд дурдаг-на.

АСУУДАЛ: Хэн мүнгөөр хангадаг би!

ХАРИУ: Эхэ орондоо дуратай байхонай тү-лөө мүнгэ абаахгүйб. Манай мүнгэн—салли хүлэамнай мүн. Обществн бүхн гэрнүүд ха-нашьеб ажал хэжэ, мүнгэ олодог.

АСУУДАЛ: Тээд жасатнай хаанахаа бүрид-хэгдэдэг би! Гэрнүүнэй түлбэри түлэдэг гүт!

ХАРИУ: Арад зонхоо түлбэри суглуулдаг парти бэшэбиди. Бүхн мүнгээс өөхдөө оло-догбиди гэжэ хэлэхэ байна ха юмбиди. Хуули дүрмн эбэдэггүйбиди. Эндэ наа кооператив эмхидхэжэ, Подмосковин нэгэ совхозхоо газар урьлалжа абаабиди. Тэндэ бидэ нюта-гай «патриодуудтай», ноод найдагтай тэмсэл абуулжа эхилэнхэйбиди. 300 хашаар түлүүл-хэ зорилготойгоор 446 га газар даажа абааб-иди. Переславль—Залесский городской хүн зо-нини маяаар хангаха гэдэн зорилгооо адуур-гэхэ байлхадиди гэжэ найданабиди. Совхозой директор маанадтай баталхан хэлсэгээс хо-до элгээсэ ханадаг. Ингэжэ намар хурья-хан ур-ассемейнай совхозой болгожорхисье оролдодог. Тобшоор хэлэбэл, директор бэ-шэ, харин еhotoйл хулиган шэнгээр ажал-даг байха юм.

АСУУДАЛ: Димитрий Димитриевич, өөрөө тарлашан үгтай байжа болоо гүт!

ХАРИУ: Үгы даа. Тарлашанай утга хэбаа-тай бэшэб. Журналистын, режиссерой, уран зураашын мэргэжэлнүүдые шудаланхайб. Ха-рин газар үйлэдбэрлэхэ ажалда багахаа ду-ртайбиди.

АСУУДАЛ: Үглөөдэр маанадые ямар юумэн хүлээнэби! Энэ асуудалда бусадта орходоо тодо харюу үгэжэ шадаха байхат. Мүнөөнэй парламентын хүдэлмэридэ хэбаадаха хүсэл бик гүт!

ХАРИУ: Бидэ политическэ тэмсэлдэ хэбаа-даха хүсэлгүйбиди. Бидэ арад зонинэ гэгээ-рүүлхэ, үндэр болбосоролтой болгохо гэдэн гансал зорилго урдаа табинабиди. Далаад жа-лэй туршада манай ороной ямар зам гэтэл ханике үнэн сэхээр харуулаха гэшээ шухала зорилгонуудайманай мүн лэ нэгэн болоно. Оронойманай түүтэ намтарта жаргалта үдэр-нүүд халаа олон байхан гэшээ. Гэбшье ал-дуу эндүүнүүд харата муухай абуулганууд тооложо баргдхараар бэшэ олон байха юм. Ингэжэ үгнүүдэй нягта холбоо барисан та-һараа, дэсэн дугангууд үгы хэгдээ, хүн зо-нинэ эдэс хоолоор хангадаг тарлашад ан-харагдахаа болоо.

Хүн зонинэ гэгээрүүлхэ, тэдэнэртэ ехэ юу-мэ ойлгуулаха гэшээ мүнөө үгэдэ гол шухала зорилго болоод байна. Хүнүүдэй зан аба-далхаа, болбосоролхоо ехэ юумэн дууды-даха бшуу. Нимэ арад зон муу ударидаг-шые хээээдэшые шэлэхгүй.

АСУУДАЛ: Бүлгэмдөө ямар хүнүүдые аба-дагби! Танике антисемист гэжэ зүб нэрлэ-дэг гүт!

ХАРИУ: Энэ асуудалдтайнай харюу үгэбэ эхэртэйб. Харин өөринүүд тухай тогтохо болоо хаа, ямаршые үндэс баримтагүй ху-раг суу гэжэ хэлэхэ байнаб. Маанадта үндэ-лэ ханай илгээ гаргаха абадан нэгтэшые дайралдажа үзөөгүй. Антисемистскэ булал-гаанууд революциин урда тээхи Россидеши-боллодог байхан гэжэ мэдэжэ. Тээд нимэ бу-лалгаануудые өөхдөөл скинистууд гарга-даг байхан ха юм. Маанадые хашажа, зар-шалжа газваалжа байна гэжэ тэдэнэр ха-шуулхые оролдодог байгаа бшуу. Дэхэд түү-руулхые оролдодог байгаа бшуу. 1905 оной ан-хэдэ бусахыетнай урлалжа. 1905 оной ан-хэдэ элгөө эгзэн түрүүн солдадууд рүү бүү-дажа эхилэн байна.

АЖАЛЛАТА: Д. Д. Васильевтай авторта үгэ-хэн материалнууд дэргэлдээ гэжэ тэмдэ-глэбиди.

Манай корр. Ольга ГАЛЛАС интервью бэлдэ.

Хөбөрэй мөргөтэй дүрлэлэн үдэр Хүхэ Шэнээн уулын боориндо Эрэсбэйг уга Хүндийн адолго, загана жаралтайгаар элбэг тунгалаг сэрэгхэн Элээ голон эрхэд нэмжын хэбтай-хан эмхитэй, уран гоахоноор барилхан гэрнүүдтэй, оиругой эгэл болбосон түхэлтэй хуу-ринүүдтэй нэгэн болохо Увөөн албанай хэрэгээр хүрэн ош-боб. Нютагай наһатайшуулаар хөөрлэдэхэд, Эсэг ороноо хамгаалгын дайнай болон ажа-лай ветеран Долооморито Тү-мунотай танилсахын дүрд-хаба.

Долооморито гэжэ .Һонин-шье, хоморойшье нэртэй энэ өхөйгэй танкисахад, дала на-һатай, хатуу шаруун дайнда эх-дэн дахин шархатажа, 47-жэ-лэй туршада хүрөөтэ дайнай тэмдэг немес минин дүрбэн хэлтэрхэйнүүдэ -бэсэдэ, шэн-гэн ябаһан хүн гэжэ ханахаар бэша сэрюун, омогтой хуаюун хүн байжа байгаа. Сэрэгхэн, дулахан гэр соогоо немес урижа, ахотомной шоглон тата-һан малгаар өөрынгоо дай-шалхы зам, эдир залуу ябаһан, ажабайдал тухайгаа хөөрөө бэ-лэй. Наһанайн нүхэр Рыганд-ма абгай сай аялалхын аабһар-та бага сага хөөрлөөндөмнэй хабсадалсан.

Долооморито Тумунов 1920 ондо Дулдэргын районой Та-таанай хууринда түрхэн. Ба-га балшар наһандаа тэрэ үн-шэржэ, халуун хүйтэе, хоһоо ноһтыг үзэһэн, Эрхүү хотын хүүгэдэе хүмүүжүүлдэг газар-та үндэһэн, тэндээл хургуули хэһэн эхин намтартай хүн бай-ба.

Залуу наһанһаа - Эрхүүгэй хүндэ машина бүтээлгын за-водто электромонтерээр ажал-лажа эхилһэн. 1941 оной на-мэр энэ заводын Крамоторск хотогоо зөөлгөжэ асэрһөн бай-гаа. Дайнай эхилхэдэ, энэ за-водто үхэр буугай снаряд хо-монүүдэ гаргадаг болоо. Электромонтернууд, заводой ажалшад үдэр хүнгүй ажал-лажа, баруун тээһээ эвакуаци-да орожо ерхэн станогүүдэе түргэн сэг соо хабсаржа, фронт-до шухала хэрэгтэй снаряд хо-мо хэжэ эхилээ.

Дайнай эхилхэнһээ хойшо Долооморито бүлэг нүхэдтээ хамта маанадыг фронт элгээ-гты гэжэ хандага, эрилтэ та-бихадань; заводой сэрэгтэй та-һагай дарга зүбшөөдэггүй бай-гаа. Сэрэгтэй фронтдо хэрэг-тэй зүйл гаргадаг ушарһаа за-водой ажалшад бромтой, дайнда элгээгдэдэггүй байһан юм.

Оло дахин фронт элгээгты гэжэ военкомат, заводой сэрэ-гтэй таһагта хандаһанай удаа 1942 оной октябрь һарада Д.Тумунов сэрэгтэй албанда та-тагдаад, түрэл нютагаа элгээг-дэжэ, Ага станиц шадархн ча-стыда албала эхилээ хэн. За-

луу хэрэгшэд түргэн лэ фронт элгээгдэжэ, хөрхис дайсадыг дарахала эрмэлзэдэг байгаа. Залуушуулыг хатуу шэрүүн сэрэгтэй албанда хургаха, дад-хааханы шухала байһан юм. Тингээд хуулээрнэ Долоомо-ритын часть Монголой хилын хажууда Эдэ станиц шадар элгээгдэжэ, монгол моридоор, һэлмэ, карабинуудаар ээбсэг-жэбэ, һара тухай сэг соо ка-валерийн сэрэгшэдтэй дүй дүр-шэлдэ хургадаба. Дөрвөн, 1942 оной ноябрь һарада, ка-валерийн энэ часть Хойто Уралда байдаг Юг станиц эл-гээгдэжэ хэн. Хүйтэн, саһа өх-тэй Уралай шэлэ шадарай ой соо байрлуулжа, сэрэгшэдтэй һэлмэ, карабинуудыг, мори-нынь абажа, орондонь авто-мат, пулемедуудыг үгөө хэн. Тингээд энэ 5 һарын турша-да түргэдхэн журамаар өв-

немесүүдһээ сүлөөлжэ, баруун тээшээ аалханааршье һаа, үс-дөөр дабшажа эхилээ. Түрүү-шын үдэр хоёр-гурбан хуури-нуудыг сүлөөлжэ, Элээ гол шэнги үргэнтэй голын гаталжа, үхэһэн унаһан зоноо хүдөө-лүүлэхшье сүлөөгүй баруун тээшээ дабхыан болоо. Долоо-моритын нүхэртээ хамта пу-лемедоо шэрэһэн гүйжэ яба-хадань, хоёрдох ротын пар-торг хасаг хүн алуулшоод эх-б-тээ хэн. Парторгоо хүдөөлүүл-жэ байгаабын гэхэдэнь, ойронь ябаһан ротын командир уураг-шаа, хүдөөлүүлдэг командын зон абажа гээд гүйжэрхөө хэн. Сэрэгшэд хэлсэхэдэ, не-месүүд баруун тээшээ тэр-дэхэдэ, үрбэгшэ аласоцуудай түрэлүүдтэй гэр бүлнүүдтэй байһан хууригүүдэе шатаа-жа һалгадаггүй, бүтэн үлөөдэг гэлсэгшэ хэн. Түрүүшын үдэр-

моритын ябаһан 230-дахн гар-дескэ полк Сумы хотын ой-гуур, Белгород хотын урдуур баруулжа гараа.

Дайсанай артиллери, само-ледууд, миномедууд нэн тү-рүүн манай пулеметчигүүдэе буудажэ һалгахала оролдодог хэн. Август һарада Долоомо-рито хүлэйнгоо булшан шоб-то буудуулжа шархатаад, ха-вад һара санчастаа аргалуу-лаа. Сэрэгтэй врач Долоомори-тодо зунай энэ аяма залуун-да үгөө һаа, түргэнөөр шарх-шин эдэгшэ хэн гэжэ шоглон хэлэдэг байба. 1943 оной сен-тябрийн эхэндэ капитан Зыря-нов командиртай 3-дахн ба-тальоной шархала аргалууһан пулеметчик гвардийн сержант Д.Тумунов Украинин Полта-вскэ область ороод, дайсанаа баруун тээшээ намнасажа эхилээ.

хүлөө эхээр шархатаһанаа һа-ял ойлгобо. Энэ һүүлшын бай-даанда эрэлхэг зоригтойгоор тулалдаһанай түлөө пулемет-чик гвардийн сержант Туму-нов Долооморито Улаан Одо-ной орденоор шагнагдажа, госпитальдо хэбтэмэ бай-хадань, энэ орден баруулагда-һан байна. Долооморито агай энэ дайһаа бусаа хуби заха-тай байгаа. Юундэб гэхэдэ, тэ-рэ 7 һарын туршада 10 госпи-таль дамжажа аргалуулаа, вра-чууд сээжлэхэнь, хүлөөнь олон олон немескэ минин, бутар-һан аһанай хэлтэрхэйнүүдэе гаргажа, амиды үлхынь гай-халсаһан гээд. Нүүлшг тээ Уд-муртин Сярулу хотын эваско-госпитальдо аргалуулжа, нюта-гайнай сэрэгшэн хорин дүр-бэ наһатайдаа хоёрдох бүлэ-гтэй иваллид боложо гараа хэн. Врачууд Долооморитын сээ-жэ, хүлөө ривитганай гэрэлдэ хөөрөд, толгойгоо һэжэрлэдэ гайхалсадаг хэн. Гайхалсааршье байгаа: үүүн дала доронь ми-нын 2 элтерхэйнүүдэ зүрхэн-һөөнь холо бэшэ зайда мөхөн-дань шэнгээд байгаа ха юм.

1944 оной март һарада Д.Тумунов хоёр таяг тулаһай, дайнай иваллид, Улаан Одоной ордон, медальнуудаа зүүнхэй, түрэл нютагаа бусажа эрээ хэн. Алхана хуурида хуудаг түрэл айлдаа байжа, хүлэйн-гоо шарха аргалуулдаг байгаа. Хүлэйн шарха хубилжа, эдэр-рэ гарахадань, таа соо немес-кэ минин хэлтэрхэйнүүдэ тос-тос гэлдээд унадаг хэн. Иймэ үбшэ зоболон дабажа гарахын тула амар эхэ эрэлхэг зориг, шэнгэ шадалтай бэе малабад, тээсэмтэй эрын зан хэрэгтэй! Энэ оройнойгоо, арьд зонойн-гоо зол жаргалай, һайн бай-далай түлөө эдир залуу наһа-ла, бэсынгээ элүүр эхыгэ зор-иулааб гэжэл дайнда ябаһан хүнэй досоо найдобарта мэ-дэрл түрэдэг байһанинь дам-жаггүй. Долооморито агай хөөрэхэдэ, иваллидшье бо-лоод дайһаа бусаа һаа, шар-хануудайнгаа эдэгшэ һайн бо-лоодо, хүнэй хуауун дээрэ минн, ажалгүй байхала аягуу-рхөөд, Алханын колхозой тоо бүридхэлшэн болоо хэм гээдэг. Нүүлээрнэ, 1944 оной ок-тябрь һараһаа 1957 он боло-тор, Д.Тумунов Дулдэргын райфинотделдэ бухгалтерваар ажаллаа. 1957 онһоо 1975 он-до пенсидэ гаратараа олон жэл Увөөнэй Ленинкэй нэрэмжтэ колхозой ахалагша бухгалтерваар хүдэлһэн байна.

Пенсидэ гараадажа, Долоо-морито агай ажал хэнгүй бай-жа шадаргүй. Бүри һаа, 1984 он болотор колхоздоо ахалагша бухгалтерваар хүдэлөө.

Һайндэртэ Долооморито ахайн гоелойнгоо костюм үм-дөөд, Увөөн нютагайнгаа үйл-тэ гарахадань, энгэртэнь Улаан Одоной, Эсэг ороноо хам-гаалгын дайнай нэгдэх шатын орденүүд, гвардейскэ тэмдэг болон 10 медальнууд толорон харагдадаг. Д.Тумунов Рыг-эйдме Борогшонова һамган-тата дүрбэн хүүгэдтэй, олон өшө гүшанартай, хүүгэдын то-монууд, булта айл бүлэ бо-лонхой.

Зарим уншагшад юундэ ич-мэ дэлгэрэнгүйгээр дайнай, ажа-лай ветеран Д.Тумунов тухай хөөрбэб гэжэ һанажа боло-хо. Юундэб гэхэдэ, орон нюта-гаарнай алдар сууда гараһан, олон хүндэтэ шагналтайшье ве-теранууд бии ха юм. Гэхэтэй хамта, 47-жэлэй туршада өө-рынгоо бээдэ дайсанай минин шэрэм хэлтэрхэйнүүдэе абажа ябаһан, нимэ олон удаан жэл ажаллажа байһан зон үсөөншье байжа болохо. Иимэһээ илан-гала залуушуул наһатай зоноо, дайнай гал дүлэн соогуур га-рһан сэрэгшэд-ветерануудаа гансал Илалтын Үдэрөөр на-һаа бэшэ, хөрхи сэг үргэлжэ тэдэнино хүндэлжэ, гайхалсаг-та бэрхшээлнүүдэе дабхы-ень, хорото дайсанаа дараһы-ень хэтэ мүнхэдэ мартадаша-гүй хэрэг гэжэ сэдхэн яба-һай гэжэ һанагдана.

Шэрүүн дайнда эрэлхэг зор-игтойгоор Эсэг ороноо хам-гаалжа, ами бээз аялалгын ябаһан сэрэгшэдтэ ажалла-арадаа барлуулжа, амар мэн-дэ, ута наһатай, удан марил-тай ябагты гэжэ үрээ.

Д. АНАНДАЕВ.

СЭРЭГШЫН ШЭН ЗОРИГ

47 ЖЭЛЭЙ ТУРШАДА ЗҮРХЭН ДОРОО МИНЫН ХЭЛТЭРХЭЙНҮҮДЫЕ АБАЖА ЯБАҢАН ДАЙНАЙ ВЕТЕ-РАН ТУХАЙ ДУРДАЛГА.

томатчик, пулеметчингэй мэргэ-жлэдэ хургажа эхилээ, 1943 оной май һарада Долооморито сэрэгхэнгээ һуралсал амжалта-тай дүүргэжэ, 88-дахн гвардей-скэ дивизийн, 230-дахн пол-кын, 3-дахн батальонной, 2-дахн ротын пулемедой, отделенийн командираар табигдаба. Манай нютагай хубүүнэй алба хэдэг часть түрүүшынгээ даеа 1943 оной июнь һарада Белгородой — Курск-Орловскын шэглэлдэ эхилһэн байна. Хоёрдохн но-мерой пулеметчингөөе суг 72 кг, станково пулемет үргэлзи, шэрэн, Ясаяя Поляна хуури-нина сүлөөлжэ, «Усадьба гра-фа Толстого» гэжэ бэшээтэй байһыень Тумунов хараһан юм. Долооморитодо мүнөө боло-тор түрүүшын тулалдаан ню-дэнһын урда үсгэлдэр мэтэ элихэнээр ханагадаг. Халуу шатама зунай шанга нартай үдэр немесүүдтэй болон ма-найшье сэрэгшэдтэй лэххыжэ үлөөгдшэһэн шэнги үжэһэн үхэһэн бэснүүд, үхэр буунуу-дай болон пулемет, миноме-дой шэхэ дулирмэ нэжрал-даан, зоной һүхирэлдөөн, шар-хатаһан зоной гэншэһэн... Ко-мандирайнгаа захиралтаар До-лооморито хоёрдохн номер Саблинтайгаа хамта пулеме-дойнгоо сэмгэнэй улайтар ха-рагдаһан лэ немесүүд тээшэ буудажэ мэдээ хэн. Номо зөө-гшэ Сэлэнгын районой Сини-цын гэжэ сэрэгшэ энэл түрүү-шын байлдаанда номондо дай-рагдаад алуулшоо хэн. Тинг-гээд Тумуновай ябаһан 3-дахн батальон Сумской, Белгородс-ко областнуудай хууринуудыг

нүүдтэ Долооморито болон бэ-шэшье сэрэгшэд байлдаанай хатуу шэрүүн байдалда дадаа-гүй, пулемедоо шэрээд яба-хадаа эсэдэг, ундра хэрэгтэ зо-бодог байгаа. Баруун газарай хургуудын эхэ гүнзэгы, тин-мэһээ солдатуудай аяар зуу-гаад бүхэнүүдэе холбожо фла-га, тогоохонууд соогоо уһа уд-хадаг хэн. Заримдаа немесүүд хурдаг уһыг хороодоод тэр-елдэг байгаа, тинхэдэнь шал-баагай, гол торхойошье уһа ууха сэг болодог бэлэй.

1943 оной июнийн эхээр дай-лалдажа эхилээд, ото һэтэ не-месүүдтэй тулалдажа ябаһан 230-дахн полк Сумской област-тин Ахтырка станиц, Белго-родско областин Грейворон хото болон олон хууригүү-дыг дайсанаа сүлөөлөө, нэ-гшэһе үдэр тогтожо амаран-гүй байлдаануудта хабвадаха сэг болоо хэн. Дайнай нэгэ һа-рын туршада Долооморитын 2 пулемедууд снарядтай хэл-тэрхэйдэ сохюулжа бүтэ хү-рөө. Пулемедой кожухай нүхэ гарахадань, хилэмэнэй халь-һаар бүтүүлээд, бууддаг бай-гаа. Түрүүшын хоёр һара тухай дайлагдаад байхадаа, Долоо-моритын хоёр пулеметно от-деленийн нүхэднэ Саблин, Валиев, Синицын гэжэ сэрэг-шэд алуулаа агша хэн. Илан-гала Валиев гэжэ узбек аһанай хоёрдохн номертой ойлголсо-хонь хэсүү байгаа, ушарынь гэхэдэ, тэрэнь ород хэлэ мэд-дэггүй хэн. Тинмэһээ Вали-евтай зөнгөлсөжэ байжа ойл-голсодог байгаа. 1943 оной июнь, июль һарануудта Долоо-

Салшань Долооморито агай дайн тухай хөөрэхэдэ, ротын комиссорг, комиссарнууд добтол-годо түрүүн олоо сооһоо бодо-жо, дайсан тээшэ дабхидэг заншалтай байгаа гээд хэлэнэ. 1943 оной сентябрийн 6-да Тү-мунотай контратакада ороһон немесүүдэе пулемедоороо аиргажа байтарынь батальонной комиссар ахалагша лейтенант Козулинһаа холбошон ерэжэ, Долооморитодо богонор бэ-шэһэн захиралта дамжуулба. Долооморитын уншахадань, гвардийн сержант Тумунов ро-тын комиссороор томилогдобот гэжэ бэшээтэй байба. Ингэжэ Д.Тумунов ротын комиссорг бо-лобо. Днепр мүнхэдэ дүтэлхэ бүринь гал дүлэтэ шэрүүн шан-га тулалдаанууд эхилбэ. Эгээл энэ үеһөө эхилжэ, манай совет сэрэгшэд фашистуудыг дин-лэжэ, сохижо хүрөө.

1943 оной сентябрийн 8-да Полтавска областин нэгэ хуу-ринин немесүүдһээ сүлөөл-хын тулада шэрүүн тулалдаан-да комиссорг сержант Тумуно-вай батальон хабвадалсеба. Ээлжэлээд манайхидшье, не-месүүдшье бээ бээдэ доб-толно. Д.Тумунов дайсанай оло дахин добтолходо, өөрын-гөө пулемедоор буудажал, тэдэниг һалгажэл байгаа хэн. Манай сэрэгшэдыг немесүүд үхэр буугаар болон пулеме-доор буудана. Гэнтэ Долоо-моритын пулемедойнь хажуу-да минэ тэлһэрээд, Тумунов хүндөөр шархатажа, мэдээгээ алдаһан байна. Долооморито мэдэрэл ороходо, госпиталь-до аргалуулжа байгаа. Сээжэ,

Пивэ болон политика

Росток гэжэ хотын аахадан багхан пивой соо залуу хүнүүд ута гэгшмй столый саана нуужа, эхмээгээр эхэн-хариун унда баралгүй уута зуураа, хэнигшьеб хүлээхэн хэбэртэйнууд байгаа хэн, Зериманиний хүдэмэри, ну-ралсал, токкей, мотоциклинууд, фильмууд тушаа хоёрлдоод абана. Андреас Хэхе гэгшмй үгс байхдаа, эндэ сугларгшад нэгэнинишье набагша татан хоёрлдоо үүсхэмэ шададаггүй. Харин Андреас ерэн сасуугаа заг-тагуй эдэбхитэй хоёрлдоо үүс-хэмэ. Мүнөө эндэ сугларг-шад тэрнине бүришье тээжэ ядан хүлээхэд, Юуб гэгшдэ, Анд-реас Ардадй палатада ямар хү-нүүдэй хүнгагдаха байхан тухай шэнэ мэдээсэл асарха еһотой бай-гаа. Тингээдье Баруун Германи-тай хэзэ нэгэдхэ гэгшэбиди гэжэ столый саана нуужа байг-шад түргэн мэдэхэ хүсэлтэй.

Ингээдэр байтарнь Андреас заралгүй гэгшэлхээр зал руу орожо, өөрынгоо нуури ээллэ. Хоёрдохи кружка пивэ ууһанайн-гаа удаа бүтэднине шэртэн Ха-ража, хоёрөөгөө эхлэхэмн, аа-лин намдуу нуутгы гэжэ захирба. ГДР-тэй политическэ ажабайда-лай ямар замаар шэглэн ошохо байхан тухай хоёржэ эхлэхэн гэжэ сугларгшад найдаһан бай-гаа. Тээд Андреас тэд ондоо те-мэ тушаа тогтоо. Имэ юмэнэй болоходо, зал соо сугларгшад гэгтэа бараад байһан кружкануу-даа стол дээрэ табижархид.

Бидэ шэнэ политическэ пар-ти байгуула еһотойбди, гэжэ Андреас тоб байса хэлэбэ. Саашан юун гэжэ хэлэгшэ ааб гэжэ хүлээшэн залуу хүнүүд амилхашье болишонхой абла шэмээгүй нууна.

Шэнэ партине пивэдэ дур-тай немецүүдэй холбоон гэжэ нэрлэхэ хүсэлтэйб, гэжэ Анд-реас хоёрөөгөө үргэлжэлүүлэб. Зүбшөөгөө наатай, холбоонийн-гоо учредительнэ съезд нээхэмн.

Ингээд шэнэ парти байгуула-даһан юм, һүүлэй үедэ хаа хаа-нагуй олоор байгуулагдажа бай-һан партинууд зорилгоороошье, ажал хэрэгээрээшье адлинууд. Бороогой һүүлээр хархяагуудай үргөһандаа адли тоо томшогтуй олон партинууд бии болоно. Тэ-дээд дундаһаа пивэдэ дуратай-шуулай холбоон онсо илгарна гэжэ хэлэлтэй.

Бүхы ороной пивэдэ дуратай-шуулай холбоон болохо еһотой-бди гэжэ Андреас хэлэб. Энэ-ниниень сугларгшад дэмжэхэ, ажал хүдэлмэрини программа зохохо гэжэ шиндэбэ. Демокра-тиин жам аһоор ажалаа эрхил-жэ, зоной тала харахабди, албан хойрса абдалтай тэмсэхэбди, партийна хүдэлмэрилэгшэдэй сү-лөөлгэдэмэл тушаалинууды бо-люулхабди гэхэ мэтэ ханамжа-нууд хэлэгдэ.

Гэхэ зуура, пивэ тушаа асуу-дал программа соо гол нуури ээллэ хааба даа. Пивэ шаналгын эртэ урдын еһо заншалууды үргэлжэлүүлэ талаар тэмсэлдэ эдэбхитэйгээр хабвадахабди, гэжэ холбооний гэгшүүд тангаригаа үгөө. Ганса пивэ стол дээрэ та-биха бэшэ, мүн эрхим һайнаар бэлдэгдэн ондоошье эдэснүү-дмэ ходо бэлэн байлгаша тухай хоёрлдоон болоо.

Архидалгатай, хорон тамхи та-лгатай, наркоманитай эрид шууд тэмсэл абуулха гэгшэн шиндэхэ-рине сугларгшад эбтэй тээтэй-гээр дэмжэлэн байна. Ганса пи-вээр, тэрэндэ хабаатай асуудал-нуудаар һонирхохо бэшэ, мүн орон дотор боложо байгаа по-литикада хабаатай асуудалуудыа шиндэлсэхэ еһотойбди, гэжэ хол-бооний гэгшүүд нэгэн дуугаар хэ-лэб. Ингээд тэдэнэр ГДР болон ФРГ-е нэгэ гүрэн болгохо та-лаар хэмжээнүүдмэ түргэн аба-хы дуралдаһан байна. Андреас оройдоол 23 наһатайшье наа, парламентад партиин зүгһөө кан-дидааар дэбжүүлэгдэнхэй. Тэрэ матрос абаа, мүнөө эгээн дээ-дэ инженериз хургуулин хоер-дох, курсда нууна. Ингээд Андреас холбоонине даагшаар һунгагдажа, бүришье ехэ ажал-тай болобо. Пивэдэ дуратайшуу-лай холбоон һаяхан байгуулагда-һаншье наа, ехэ программа зо-хон абажа, тэрнине бэлүүлэхэ хэрэгтэ хамсыгаа шуун оробо.

Виктор ЧИСТЯКОВ (ТАСС).

«Бурядад залуушуул»

ЭГЭЭЛ ХҮСЭТЭЙ НАЛХИН-ТЭЭРМЭ

Европодо эгээл хүсэтэй нал-хин-тээрмэ Испаниин баруун-хойто эрьедэхи Ла-Корунья нотагта хүдэлжэ эхилбэ, Ман-тан томо тээрмийн 30 метр та-тай делинууд 1200 киловатт хүсэтэй генераторай роторыа эрьюулхэ байна.

Мүнөө дээрээ туршалгын шэнмэтэй анз проектын үндэ-һөөр «эорэнхы дэлүүрэй» хэ-дэн эмхи зургаануудтай, Испа-ниин Промышленностиин ба элшэ хүсэнь министрствын элшэ хүсэ бич болгодог үндэ-һа һуурин институттай хүдэл-мэри абуулагдана. Налхитай хүсөөр хүдэлдэг эгээл аша үрэ ехэтэй электродангатель зохо-охо гэгшэ Европын экономи-ческа советэй харгалзалга до-ро үнгэргэгдэжэ байһан шэн-жэлгэнүүдэй программийн гол зорилго мүн.

Элшэ хүсэнь асуудалнуудай талаар генеральна секретарь Перес Пидэй мэдүүлхэнэй еһоор, ойрын жэлнуудта Ис-пани дүн хамта 80 мегаватт хүсэтэй налхээр хүдэлдэг хэдэн электростанци зохоомо бүтээ-хэ гээд түсэллэнэ. Элшэ хүсэ-нэй энэ шэнэ зүйлдэ мунгэ хо-моллогын хэмжээн 13 милли-ард пестет болохо юм.

ДЭЛХЭЙЕ ТОЙРОН АЯНШАЛХАН

Португалиин эрхэтэн Гомеш Мартинш гансаараа түби дэл-хэе тойрожо аяншалхан. Авиакампаниин 40 наһатай ал-ба хагша декабриин 2-то Лис-сабонһоо аян замаа эхилбэ. Тини 608 үдэрэй туршада (276 үдэринь хуурай газараар) 31200 миль зай гаталха юм. Тэрэнэй «Казик» онгосо Мадейра бо-лон Ногоон хушуунай арал тээшэ шэглэн гараба. Удаань эрэлхэг аяншалгаша Атланти-кые нэтэлээд, Барбадос болон Гренада тээшэ шэглэхэ. Пана-мын каналаар гаража, Номгон далай дээгүүр Хойто Австрали худар, удаань Урда Африка руу шэглэхэ байна. 1991 ондо «Казик» Бразилиин эрьсөнүүд-тэ дүтэлжэ, һүүлээрнь дахинаа Атлантик океаниие гаталха юм.

ИНДЕЕЦҮҮДЭЙ УГСААТАД

Хүнэй гаталашагүй намаг налхитай, буртаг шэдхэтэй Ама-зонко мүнэнэй гүн дунда са-гаан шарайтай хүнүүдые огто хараагүй индеецүүдэй 50 ша-хуу угсаатад ажаһуудаг юм гэ-жэ Бразилиин эрдэмтэд-антро-пологууд батална.

Эдэ угсаатадтай уулзажа, холбоо барисаа тогтоохо гэг-шэ аймагтар хүшэр хүндэ бай-

на гэжэ Посуэло тоолоно. Эр-дэмтэдэй хэды оролдшошье наань, индеецүүдэй араа уг-саатан мүнөөнэй хүгжэлтэ дэ-бжэлтэй аяар нэгэн холбоо барисаа тогтоохын тула 13 жэл соо ядалсажа байна гэжэ тэрэ нэшэ болгон хариулна. Тингээшье мэдээжэ бэшэ уг-саатадтай үгсэз ойлголсохо гэгшэн һэдэлгэнүүд үргэлжэ-лүүлэгдэхэ юм гэжэ Бразил-лийн эрдэмтэ баталба.

КРОКОДИЛТАЙ УЛААН ГАРААРАА

Улаан гараараа крокодилыа даража болохо юм гү! Авст-ралида ажаһуудаг 33 наһатай Джонни Бенджо нимэ арга бо-ломжын бич байһыа баталба.

Һаяхан Дарвин хотоһоо 200 модоной газарта оршодог Дейли мүнэндэ уһанда орожо байтарнь гурбан метр утатой крокодил намда довтолһон байгаа гэжэ тэрэ журналист-нуудта хөөрбэ. «Аюулай то-хоолдохомо байһыа ойлгон-гүй, би шунхай амитанай заа-пагар ехэ аман руу шунгаһан байгаа», гэжэ Джонни хэлэ-бэ. Талаан болоходо, нимэ ушарта крокодилтай нюдэ руунь хадхаха гү, али шааха хэрэгтэй гэжэ наһажал хүнүү-дэй хэлэгдэе. ханажархи-баб. Тини хургаараа хадхажар-хоо нэм.

Иматгал энэ заабари зүб-шэлын тэрнине үхэлһөө абарба. Мэгдэнхэндэ кроко-дилай амаа ангайлгажархиха-дань, Джонни эрьедэ гаража үрднэн байгаа. Докторуудай туһаламжын хэрэгтэй бо-лоошье наань, тэрэнэй бэе аюулһаа зайсанхай.

САХАРЫН СҮЛ ГҮБИЕ ГАТАЛХАН

Токногый университедэй 3 студент велосипедээр Саха-рын сүл гүбиие гаталхан. Эрэлхэг зоригтойшуул шата-ма халуун элһэтэй 3000 модо зайе 50 үдэр соо гаталха гээд түсэллэнэ.

ЭРТЭ УРДЫН ХҮҮР

Мүнөө археологууд Хеоп-сын ехэ пирамида шадархи эртэ урда сагай Египедэй ба-яд һайдай хуурые шэнжэлжэ байна. Хуурсагай ханануудта хэгдэн бэшгүүдэй еһоор эрдэмтэд тэднине тодорхойл-но. Энэнь манай ээрын урда тээхи 2200 шахуу жэлэй үеын зургаандахи угсаатанай фарао-ной флориде командалагдажа ха-баатай байна. Хуурай камера соо Перенанх гэжэ нэрэтэй дэлхэй дээрэхи түрүүшын ад-миралуудай нэгэнэй түхэл

шарай зурагданхай. Эксперт-нуудэй баталһанай еһоор, хара базальтаар бүтээгдэн хадх метр үндэртэй статуэткэ түү-хэтэ, мүн уран зурагай талаар үнэтэ шухаг зүйл болоно.

ЗАЛИНТА ААДАР

Кениин (Африка) баруун-ур-дахы районуудта бүхэл жэл шахуу гэхээр залинта аадар боложо байдаг юм. Кисуму, Бунгомо гэжэ районуудта жэ-лэй 260 үдэринь аадарлажа, сахилгаалжа, залин буужа байдаг. Эндэхи Виктория нуур дээгүүр аадарай бөөн хара үүлэнүүд бич боложо, хүсэтэ налхээр туугдан, Кениин райо-нуудта хүрэхэ ерэдэг. һүүлэй хороод жэл соо эндэ 2176 хүн залинда сохюулжа хосорһон байна. Байгалиин энэ үзэг-дэл гүрэн түрын эрхилхэ хэр-эг болонхой гээд тоологдо-но. Залинһаа хохидоһон хү-нүүдтэ туһаламжа үзүүлэхэ тус-хай жаса байгуулагданхай. За-лин буудал зайсуулха громо-отвод айл бүхэн табюулха еһотой юм, зүгөөр эндэхи зон ехэ хүзэгтэй һэн тула залин гэгшэ бүрхэнэй хайраар боло-но, тэнгэри уурлана гээд үкэн сэдхэлхэ эгигдэг юм хэ.

ЧАО-ЧАЙ ҮШӨӨЛ ЗАЛУУ ДАА

Гонконгын зоопаркда оро-һон хүнүүд тусхай баригдаһан байра соо дэлхэй дээрэ үшөө үзэгдөөгүй эгээл томо кроко-дил заатагүй хаража гарадаг. Энэ крокодил Чао-Чай гэжэ өхл һонин нэрэтэй юм. Чао-Чай гэжэ нэрэн асари томо гэгшэн удхатай болоно. Тимэ-һээ тэрэнэй асари томо бөөн энэ гүнзэги удхатай үгэдэ тон таарамжа гэжэ ойлгохоор. Крокодилай бэеын утань аяар 6 метр болодог юм. Мүнөө Чао-Чай оройдоол 25-тай. Мэр-гэжэлтэдэй мэдүүлхэнэй еһоор тэрэ үшөө залуу гэгшэ. Тим-мэһээ энэ крокодилай бэеын саагадаа үшөөшье ута боло-хон магадгүй.

ҺОНИН ШИНДХЭБЭРИ АБАБА

Шэнэ Зеландин Веллингтон хотын засаг баригшад өхл һонин шиндхэбэри баталан абаба. Уйтан, мухар үйлсэнүү-дээр ябаһан автомашинууд зарим ушарта годирхо арга-гүй болодог байна. Мүнөө ни-мэ үйлсэнүүдтэ тусхай автома-тическа эрьюулгэ-платформо-нууды тодхоһоной ашаар ав-томашинуудай жолоошод бэрхшээлтэй байдалһаа гара-ха аргатай болоо. Энэ автома-тическа платформонь кино-ко дарахада, 180 градус хү-рэтэр эрьелдэхэ аргатай юм. Тинмэһээ жолоошод нимэ уй-тан, мухар үйлсэ, гудамжануу-

даар автомашиняа гэдэргэнэ годирүүлжа зобозомо боли-һон байна.

АРБАН ВАГОНОО МАРТАЖАРХЕО

Мартаха гэгшэ баһал үбшэн ха юм даа. Египедэй машин-нист Мохаммед Хай Кара тэг-шэ һаяхан марталгаар дэлхэй дээрэ рекорд туйлаба. Энэ нүхэрнэй локомотиваараа Ка-ир хотоһоо гараад, Египедэй урда зүг тээшэ ошоһон бай-гаа. Тингээд арбен зургаан километр зай гаталһан хойноо машинист пассажирнуудайнгаа аймагтараар дөллөхөн өбө-оржорхибо. Юунэй болоһые мэдэхэ хүсэлтэй Мохаммед локомотиваа байгаладань, Ка-ир хотын стаци дээрэ тэрэ аяар арбан вагоноо марта-жархиханаа ойлгобо.

ШУНГАХА ДУРАТАЙШУУЛ ОЛОН

Токно хотын баруун-урдахы районий отелдэ ходоодоо ута оошор байдаг. Эндэ ерэнхн хүнүүд ваннада шунгаад гара-ха гэжэ оролдодог юм. Юун-дэ нимэ ута оошор байха бо-лоо юм гэбэл, отелиин эзэн Хайдеки Юкой гэгшэ 312 фүүнтэ шэниүүртэй сээр ал-таар хэгдэн ванна худалда-жа абанхай. Энэ гое ваннада шунгаха дуратайшууһаа мүнөө табан минуа бүхэнэй түлөө 19 доллар түлбэри абадаг байна.

ҮБШЭНТЭДТЭ ХЭН ТУНАЛХАБИ

Японой «Дайнимид» кампа-ниин инженернууд үбшэнтэ-дые галладаг электронио ро-бот зохоһон байна. Энэ ро-бот тон хүндэ үбшэнтэдые галлажа байхаар ухаалан зо-хоогдонхой. Электронио «ни-ни» хүнэй хэлһэн аяар 500 үгэ ойлгодог, элдэбин ажал хэхэ аргатай юм. Жшээлхэдэ, эм дом, сай болон бусад эдэе хоолой зүйлнүүды асар-даг, үбшэнтэдин эрьелдүүл-дэг, нуур, гарнуудына угаа-даг байна. Энэ шэнэ зохоог-донхой түхээрлэгэ 32 мхиган доллар сэнтэй юм.

АЯНШАЛГАДАЙ ОЛООРОО ЕРЭХЫНЬ ТУЛА

Агууехэ уран зохоолшо Жюль Верн үнэхөөрөө Швей-цариде байһан, ажаһууһан юм гү гээд элдэбин арасалдаата хоёрлдоонүүд мүнөөшье бо-лодог зандаа. 1870 ондо Ж. Верн гурбан нарын хуга-саа соо Вильде-Снон гэжэ бишыхан городской отелдэ байһан, тэндэ «Мишель Стро-гов» гэгшн романаа бэшэлэн юм гэжэ биограф Жан-Ми-шель Марго батална. Энэндэ эгигэмээршье бэшэл ха. Зү-гөөн аяншалагдадай олоороо ерэхын тула энэ бишыхан городской засаг баригшад оте-лин байшандань мүнхэлгын самбар яаража үлгэнхэй юм.

ЗОРИМГОЙ ХҮГШЭН ЭХЭНЭР

Америкий Холбоото Шта-дуудай Аризон штадһаа 70 наһатай Эдит Мэррил авиаци-да ямаршье хабаагүй аад, спортивна самолет жолоодо-жо, тэрэнээ ямаршөөгүй га-зарта буулгажа ааа талаантай байба. Энэ эхэнэрэй өөрын-гоо һайн дураар экскурсион-но ниндэлгэ хэжэ «абатарнь, гэгшэ пилодын зүрхэнэй үб-шэһөө боложо самоледоо жолоодожо шадахаа болибо. Эдит Мэррил зоримгойгоор тэрэнэй һууридань нуужа, га-зарһаа диспетчерэй захирал-та доро самоледоо бишыхан аэродром дээрэ зөөлхэнээр буулгаһан байха юм.

УҺАН ДЭЭРЭ УНТАХАДА НАЙН

Жэл бүхэндэ Америкийн хо-ри миллион хүн зон уһаар дүүргэгдэн тусхай матрас дээрэ унтадаг байна. Имэ һонирхолтой заншал Калифор-нидо 25 жэлэй саада тээ бич болоһон. «Нюргала» үбдэдэг элдэбин үбшэнтэдтэ нимэ мат-рас дээрэ унтаха зүбшэл заа-бари олохон арамчар үгэнэ.

(ТАСС).

Мельбури хотын (Австрали) Элксон Лабковский нимэ мантан томо хархяаг олсо. Тэрэнэй шэг-нүүр аяар табан кинограмм болоно.

АП—ТАСС-ай телефото.

Ахын районой
50 жэлэй ойдо
дансаран доржогутабая

ХАДАТА АХЫН ДОМОГҮОО

(ХУРЯАНГЫГААР ҮГТЭБЭ)

Дуулим дүлхи. Байгалийн дууран хажуу дайдаа—Ан, амтад зоргоороо Амидаржа, эйдэг хэн. Зэблэн, тула, хадартай. Зээрэг дошхон гол мурэн—Шулуун хабар шуугай. Шуура эсхэл, мэлмэрэн. Аха нутаг дурдла. Алар холын түүхтэй, —Анха угайн дуудла. Агуушаднаа үндэлдэг. Долоон үеийн саанаа. Домог болохо донгодоо. Арбан үеийн таанадаа. Аялган долгиоо... Аажам тала Агаа. Аха дүүнэр эрээ гэ. Г хал баян хэсэгтэй. Газар дайдын нэрээ. Аглар үндэр дууланууд. Аялганууд суурлаа. Угтанууд гү, ууланууд. Ухан хууер унартаа. Агнахадаа шуналтай. Ахын алдар—Бүрэнхэ. Дүүлхэдээ шуналтай. Дүүгийн нэрэ —Тархай. Сөгдүүлнүүдэй самдаагүй. Саруун тайга оршоо гэ. Халуу, булгаар мундаагүй. Хангайн —хэсэг үршөөгөө. Баруун, Мойлтын туха соо Баабгай, бодон гайханууд—Эртын сагай «туужа» соо Элбэг хэн ха, гайхамээр... Хан модон, хоншон—Хамнигуушуй орон. Буряадуудай буусааа. Бүлгүү, саана хорон, Агуури хэжэ бусаднаа. Амлароо хуугаал, баран. Хамниган, хоёд, буряадууд. Хала хадан хуулан гэ. Булта тэдш урландээ. Буряад хэлэндэ хураан гэ. Бүрэнхын гурбан хамгадны. Гурбан ондоо изагууртай хэн. Монгол, буряад, хамниган. Мойлтодо хуурижаа хэн. Буряад, монгол, хамниган. Булта түрөө—унэржөө. Тархай дүүтэн гансахан. Түнхэн талада үбгэрөө. Хамниган хамган, нягтархуу. Хакерхайн хадхад хэн. Монгол хамган агтархуу. Мори, ээсэгтөн баридэг хэн.

Буряад хамган зонхилхы. Бууса, коройгоо харадаг хэн. Он, жэлүүдэй ошоодо. Олон болоо буряадууд. Хамниган нэртэй газарнууд. Харагдахаа болибо кодо... Буурал сагаан холын уг. Бүрэнхын унгитэй, —Даланша, Тэртэ гэлсүүлдэг. Далан сагай далдтай. Улаба, хойно, Моотонго. Урдын буряад изагуур лэ. Баха нэгэ—Тэртээн. Буусан эднэй хагуур бэл. Сайгал, Хужар, Дэби болоод. Сэнсэ, Хиксэ, бүрэн голоор—Үндэһэ таран үнэржэлэй, Ульмы бота хүдэржэлэй. ...Юань зуун табан ондо. Юрын дуган бодоһон гэ. Холын тэрэ хүн зондо. Холбоо заршам болоһон гэ. Хара алтан, графидвар. Хадын орон баян гэ, —Хаана холын орондуудар. Харилсахын зохон лэл. Улаан голон эгин руу. Удаан хуулан Тархай дүүнэ. «Ахадаа ошохо» —тэд лэ. Агиангаа айлшадэг хэн. «Ахадаа» —гэһэн үгтөөн. Аха болон алдаршаан, Долоон үеийн саадат. Домог—«горзон» урдалай, Арбан үеийн хаанахи. «Аха» гүхэй дурдалай.

Буха буряад арадай, тэрэнэй олон тоото отогүүдэй уг гарбалтай түүхын асуудлуудта хандахада, Ахын буряадуудай түүхэ тухай материалнууд эхэ хонирхол тахха жэшээтэй. Юуб гэхэдэ, бусаднаа зоо, амлароо, таһархай газарта ажаһуудаг тэндэхи зоной ажабайдал гүйсэд дүүрэнээр шинжлэгдээгүй байһаар. Хадата үндэр Ахада хамта дээрэ 15 отогонд ажаһуудаг юм. Иимэ олон элдэб отогон зон хаанаһаа нэгэ газарта байрлаа юм бэ гэбэл, ушерын нимэ.

XVIII зуун жэлэй эхэндэ аилз харууһалха уялгатайгаар Түнхэнэй болон Алайрай бухы отогонд гурбан хубуутэй бүлэ бүхэнэй нэгэ хубуунын нимэ эльгэгдэһэн түүхтэй. Шэрүүн байгалийн хязгарта түбэнхэн түрүүшын хуууд гэхэдэ, тэднэр болоно гэхэдэ. Гэхтэй хамта ахынхид өөһэдөө Түнхэнэй голлоо Аха нүүһэн байхад гэлсэдэг агша. Тинхэдэ уг гарбалнай

Алагхан даяандаа найдаа. Улан далайдаа абадаа. Онгосо, шамдаа найдаа. Тэртэ отогонд далайча, шоошхой, хоёд, долоонгууд, донгод гээд хубаардаг юм. Үбгэдэ, хушаднаа хурагшалаа, тэртэ дүүд хадэ ондоо хэдэн отогонд зонхоо анхан бүрдэхэн байгаа. Отогонд үндэһэ хуурай табиган, бусаднаа тоогоороо хураггүй олон далайча-тэртэ дүүд Түнхэнэй голлоо нүүжэ Аха ороһон гэжэ, Тэдэнэй түрэл гаралайхид болохо зон Тоородо, Зуун-Мориндо, Шанаада болон Жамхэтэ мүнөө ажаһуудаг.

Долоонгуудэй уг гарбал тухай хонин мэдэһүүд бии. Тэдэ хадаа Салаанай түүрэгүүдэй отогонд нэгэндэ ородог байһан байна. Тинхэдэ Хубсгэл нуурай хойто, баруун-хойто эрьсэд ажаһуудаг лэн. Гадна далайча гэжэ нэрэ доро энэ арад Хитадай V зуун жэлэй түүхтэй угай бичиг соо дурданданхай.

Түрэл нутагаймнай түүхэнэ рэжэ, энэгуурээ түбхинөө бэлэй. Дармын табан хубуудэй нэгэн Халзай хилын харуул сахихаа Аха гараһан юм. Тэрэн хүн хойно-хоршод отогон үндэһэ хуурай табиган байдаг.

Гадна хоршодууд Сэлэнгын сонгоолуудай, Эдэйн сартуулиудай дунда, Бэшүүрэй Шанаада, Хэжэнгын Дунда-Худанда, Шэтын Халзайн районой Улаахатада ушардаг байна. Гадна энэ отогон үсөөн бэшэ түлөөлгүдэй Эрхүүнэй областини Нижнеудинска райондо ажаһуудаг.

Хоршод гэхэн нэрэ тухай нимэ асуудал гарадаг: «Хорчи-ноантой энэ үгэ хмар холбоотой хабт» «Алтан тобиш» дотор хэлэгдэхэнэй өһоор, Чингис-хаан хадаа Хорчи-ноанда Баргуджин-Түхэмэй торитой түбхинэ бэлгэлэһэн байдаг. Эдэнэй хоорондоо холбоотой байһан тухай нимэ баримта гэршэлжэ үгэнэ. Юуб гэхэдэ, мүнөө сагта Үбэр-Монголдо ажаһуудаг хоршонгуудай эхэн-

домог мүн лэ байха. Энэ домог 1966 оной зун Түнхэнэй Зуун-Морин нутагай Л. Н.-Д. Галсаков гэжэ хүнөө дуулаа хэм.

Улаба угайхид Тоородо түрүүн бин болоо юм. Нэгтэй хурууд отогон нэгэ эхэнэр ойдо гарвад түрөө гэжэ. Тингээд нарай хубуугаа улаһан доро орхоод абашоо хэн, Үглөөдэрнэй тэндэ абаһан нэгэ хүн үхибүүа оложо абаба. Тэрэ хүн үхибүүгүй байһан тула олзо нарайдаа айнабтар эхээр байсаһан юм гэжэ, Үхибүүгээ тэбэрээд бусажэ абадаа, тэрэндэ нэрэ үгтэй тухай бодомжолбо, Улаһан дороһоо олодоһон хадаа Улаба гэжэ нэртэй болог гээд шиндэбэ. Энэ олзо хубуунһаа улаба отогонд үгэа эхилнэ гэжэ. Улабаны гушанарай нэгэн Бамшай гадэг хилын харуулда Аха эльгэгдэжэ, тэндэхи улабаануудай үндэһэ хуурай табигша болоһон юм.

Аха голы эхэндэ хоёд отогонд ажаһуудаг. Тэдэнэр хаасууд, эрхид, онкод гээд хубаардаг.

Сорого ажаһуудаг байһан Дажэд Жамбаевич Соноповой хөөрхэнэй өһоор, хаасууд Туваһаа эрхэн юм. Тэдэнэй үбгэ эсэгэ Хуралдай гэдэг түрэл түрхэмүүдээрээ таархаа болоод, урсанхай угай хамгантаа Эльшэр нуур шадар нүүхэ баатай болоо. Тэрэ сагнаа хойшо 10 үе нэлгэлдэ. Тинхэнэ хаасууд хадаа Ахада эгээл түрүүлэн эрхэн зон болоно лэ.

Эрхидүүд гэхэдэ, Түнхэнэй Жамхэт нутагта мүнөө ажаһуудаг. Тэдэнэй зариман Аха нүүжэ, Эльшэр нуурай эрьсэд түбхинөө хэн. Гадна Енгорбой нутагһаа олон эрхидүүд Аха руу нүүһэн байха. Бүрн урдан Хубсгэл нуур шадарна тэдэ Түнхэн гараһан байдаг. Нурай нутагта ажаһуудаг байһан, 1888 ондо түрэнх Дарма Хонтоевич Хусаевай уг гарбална шэжэлхэдэ, Халзай гэжэ эрхид эгээл түрүүн энэ эрээ гээд элхрэнэ.

Онхонууд тухай мэдэһи тон хомор. Тэдэнэр урда сагта аһала хүсэ шадалтай отог байгаа. Энээн тухай нимэ баримта гэршэлнэ. 1211 ондо Чингис-хаан Хитада довтолго хэжэ үедөө онхонуудтай хани харилсаатай байхын тула табан басаганайгаа нэгэн Алагай гэдэггэ онхонуудай хаанай эхэ хубуунда хамган болгожо үгэхэн юм.

Онхонуудай уг гарбал тухай асуудалтай гарахада, эрдэмтэдэй олонхидны тэдэниие түүрэгүүд тэжэл абаадаг. Г. Е. Грум-Гржимайло, жэшэнь, ингэжэ бэшэхэн юм: «Онхонууд хадаа монголшудтай ниллэхэн зон байна. XVII зуун жэлэй эхэндэ Монголой зүүн хязгарта онкод угсаатан ажаһуугаа гэжэ тодорхойлогдонхой. Зүүн Сибириин дэбисхэр дээрэ, тусхайлбал —Байгал шадар баргудуудай, буряадуудай, урианхайдуудай болон хамнигануудтай хамта онхонууд ажаһуугаа гээд «Алтан тобиш» соо хэлэгдэхэй. XVII зуун жэлэй аялшалагша Избрант Идес онхонууды буряадуудһаа, монголшудһаа амларлаа, нуурай эрьсэр буряадууд, монголшуд болон онхонууд түбхнхэй гээд тэмдэглэнхэй.

Мүнөө онхонуудай үрм саданар гансаша ахынхид дунда бэшэ, мүн сартуулинууд болон танганууд дунда ушардаг юм. Түнхэнэһе онхонууд бии. Анхандаа онхонуудай тоогоороо айнабтар олон байһие нимэ үгэнүүд гэршэлдэг: «Ой тайгын модон олон гү, онкод, баргад олон гүлэ.

Хоёдууд булта түүрэг хэлтэй байһан юм. «Үйгуур хэлтэй хэн» —гээд үбгэд хэлсэдэг. Хомооны буряад басагадээр бамгадэ хэжэ, буряадуудай хэлэ, өһо зон-шалнууды абаһан юм, Харин тэдэнэй өөһднэй хэлн тофаларнуудай хэлэндэ дүтэрхы хэн. Д. Ж. Соноповой хэлэхэнэй өһоор, тэрэ хэлэ мэдэхэ хүүлшын хүн гэхэдэ, 180 жэлэй саана хуулан Талхар гэжэ хүн байгаа. Мүнөө сагта хоёдууд, буряадууд нлгархаа болиххой.

Дээрэ хэлэгдэхэнэ тобишолол хэлэдэ, Ахын буряадуудай уг гарбал буряад-монголшуд түүрэг-хоёдууд гэхэн доор бүлэг арадаа эхлэ абаһан байна. Тинхэдэ түрүүшын булаг энэ гон үүргэ дүүргэ.

Б. ДУГАРОВ

түүхын эрдэмэй кандидат.

Ахын буряадуудай уг гарбал тухай

бүрн Монголһоо хабарша татанхай гээд нэмээдэг. Эгээл олон тоото отогонд гэхэдэ, хонгоодорнууд ба тэртэдууд болоно.

Ахын хонгоодорнууд дундаа боолдой, шуртху, шуринхан, моотонго гээд хубаардаг байна. Тэдэнэр булта Түнхэнэһе нүүжэ ошонхой, тодорхойлбол —Хоймор, нутагһаа, Агууехэ, Октябрьин революциин урда тээ ахынхидта өөһднэй бээ даһан ямаршэ захиргаан гэжэ байгаагүй юм. Тэдэнэр Түнхэнэй отогонд тоодо оролсодог хэн. Энээн тухай академик С. В. Обручевой газаршан абаһан, Ахын суута ангиушан Дымбрен Арданович Муконовһоо 1969 ондо мэдэжэ, бэшэжэ абаһан хүм. 1893 ондо түрэнх энэ үбгэн уг гарбалаа 9—10 үе хүртээр сээжээр нэрлэжэ хууша хэн. Инхэдэ уг удамын ахилхэн Шуртху хүртээр баран мэдэдэг байгаа ха юм.

Хонгоодорнуудай анха түрүүн хаана, ямар газарта түбхнхэн тухай үндэр наһатай үбгэд тоб байса тодорхой баримтанууды нэрлэдэггүй. Иматгал Монгол оронһоо гаража ерэхэн тухайгаа хэлэдэг. Тинхэдэ: «Манай үбгэ эсэгэнэр Сайн хаанай хамаргаанда, бошогто хаанай буналгаанда Монголһоо гаража ерэхэн юм», —гээд тодорхойлдог.

Хэрбээ литературда хандабалнай, хонгоодорнуудта баһа горинтой анхаралай табигдадаг байһан ушар элэрээдхинэ. Жэшэнь, хорин, булгад болон эхирээд буряадуудтай хамта хонгоодорнууд буряад арады бурдхэн эгээл олон тоото дүрбэн отогонд нэгэн болоно гэжэ мэдэжэ фольклорист ба этнограф С. П. Балдаев бэшэхэн байдаг. Тинхэдэ Түнхэнэй хонгоодорнуудай уг гарбалай баримтануудай өһоор, хонгоодорой аха Хотогойто гэдэг баһал өөрын отогтой байһан юм гэжэ, Алайрай хонгоодорнууд мүн лэ нимэрхүүгээр хэлсэдэг юм.

Тинхэдэ хотогойтод отогонд най хэд болоно гэжэбэл Эрдэмтэн В. В. Радловтай тодорхойлоһон өһоор, хотогойхидой удамаршан Омбо-Эрдэнэ Лубсан хубуунтээ Алтан-хаануудай гүрэнхид байгуулан гэжэ. Тэдэнэр Джунгарин орон түрэтэй удаан саг соо тулалдадаг хэн. XVII зуун жэлэй гушаад онуудта хотогойхид хэдэн удаа динлэжэ, олон зоноо, газар уһанайгаа горинтой хубинэ алдаһан байгаа. Тэрэ хууи жэлэй жараад онуудаар Алтан-хаануудай улс түрэ бута сохигдожо, үгэ хэлгэхэн гэжэ. Манай зуун жэлэй хореод онуудта Монгол ороной Захан аймагта хотогойто отогон үсөөхэн улсд элэрүүлгдэхэн байгаа. Энээн дээрхээ бодомжолодо, хонгоодорнууд бута сохууланайгаа һүүлдэ, амгалан тэнюун газар бээржэ, хойшоо нүүгээд, Байгал шадар түбхнөө Холы харини, мэдэгдээ тангидэвгүй газар руу хүшэр хүндэ хэргы дабан нүүхэ үедөө зохион дуунуудын нэгэ бадаг дурддаг.

Алтай Хангайгаа дабуулжа,

Донгод-тэртэ отогонд тухай тодорхой мэдээлэл хомор. Монгол литературы XVII зуун жэлэй зохиол болохо «Алтан тобиш» соо Лубсан Данзан донгодууды олон-донголдууд гээд бэшэнэ. Олон гэхэн нэмэлтэ үгэ хадаа эдэ угсаатанай тоогоороо олон байһаниие гэршэлнэ ха. Унхөөрөө, донхойдууд тулалдахада, эрэлхэг зоринтой зон байһан гэжэ. Хэрэдүүд гэжэ монгол эхэ отогонд ажаһууһан аад, хомооны наймангууд, мэрхэдүүд гэжэ мэтэн отогондой сугтаа Чингис-хаанда бута сохуулан юм. Хэрэдүүдэй зариман хойто зүг барин зугадажа, хүнэй хүрэхэдэ хүшэр ой соо хадайлг газарта хорон байдаг. Энэ хэлээшье баримтанууд гэршэлнэ. Тэрэ газарта ажаһуудаг долгонуды эрдэмтэд ортондошье, ахадуудашье абаадаг. Долгонудай дунда донгод отогонд дайралдадаг байна.

Шоошхой, хоёд отогонд тухай мэдэһүүд бүрн үсөөн юм. Булгад отогондой дунда «хоёд» гэхэн нэрэ дурдэгдэдэг байха.

Хойно-хоршод отогон зон «Улаан-Аха» колхоздо ажаһуудаг. «Хойно» гэжэ нэрэдэ юундэ «хоршод» гээд нэмээдхэнб гэжэ ойлгуулаа шухала. Юуб гэхэдэ, Ахын хойнодуудай үбгэ эсэгэнэр Түнхэнэй Харбянууд болон Хэрэн гэжэ нутагуудһаа гараһан юм. Эндэхи хойно гэжэ газарта монгол угсаатан анха түрүүлэн бин болоһон гэлсэдэг. Түнхэнэй хойно отогондой тоо аһала олон байха.

Революциин урда тээ буряадууд газар нутагуудайгаа талаар ондоогоор кубаардаг хэн. Тини Хэрэнэй, Харбянуудай, энэ шадарх нутагуудай улс зон 1-дэхи хойго, 2-дох хойго гээд хамтаруулагдадаг бэлэй. 1-дэхи хойго отогонд бүрдэлдэ Монголһоо эрхэн хоршодууд ородог байгаа. Ульгэр домогой удхын өһоор, тэдэнэр Орхон-Туула гэжэ газарһаа нүүжэ ерэхэн гэжэ, Тобишбол, Туула, Орхон голнуудай уулаадаг газарһаа ха. Энэ газар уһан хадаа халха-монголшудтай хаан Түшээтэ гэгшын мэдэлдэ хэн. Мүнөө тэндэ Монголой Арадай Республикн Түб болон Сэлэнгэ аймгууд оршодог. Мүнөөшье хоршодууд аалха-монголшудтай хамта тэндэ ажаидарһаар. Хомоороото, хүлгөөтэ сагта түрэл нутагаа орхижо ошонон үбгэ эсэгэнэрэйнгэ зохионон дуунууды үри саданарын мүнөөшье дууладаг.

Орхон-Туула уһаа Оломоорин гарал. Олон түмэн халхаа Унтаандын гарал. Ульгэр домогой удхаар, Орхон-Туулаһаа Эрэн Сагаан гэжэ доор хүн түрүүлээд гаража ошонон гэжэ. Дарма ба Дамба гэжэ хубуудээ Эрэн дахуулаада гарла. Тэдэнэр Зангисан голоор уруудһаар явтарлаа, Түнхэндэ бууһан гэжэ. Хүшэр хүндэ хэргыгаа дабангүй, Эрэн эсэгэнэ наһа барашоо хэн. Тэрэнэй хубууд Дарма Дамба хойр Хэрэн болон Харбянууд хү-

ли хуби Хубилай-хаанай үеийн үйлэ хэрэгүүдэ эдэбхтэйгээр хабардалсаһан байжа болоо. Хубилай-хаан Хитады эзэмдэхэнэйгэ һуудэ Монгол гүрэнэйнгөө нилсэл хотые Хара-Хэрэмһээ Бээжинд аеллгэхэн юм. Энэ ушарһаа боложо, монгол угсаатан Баргуджин-Түхэм гэжэ мэтэн хойгуурхй газар нутагуудһаа гаража, урагшаа нүүһэн байгаа ха. Тэдэнэй тоодо хоршонгууд болон баргудууд аялсаа. Тэдэнэр Үбэр-Монголой зүүн-хойто нутагуудар түбхнөө. Тодорхойлбол, Зүүн Забайкалтай хилэлдэг газарнууд болоно гэхэ.

Сагаан, булгы болон муртэн отогонд хоорондоо түрэлнүүд гээд тоологдодог. Сагаан, булгы угаархид Муу Сагаан гэжэ нэгэ үбгэ эсэгтэй байһан гэжэ. Домог соо ингэжэ бэшэгдэнэ.

Өөһэд дундын хомоотой тулалдаануудай үедэ Түшээтэ-хаанай газар дээрхээ хэдэн айлзгадаа ха. Тэдэнэй тоодо Айша Сагаан гэжэ хоер аха дүү хубууд байлсаа. Оройдоол арбан гурбан наһатай Сагаан хубуун тэрьсэдэхэ үедөө шархаташоо хэн. Айша оханы дүүгээ абаржа шадаа. Энэ ушарһаа хойшо хубуун Муу Сагаан гэжэ нэртэй болоо гэжэ. Түнхэн хүрэхэ ерээд, аха дүү хоер Таһархай гэжэ газарта байрлаа. Тэндэһэ хомооны Сагаан хубуун Аха ороһон байгаа. Суута мэргэн буудагша, Советск Союзай Герой Жамбал Тулаев сагаан отогон юм гэжэ олон тоото уншагдада дуулгада болоно.

Булгы отогон зон Аха ерэмсээрээ, түрүүшгээр Хараһан талада буугада, хомооны Балгатада хуурижаа хэн.

Домогон өһоор, «шонорог» гэжэ үгэ «шон» ба «урга» гэхэн үгэнүүдһээ бүрдэхэй. Угын шонһоо эхитэй гээд хэлэгдэдэг.

Холонго-хаан нэгэ залуухан боогол басагатай байһан гэжэ. Нэгтэй тэрэн түрэхэ болобо. Хаанай хараалһаа айһан басаган ойдо гаража, тэндэ хубуу түрөө ха. Тингээд хубуугаа шонын эшээ-нэй урхын ойро орхоод абашоо ба. Дутуур гараһан харгын зон тэрэ хубууе оложо абаһан юм. Олзо тэрэ хубуунһээ шонот отог эхнээ абадаг. Шонот хадаа тэнгэрин мохой гэхээ гэжэ тинхэдэ зон тоолодог байгаа. Тинхэдэ энэ отогонд тэнгэртэй элдэб талаараа холбоотой гэлсэдэг хэн. Түнхэнэй Хэрэн нутагһаа Аха ерэн шонорог отогон эгээл түрүүшын хүн гэхэдэ, Шарбуунай болодог. Тэрэ сагнаа хойшо 6—7 үе нэлгэлдэ.

Шонорог отогондой дүтэрхы зон гэхэдэ, махараг отогонд юм. Шаснуур хууринда ажаһуудаг байһан 1895 ондо түрэнх Содном Гармаевич Хандаковой дуулганаһай өһоор, энэ отогонд Түнхэнэһе ерэхэн байна. Тинхэдэ Түнхэн руу тэдэ Халха-Монголой Орхон-Уула гэжэ нутагһаа ерээ. Эгээл түрүүлэн Аха нутаг Боргошон гэжэ хүн нүүһан юм. Тэрэ гэхэнһээ хойшо зургаан үе нэлгээ.

Улаба отогондойто хабаатай

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

(Үргэлжлэл. Эхнийн 22-25-
дуги номуудыг).

Мори шаргаар Витимэй эрхээрнэ
байдаг үбэлжөөнуудээр ашигла-
хдаг. Бейуити хүбээд ажлаууд-
даг үнийэй үбэгдөө хитад най-
маашад тухай нилээд хонин юумз
дуулахан хүм. Хорөөд-гушаад
оноудта хитадууд эндэ арбуз ур-
гуулаад, алтаар андалдагч хэн
за. Мунөөнэй сэнгээр бодоходо,
дунда зэргин нэгз арбузын зуу
табин тухзригөөр худалдадаг бай-
гаал даа! Муйске нугада арбуз
гэвз ургадаг байгаа. Хайшан гэ-
ж нимэ хойто зүгэй хүйтн хи-
заарта арбуз ба помидор ур-
гуулаха шададаг байхан юм—энэ
заава манай байгаалин ниюус-
гай болоно. Тэрэ ниюусгайе би-
днээр тааха еһотойбди. Энэманай
манда тои шухала ниюусгай бо-
лоно. Эгзэн захэ газар руу тэр-
эжэ шададаг хартайн мэхэшэ тэд-
лэ наймааша хитадууд гансахан
лэ алта олзолын түлөө хбадаг
байгаа бэшэ. Ябаган наймаа хээ-
шэ болоод, худалдаанай хэрэгшээ
бүрн ондоо юумз үйлээдээгч бай-
гаа еһотой. Тэдэ хитадуудта ган-
сахан бидэ, үхибүүд, дурагүй
байдаг бэшэ, хасагуудын дурса
гутадагч хэн ха. Хөө яахан тэдэ-
ниие бүтүү булгүү хубшын зүр-
гэ харгы дээрэ утгадагшье бай-
гаа, ханн нүхэд янзаар утгадаг
байгаа бэшэл юм бэээ. Бурла-
дгүй айл тосхонуудаар наймаа хээ-
шэ абадаг хитадуудын тагнуул-
шад болгожо зонхилгошодын
эмлээдэгч бэлэй. Монгол угсаатан
болохо маной бурлад зон тэдэ
хитадай зонхилгошодто баялай най-
маар хандадаггүй байхан юм. Хи-
тад геминиудай Монголд хэдэг
ээрлэг муухай ааша тухай хураг
суу мөнөй Бурлад нотагуудта
нэрмэжэ өрөгшэ хэн. Хитадуудта
хари газар болохо Россидэ тэд-
дэнэрэй хэнгэргүйгөөр ябадаг
байхда, ээзмдэн абхан Монгол
орондо тэдэ «наймаашадай» хэдэй
ээрлэг шэрүүнээр аешалдагынь
тухайлхаар юм ааб даа. Монго-
лой газар дээрэ Хитадай олон
тоото сэрэг суур асаргандхай
байгаа бшуу.

Галуута-Нуур гээшэ манай республикыы шулуу нүүрһээр хангагад нутаг юм. Эндэхэ хүрин нүүрһэ малтан абанабди. Хүрин шулуу нүүрһэний шанарынь Черемховойхдо хүрэхгүй юм ааб даа, гэхбэшэ хэбтэшэнь хэм хэмжээгүй өхэ юм. Электростанци хүдэлгэхэдэ, нимэ хүрин шулуу нүүрһэн шухала хэрэгтэй. Тийн манай Улаан-Удын ТЭЦ Галуута-Нуурай шулуу нүүрһээр түлгэгдэдэ байна. Эгээл тэрэ ТЭЦ-дэ түймэрэй болохоод, 1934 ондо Постышевой нэрэмжэтэ ФЭУ-гайхид—бидэнэр түймэр унтраахааа ошоо бэлэйбди. Мүнөө Галуута-Нуурай эрөөдэ асари өхэ хүсэтэй шэнэ ГРЭС бэригдэжэ байна. Тэрэ шэнэ ГРЭС-эй элшэ хүсэн бузы Зүүн-Сибиринь агууха энергетическэ системын бүридхэлдэ орохо байна.

Бестужевта «Галуута-Нуур» гэгд тэрэнэй нэрлэлэн очери бии юм. Тэрэ очери дотороо өөрнөмөө нүгэлсэлэн үнэн сагаан сэдхэлээрээ үйдхар гашуудалыен хуваалданаһан һайн зантай арадай түби зөөгн тухай сэдхэл бодолоо дэлбэлэн бэшлэн байдаг. Энэ арадай дэмжлэл тээшэ дабшха хөргы зам дээрнэ байһан дайсанай эгзэн хорооһын панаһар болонго гэжэ тэрэ олоноо. Тэдэ ламанарыс «буряад хятад»-най бээдэ залданаһан аюулга мууһай шархан гэжэ Бестужев нэрлэз һан. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууһа дайнай жэлнүүдэд үндын бодоһон шахтернуудай хууто болохо һаруул һайхан шэнж Гусинскоевск хутын оршодог Галуута-Нуурой эрьын нүгөө хажууда Тамчыин дасангай байр байдал мүнөө берийн харагдаг. Тэрэ хүбхэн ургаһанаһан байрлаа ламе бурхандэ, хүн зондэ мартагданхай. Мүнөө дасанга чөөдөө хитэралданаһан орой дээгүүр гансал гулабсонууд икидэ нэ.

Суута очеркоо шэлбэлжэ хуу
хан тэрэ газар доромни «Салз
тын Дагуур» гэхэн тон һони
географическа нэрэтэй энэ х

заарыг шэнхдэхэн хүгжөөх эй-
хбатар өхэ хүсэн—хоёр милли-
ардаа дээш тоноо шулуу нүүр-
һэн хэбтэн гэжэ декабрист Бес-
тужее тинхэдэ хааншаа мэдэ-
лэлэй, Тинхэ үедэ манай энэ хи-
заар бүтүү бүтлүү, сүл хоолон-
хизаар байгаал, Түүхэ домогтоо
арадай аман үгэнхэ удаалжэ мэ-
дэхэдэ, эгээл энэ Дагуур гэшлү
эртэ урдын гүннэнүүдэй эмээл
мореор харайлгхан газар бай-
гхан байнал, Улаан-Үднөө орой-
доол арбан дүрбэн модоной га-
зарта гүннэнүүдэй эхлэн ото-
гой байган газар олджо, мэл-
талжа хэгдээ бэлэй. Юушыёб бо-
лоод, гүннэнүүд энэ отогоо бү-
хы юумэнтэйнь гэнтэ орхөөд яба-
шаган байгаа хэ. Манай Улаан-
Үдын музейн худалмэршад энэ
гүннэнүүдэй отогой олоһондоо
заха хизааргүй өхөөр барлаа юм-
бээ. Агууехэ киданин хан тү-
рын заха хизаар эндэ байган бай-

соголдог боломо. Гэсэр энэ муу-
хай дайсагнаа дараха аһотой. Ин-
гэ бүрийн ушарлта байдлаар
хуулээр Гэсэр Лойр Лобсогол-
дойе дарана. Тэгд тэрнине эсэс-
лэн усдахажа болохогүй байгаа
нэн. Хатадааб гэхэдэ, үнэ зүнэ
ургашаһан харшан муухай Лойр
Лобсоголдой үнэн бүтэ дэлхэйн
ургамалтай холбоотой, шунаннинь
газар дэлхэйн бүтэ үһантай хол-
боотой байшаба. Хэрбээ Гэсэрай
Лойр Лобсоголдой алаа хаана,
бүтэ дэлхэйн ургамал хатажа,
гол мурэнүүд шэргэхэ болоно
бшуу. Тинимэнээ харатай дайс-
най хэндэш хоро хэмэ шадагынь
болюулжа гэжэ Гэсэр шиндээд,
балта Бариган гурбан баатарые
Лойр Лобсоголдойн тархида, гур-
бан баатарые хүлдэнэ байлгаба
ха. Тэрэ баатарнууд дайсаннингаа
тархи болон хүлэйн улье ээлжээ-
гээр бэлтгадаг байгаа. Ингээж
бүхэли үдэртөө эхэллэгэхэдэ,

дэлдэ үнгийн сэрээгэй дэүсө хүр-
шэ гүрэнүүдээс эсэргүү хэрэг-
лээд, тэдэ сэрэгүүд манай мэд-
дэлдэ ородоггүй юм гэдэг бай-
гаа. Дэлхэйн эрдэм ухаанай хэр-
эгтэ ахиабтар ахэ нөөс оруул-
лан Пржевальскийн экспедицине
дээрхээс тухиргадана, зориута
эльгээгдэһэн хүнүүдүүд арайша-
май угы хэн алдаһан юм. Та-
лаан болоходоо, тус экспедицине
хамгаалагшад хитадуудай хорото
мэхые найн мэдээс Байгалий үхэ-
нэхэ хасагууд байгаа бшуу. Тэ-
дэ хасагууд хэмэг түрхөөр эм-
хидхэгдэһэн «хүнхүүзүүдэй» бүхэ
добтолгонуудта эсэргүүсэн хө-
рюусажэ, хэсгүй намнаа юм...

Монгол орондо хитадуудай эсэр-
хэжэ байһан 250 жил соо манай
Сэлэнгын Дагуур үзээх юумые
үзэһэн байха. Манай энэ тала
дайдада Мөнхын тонуулша бан-
диндууд оло дахин лэ сүмэрэн
орожо, амгалан тайбан бүрдэд

Орос гүрэндэ үнэм сэхээр ал-
ба хэхэн, гүрэнийгөө зүүн зу-
тыг хамгаалсан, харатан дайсаг-
дтай хэхэн хамаг бүтэ дайнууд-
таны шадал зэргээрээ забаадал-
санан байха бшуу! Зай, мүнөө-
дэрийнгөө байдалда бусажоор-
доо, мүнөө сагаймнай Бураад но-
тотга юун боложо байнаб гэжэ
харай—энэмнэй түүхын орёл ха-
да хобсагайе малтанһаа хурга-
гүй һонин юм дээ. Мүнөөнэй
байдалыг андуугүй һайнаар ойл-
гожо авахын тулада оролдосо-
тойгоор үнгэрһэн үе сагуудыг
шудала гэхэн тон зүб хургаал
заабаринк өһоор, бидэ манай
Бураадай түүхыг бага зэргэ он-
чилбо гэсшэбди.

Хэдэн жилэй урда тээ би нэгэ
тон шухала хэрэгээр Галуута-
Нуур ошоо хэм. Тэрээн тухайгаа
хөөрэхэ өшотой гээшэ хаб.

Уншагшад, манай Байгалай үмэнхн газар дайдаа нутагжсан, тун намартаа буурсаглажа үрддэг кукуруза би юм гэж дуулаа хэн гүй? Тиймэ кукуруза манай эндэ биил даа, тус кукурузы нутагай зон «киюшкэ» гэж нэрлэдэг. Энэ киюшкэ зун нямарай богонихон хугасаа соо буурсаглажа үрддэг, манай эндэхн эшмээнэй болодог болзор соо эдэшшээдхидэг юм. Нонин бээй? Би нимэ киюшкыэ Бэсүүрэй аймагай Калининай нэрэмжэтэ колхоздо шэмээшэг айлай огород соо ургажэ байхыень анх түрүүшынхнээ харахан хүм. Энэ колхоздо бүрлэд болон ород-шэмээшэгүүд нэгэ ажхы болон хуудар, сүг хамта ажалладаг юм гэжэ бүхы Бүрлэд орон доторн мэдээжэ. Шэмээшэгүүд гэшэ хоёр хургаараа хэрээхэлэн мүргэдэг ородууд юм. Тингэжэ мүргэжэ шажан сэхидэг байханайгаа түлөө бүри Хоёрдохт Екатеринайн үедэ манай Байгалай үмэнхн нутаг руу сүлэгдэһэн байгаа. Шэмээшэгүүд тухай байтараа дэлгэрэнгүйгээр хоёрхэлэн Харин эндэ тэдэнэй хаанаһаа нүүжэ эрхынь тэмдэглэлэ хүсэлтэнэйб. Шэмээшэгүүд хадаа Галициныа гэр бүлөөрөө, бүхы дөрвөнхээрээ манай ишэ сүлэгдэн эрхэһэн юм. Семья—гэр бүлэ гэхэн үгэһөө шэмээшэг гэхэн нэрэ гарахан байна. Тэдэнэр анх өөрнгөө нутагынь орхижэ, зоо-соогоо хара буун, хаанта засагта үнэн зүрхэнһөө дураа гутан, манай энэ хүйтэн сэдбэг Сибири орон руу эрхэһэн түүхэтэй. Тэдэнэр түрэл Галициныэ хануулха гэзэн нангян зуйлые бээдэсэ абажэ эрээ. Өөһэдынгөө дулаан нутагта тэдэнэр кукуруза ургуулжа, буурсагынь шанжаа дабһалаад, тон өхэ дуратайгээр элдэг байгаа. Тиймэнээ өөһэдынгөө дуратай кукурузынгаа үрхэе ишээ абажэ эрээ хэн ха. Бодото тарваган зоной уран бэлгг гэшээ, өжлөхэ мэргэн хабань аргагүй байгаа ха юм даа—тийн хэдэн үеын үнгэрхэдэ, дулаан нутагай кукуруза манай Байгалай үмэнхн сагай уларилда тааржа, 110—120 хоног соо эдэшшэжэ буурсагладаг аад оройдоол хоёр һара хахад соо ургахадаг болоһон байна. Тингээд лэ эндэ галээр элбэг ха юм даа, шанарайнгаа талээр шэниисэ ургуулхада, кукурузаһаа һураггүй һайн байгаа бшуу—киюшкэ таригдахыа болонтоһон байжа болоо. Имгэлт анхан нутагаа дурсан һанхын тулада, үнгэрхэн сагайнгаа байдлые дэмжэхын тулада шэмээшэгүүд киюшкыэ огородтоо таридар хэн. Буурсагынь шанжа, дабһалаад эдижэ жэргэдэг бэлэй. Харин киюшкын гол хэрэглэмжэ ондоо хэн: басгагаз тадамхэхэдөө, түрэлхидын киюшкын буурсагыё тархикын табиурай гоёолтодо оруулдаг байхан юм. Тингээд шэнэ айл бүлэ гэжэ кукуруза шэниг олон үлгүүтэй болоһой, тэдэ үхибүүдын манай Байгалай үмэнхн орондо амаршые хүйтэнһөө, амаршые һалхи шуурганһаа айнгүйгөөр ургэһэй гэжэ юрөөһэн удхатай болоно бшуу.

[Үргэлжлэлийн хожом гаргах.]

Африкан БАЛЬБУРОВ

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

гаа ха. Кидань гэвэл монгол угсаатанай элhinсэг хулинсагууд болохо, юм. Киданин байгуулхан хан түрье, хүгжэлт, болбосоролынь эртэ урда сөгтэ дейшалчжэ чжурчженhнүүд ээслэн угы хэһэн түүхэтэй. Киданин ордон байшан болон дасан дугангууды чжурчженhнүүд бүтэ сохео юм гэлэн, номой хан болон бухы уран бүтээлнүүдые галдажа, угы хэзэ юм гэлэн баримта би. Кидань угсаатан аюул лайһаз тэрье-дүмжэ, Түбэй Азинн ба Байгалай үмэнхэй үһэгүй сүл тала руу эрхэн байгаа. Тинн мүнөөнэй Монгол ороной ба Буряадай газар дээрэ тэрэ кидань угсаатанай уридаһан—монгол ба буряадууд ажаһууна. Чингис хаан бүхы монгол угсаатанай агуу зонхилошоо гээшэб гэжэ бэээ мэдүүлтэһэйнгээ һүүлээр табан жэл болоод, чжурчженин Агуухэ Алтан Агудын хан түрээдэ довтолжо, мүнөөнэй манжууруудай элинсэг хулинсагууд, мүнөөнэй монголшуудай элинсэг хулинсагууд болохо кидань угсаатанин хяерээрлиг муухайгаар хэлһэгээ һэм, тээл тинхэ һүйдхэл хэлэн байгаа. Үөөринн шулуун дээрэхи нэрэнүүдешөө хюһажа хаядаһэн! Ингэжэ хүгжэн болбосорхол бүхэли гүрэн түрэнүүд хандаржа, хүн түрэлтэнэй байгуулхан хэды өхэ уран бүтээл, асари өхэ баллиг угы хэгдэдэг байгаа гээшэб!.. Бодоод үзэхэдэ, аймшагтай байна даал..

Нүүлэй хэдэн жэлэй түршад
«Гэсэр» гэжэ буряадай асаригто
мо үлгырэе ород хэлэн дээр
урэн хайханаар оршуулхан Се
мен Липпик «Гэсэрые» анханд
хэда урэн зохиол байхан бейга
хорин хожомын тэрэ зохиол бай
гуулхан эрөдийнгаа хүгжэнги со
ёл болбосоролоо элдхадэ, у
залгамжалхан арад үндэһэтэ
мнинь тус зохиолыс үлгыэр мэ
тээр сээжхэдэ хэдуужа үлөөһэ
бейгаа гэжэ айхабтар мэргэнэ
тайлбарилна. Семен Липкинэй эн
бэтэлэмжнэ би тон аүб гэжэ ха
наха бейнаб.

«Гэсэр» болон бүрэлдэй буса-
морин үлгэрлүүд соо баатар
мундай байдд ордон байшан
гуудай хана унхал, олон зууга
гэрлүүлүүд, үргөө гэр дотор
ин номой сэнгуудыг ямар зонх
доор, урэн говор зургаалад гэр
шэб! Үлгэр соо хэлэгдээг баа-
тарнууд хүшэр бэрхлэйг сага-
тудалдхда, алтан эвчлэнхатой нэ-
моо гөргөмө, зүшөөл заабар
абадаг юм, «Гэсэр» гэжэ үлгэр
айхбатр гүнзгий удхалэй. Дэг-
зэй дээрэн хамга бүхы муу муу
халё, хоро шарыг усдаахад
жаргалта найхан байдал мандаа
юм гэжэ заана ха юм. Бүхы бүм
бэрсэг дэлхэй дээрэн эгзэн эг-
хоро шарыг бэдээг шингээх
үлгэрэй нэгэ нюур Лойр Лог

Лойр Лобсоголдой мэнэржэ, мэдэ алдаханаа нааша бсодог нэн хэ. Тиихэднэ тэрэнэй тархи ба хүлын балтадажа байһан баатарнууд хүхэ үбгэд шэнгээр харагдадаг байгаа. Тиин зобоожо байһан баатарнууд хүхэ үбгэд шэнгээр харагдадаг байгаа, Тиин зобоожо байһан баатарнууд удахагүй хосорхо, тиихэднэ сүлөөрхэб гэжэ Лойр Лобсоголдой ханадаг, тиин баярланһандаа бэрхирдаг бэлэй. Харин үглөөгүйр болоходо, мүнөөхил омог баатарнуудын Лойр Лобсоголдойе балтадажа байдаг байбал, һайн хэрэг муу һаанаа хоер хоорондоо нягта холбоотой юм, хүнтэн халуун хоерой, һэрүүл тула хараанхы хоерой таһаршагүй холбоотой байһан мэтэ һайн муу хоерые амьдрлуулан таһалжа болохогүй юм гэхэн имэгтэл феодална Ази түбидэ биһ байһан номнолые ганса нэгэн тусхайта хүн лэ өөрынгөө зохиол соо философско гол бодол болгон зурагланһа байха. Баатарнуудай, мүн дайсадай шэнжэ шанарые, түхэл маягые ямарар харуулнаб, тус үльгэрай удханы хэды уран хурса бэл Эдэ бүгэдэ хадша «Гэсэрие» нэгэ агуухэ зохиолшон байгуулаа хэ гэхэн һанамшые зүбтүүлнэ...

Зүб дээ, эртэ урдын Сэлэнгийн Дагуурта мүнөө хэдэн мянган жэжэйн түүхэдэ хэзээшье үзэгдөөгүй шэнэ байдал мандан эрээ. Энээгүүр элдэб дайшалхы арад түмэнүүдэй аянай харгы гэрэггэхдэхэа болонгоо болоо. Энэ тала дайдада дайнай олзо зөөри ашаан морид ба тэмээнүүд хубалзан ляхоха болоо. Мөнай энэ газар дайдеэр абалан эгээн үлүүлшын хөрини булимтарагшад чэхэр монголнууд болоно. Сагаан генерал Левицкийн ээрдэг днанаада ороһон эдэ чэхэр монголнууд Тарбагатайн аймагта оршодог Омүлэвкын дабаанда улсын партизнуудта бута союуламд, гэдэргээ сүдэрчиж, агаал энэ Сэлэнга юотагаар Элдэ, Хягата худар тэрьлһэн юм. Эдэ чэхэр монголнууд эгээл Галуута Нуурай хажууда генерал Левицкийн алаад өөрынгоо жэнхэни ютаг —Убэр Монгол руугаа ябшаһан байгаа. Сагаан генералууд агаад Хятадай гезэр дээрэ чэхэр монголнуудай бүзэли диванз бүридаада тэрэ диванзээ удардан, ондоо гүртнэд довтолжо, газар дайда дээрэнэ аюулта муухай ээрлэг өмшө гэргадаг байгааби Энэ өсүүдал хурахада, Хятадай правительство дала мурөө хабшааһаа ондоо харюу үгөөгүй. 1929 ондо КВЖД дээрэ хятадай сэрэгшэдэй гарһанан эзмэтэ эсрэг тушаа өсүүдалда Хятадай правительство мүн лэ ингэжэ дала мурөө хабшааһэн. Гэхэтэй хамта Хятадай правительство харата мэлж гэргадаа

остонудыг дээрмэдэг, аюул
ушаруулдаг байгааг Эгээл тийм-
нээ манай бүрхдүүд дунда
Манжийн булимтаралшадай урда-
гаа эрэлхгээр тэмсэхэн баатар
Шэлдэй Занги тухай домог ай-
хтарбарт үргэнөөр тэрэнхай юм.
Эгээл эндэхн—Оронго нутагта
Түрэлхэн уран зохиолшо Намжил
Балдано Шэлдэй Занги тухай до-
могой удааар «Бааж-Барас баа-
тар» гэжэ зүжэг бэшээ хэн. Энэ
зүжэг дайнай хүүлэй жэлнүүдтэ
Улаан-Үдэдэ манай буряад те-
атрта өхөхэн амжалатайгаар то-
бигддаг байгаа. Хэдэн зуун жэ-
лэй туршада зүүн зүгөө ушаруу-
лагдажа болохо аюулда манай
эрдэ тон нэггэг байдаг бэлэй.
Тээд ээрлэг муухай гамингуудай,
харата мэнхэ-солонгуудай, он-
доогоор хэлэхэдэ, чжурчжоньнуу-
дай халдан орохо аюулай мүн-
чөө хэтын хэтэдэ болжулагда-
ганинхн хайн лэ гээшэ. Гурбан
буун жэлэй урда тээ хори бу-
рхдүүдэй арбан нэгэн эсэгын
түлөөлгшэд зүүн зүгэй эээрхэй
булимтаралшадхаа манинэ хэм-
гаалжа хайрлыг гэжэ аяар хо-
лын ородой хандда, Нэгэдэхн
Петро ошохон юм. Тийн эгээ-
лэй аантай, хайн ханаатай, са-
таан сэдхэлтэй, эсээн бодол-
той, үгнээш, хүсэ өхэтэй «Үбгэн
хаан» тухай олон тоото домог
болон дуунууд буряад ерадай
дунда дэмэ тараа бэшэ юм азб-
даа. Үбгэн хаан гэжэ буряад ерад
Нэгэдэхн Петрыг нэрлэдэг хэн.

Түүхээ домог худар хядуурч ошооногийг түлөө, уншагшад, намтаа хүлсөөрэйгтэй. Манай республикийн тогтоонхоо тойшо үнэрхэн табин жэл соо анхалбаргч хубилалта Бурлад орондоо ний болоо. Түүхын хбасын болоходо, эды богонхон хугасаа соо манай эрөдэй хүгжэлтэ гайхалтай гч, этггэж ядама гэгэдэ алдуу болохогүй. Энэ гч дэбшлал хадаа манай коммунистуудай пэртиин Ленискэ национальна политикын ашвар туйлгдэһан байна. Тиххэдэ үндэһэ яһатанино өөднэ үргэжэ хүгжөөхэ Ленискэ политике хадаа үржэлтэ һайн хүрхэн дээрэ һалбарж юм гэжэ би ходо сэдхэхэе ябагшоб, Юуб гэгэдэ, эртэ урдын соел болбосоролтой манай бурладууд үни зэяанай жжжжжн өөһэдын хүгжэлтэтэй аомди гээд, өхээрхэн агсамнаа зан хэдэдээш гаргадаггүй байгаа. Бурладууд гэжшэ Манжийн эзэрхэлгэ гэжшэ юун гэжшэб, бүхэли өрөд түдэһэтэнино уг зуууварны үгы хэжэ гээдэг Хятадай дээрэлхүү бэлмад ааша юун гэжшэб гэжэ ээдэн зуун жэлэйгээ түүхын ябаса соо аарынгаа хүзүүн дээрэ үзэхисэ үзэһэн хадаа Зүүн зүгһөө ямар аюул ушаруулагдана болохоб гэжэ мэдэхэ байһан дээрһээ, тасга уг үзэгшүүр абисн

ТООЛОЖО НУРА!

Улаан-Удун тоо бүрид- хэл онцгойруулгын тех- нимум 1990—1991 онуу- дай нуралсалай жэлдэ удаадахи мэргэжлүүд- тэ нургахаар нуралсаш- дые абжа-үргэлжлүүл- нээр:

В ба 10 классууд-й баа- за дээрэ үдэрэй болон заочно (10 класс) нурал- сальда ажамын гажалт буу- лгын бухгалтерска тоо бүридхэл, хиналта ба тобшолол;

В классай бааза дээ- рэ эмхидхэлэй талаар хү- тэлэлгын автомат систе- мизүүдэй программиро- вани.

Түрүүшын мэргэж- лээр нуралсалай болзор — 2 жэл 10 нара, 1 жэл 10 нара, заочнодо — 2 жэл 7 нара; хоёрдох мэргэжлэдэн — 3 жэл 10 нара.

Документүүдье абал- га: үдэрэй отделенидэ июлинь 31, заочнодо өв- густын 10 болотор.

Орогшод, июлинь 15- хаа 8 классай бааза дээ- рэ математикаар (сээ- жээр), ород хэзэн ба литератураар диктант, 10 классай бааза дээрэ со- чиненетр ородтын шал- галтануудье бариха.

Нуралсалай түлөө 10 түхэриг техникумэй кас- сада түлэхэ.

Адрес: 670036, Улаан- Удэ хою, Жердевой ул- с, 2.

ШЭНЭ ЕНООР ҮНГЭРГЭГДЭХЭ

Республикадамнай жэл бү- хэндэ зунай найр наадан үн- гэрэгдэдэг гэшээ абб дээ. Мүнөөшье зун июлинь 7—8-най үдэрнүүдтэ зоншалта энэ найн- дэр болох. Зүгөөр бусадтаа орходоо мүнөө жэлэй найр он- со илгээтэй байха юм. Илгаань гэхэдэ, гүйсэдхэгдэх програм- ма болоно. Энэ найндэртэ уран зохиолшон Михаил Бато- ин, Буряадай эрдэмэй түбэй эрдэмтэн Г. Н. Очирова гэг- шэд тусхай сценарин бэшээд, тэрээнэ «Ехэ тайлган» гэжэ нэрлэхэй юм. Сценаринин үд- хэ тухай тобшохоноор хэлэхэ дэ, нимэ байна.

Стадиной үүжэм талмай дээрэ дун сагаан нэвэ гэрнүүд табигданхай. Тэдэнэй хажууда республикийн түлөөлэгшэд мүн Агын ба Усть-Ордын автоном- ит округууднаа ерэнэй айл- шад харагдана. Урда талада уг отогудай аха заха болохо буурал үбгэд зогсонхой.

Үхэр бүрээгэй дуун ээдэл- жэ, ара, энгэртэ ялагар то- боруулгануудтай хуяг, дуулга үмдэлэн Барга баатар (тайлга тахигша) урагшаа гараад, зу- най найрай эхилхэн тухай бо- носхоно. Тингээд округ, аймаг бүхэнэй түлөөлэгшэдтэ ханда- жа, найндэреер амаршалаад, найхан үрээлнүүдье хэлэнэ:

Хориин арбан нэгэн эсэгынхид, Хонгор талата агынхид — Анхан Хоресдойн отогынхид, Амаршалнаб тэжээдэл

Байгал далайнгаа баруун тээ Буусаяа заһажа түбхнэлэн Булгад, эхирэд угсатанаа, Бултыотнай амаршалнаб!

Барга баатар отог бүхэнэй буурал толгойтой түрүүшүүлэе эндэр дээрэ гарахынь ури- на. Хоресдой, Хонгоодор, Аша- багад, Эхирэд, Булгад болон бусад нубарилдаһаар эндэр дээрэ гаража, хүн бүхэнинь түрэл зондоо найниие хүсэлэн үрээлэй үгэнүүдье хэлэнэ. Тин- гээдэ наранай гараха зүг руу сагаан эдээнэйгээ дээжэлхэ сасаад, «Зол төөрэг үршөө- гиш» гэхэ мэтээр залыбарна.

Шад улаан хубсаһатай Са- хаддай үбгэн (Галай эзэн) найндэрэй гал носсожо, бу- риад арадта амгалан байдал, зол жаргал хүсэбэ. Энээнэй удаа дуу, хатар олоор гүйсэд- хэгдэнэ. Буряад, ород, ортон арадуудай, шэмээшлүүдэй най- хан дуу, хатар ээдэлнэ.

Зунай найрай хоёрдохн үдэр мүн лэ ноирхол татамаар үн- гэрэхэ байна.

Барга баатар найндэрэй үр- гэлжэ байһан тухай соносхо- но. Энээнэй һүүлээр эрын гур- бан наадан эхилнэ. Бүхэ барил- даагаар, нур харбалгаар, мори урилдаагаар мурьсөөн боло- но. Мурьсөөнэй һүүлээр рай- он бүхэнэй болон айлашадай түлөөлэгшэд нэвэ гэрэйнгэ өйрө зогсоно. Сан хэнгэрэг, бүрээгэй дуун ээдэлнэ, мурь-

сөөндэ илгээдэ шангуудта хүр- тэнэ.

Хонгоо найхан дуунууд хо- луур ээдэлнэ. Хүхюу хүнгэн хатар, өөхорой наадан улам эршээтэйгээр дэлгэрнэ. Эдэ бү- гэдэдэ элдэб тээһээ өрэлэн фольклорно бүлэгүүд, ансамб- лүүд эдэбхитэйгээр хабаада- на.

Найндэрэй режиссер, рес- публикийн габьяата артист Сер-гей Бальжановай хүтэлбэри до- ро режиссернууд Содном Ха- житов, Лазарь Чимитов бэлдэ- жэ байнхай юм. Уран зураа- шад Н. Пурбуев, Т. Шантано- ва гэгшэд найндэрэй газарын шэмээлэн гоёохо, Тинхэдэ найндэрэй үдэ ээдэлхэ хүг- жимье В. Пантеев П. Дамира- нов хоер бэшэхэй.

Зунай найрай үйлэ үзэгдэл- нүүдтэ театрай мэдээжэ ар- тистнар, арадай коллективүүд, уран найханай бүлэгүүд ха- баадалсаха юм. Жэшээлбэл, Барга баатарай рольдо респу- бликийн арадай артист Майдары Жапхандаев, бөөгэй рольдо оперо болон баледэй театрай дуушан Баатар Ванданов наа- даха.

Зунай найрай түрүүшын үдэ- рэй харалга-наадан Буряадай АССР-эй 25 жэлэй ойн нэрэм- жэтэ стадион дээрэ үнгэргэг- дэхэ юм. Үглөөдэрнэ республи- канска ипподром дээрэ найр наадан үргэлжлүүлэгдэхэ.

Д. ДОРЖИЕВ.

ПУТЕВКОНУУД— ЧЕРНОБЫЛИН УХИБУУДТЭ

ВЛКСМ-эй XXI съездын резолюцкин ёһоор 1990 оной ВЛКСМ-эй ЦК-гай пионе- рэй лагерьнуудта ошохо путевконууд Черно- былинь АЭС-эй аюулай болоходо хой- догшодой дэбхисхэр дээрэхн комсомолой комитетуудтэ, пионерэй организацинуудай Советуудтэ хубаарилгадаа дамжуулан үлгөө гэжэ В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ пио- нерэй организацини республиканска Совет мэдээсэнэ.

А. А. ИТЫГИЛОВ

Ороной түрүү кинорежиссеруудай нэг- гэн, Ленинскэ комсомолой шагтай лауре- ат, Украинин ССР-эй соелой габьяата ажал ябуулагша Александр Атаевич Итыгиллов дүшэн зургаанайнгаа наһан дээрэ нүгшэ- бэ.

А. Итыгиллов 1944 оной августын 6-дэ Задын районой Петропавловка тоёондо түрэлхэн. 1966 ондо Бүхэсоюзна кинемато- графин институт дүүргээд, А. Довженкин нэрэмжэтэ киностудиде хүдэлхөөр эльгээг- дээ һэн. Тэрэ гэхэн саһаа хойшо дэлхэй дээрэ искусствын мэдээжэ коллективтэй тэ- рэнэй творческо ажабайдал холбоотой бай- гаа.

Киностудиде хүдэлжэ эхилхэн түрүүшын жэлүүдтэ Александр Итыгилловэй онсо өөрсэ бэлиг шадбартай байһанинь харуулагдажа эхилээ бэлэй. Хожомоо үргэ- нөөр мэдээжэ болоһон нимэ кинофильмүү- дые буулгахынь тэрэндэ найдаа бэлэй: «Свидание», «Как закалялась сталь», «Каш- танка», «Обвиняется свадьба», «Смирнов клядбище» болон бусад. «Как закалялась сталь» гэхэн сериалайнгаа түлөө А. А. Иты- гиллов Ленинскэ комсомолой шанда хүртэ- һэн байна. «Встреча» гэхэн фильм Лилля хотодо (Франци) болоһон уласхоорондын кинофестивальда хабаадалсажа, Ехэ Гран- при шанда хүртөө.

Александр Итыгиллов Буряад оронһоо хола ажаһуудаг, ажалладагыһаа һад, өөрын- гоёо республикатой саг үргэлжэ холбоо барисаатай байһан юм. Тусхайлбал, эндэ тэ- рэ В. Распутиной сценарйер «Продается медвежья шкура» гэхэн кинофильм буул- гаа. Улаан-Удэдэ киностудии байгуулха ту- хай ходоо бодожо ябадаг, энээн тухай асуу- далшыа табигдан байха. Зүгөөр энэ хүсэл бодолоо, бусад олон наалнууддаа бэлүүл- жэ шаддаггүй байһанинь халагламаар...

Александр Атаевич нинтын хүдэлмэри эдэбхи үүсхэлтэйгээр ябуулдаг байгаа. Тэ- рэ Украинин ЛКСМ-эй ЦК-гай гэшүүнээр, Украинин ССР-эй кинематографистнуу- дай холбооной харюусалгата секретаруудай «Дебют» гэжэ киностудини уран найханай хүтэлбэрлэгшөөр һуугагдаһан байна.

Совет оюун бэлгитэй кинематографист- нуудай нэгэн, совет киноискусстве хүг- жөөхын тула нилээд өхэ ажал хэһэн хүн наһа бараба гэшээ, А. А. Итыгиллов тухай өрйүн гэрэлтэ дурсаал тэрэнэй оюун бэлгиге хүндэлдэг хүнүүдэй зүрхэ сэдэ- хэдэ хэтэ мүнхэдөө үлдэл.

Бүлэг нүхэдэнь.

КИНО

«ДРУЖБА»

«Косые полководцы» — в 10, «Замужем за мафией» — в 12, 14, 16, 18-10, 20, «Проступление Антуана» — в 22.

«РОДИНА»

«На златом крыльце сидели» — в 10, 16, «Красное золото» — в 12, 14, 18-10, 20, 21-50.

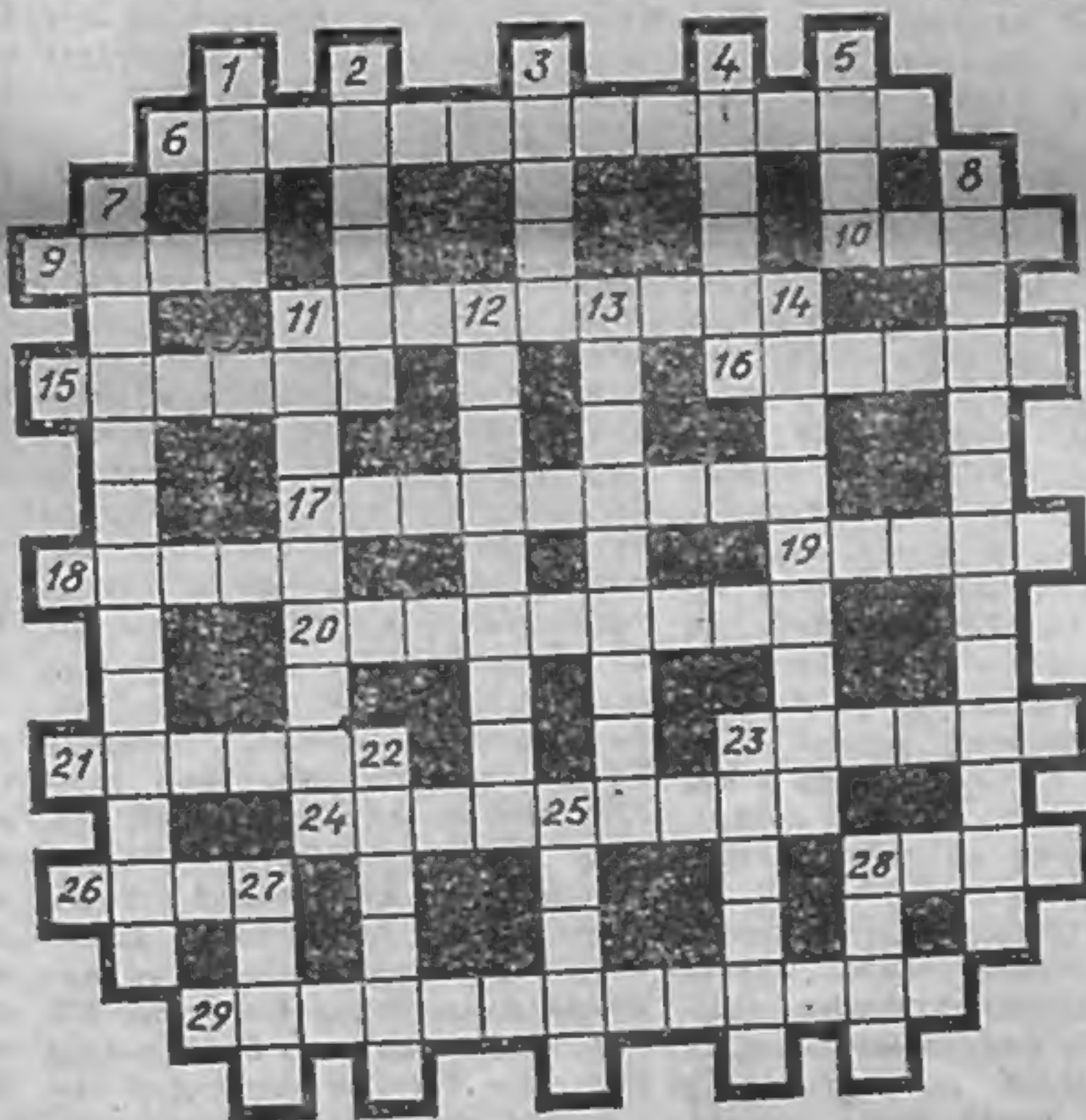
«ПРОГРЕСС»

Красный зал — «Фантом» — в 9-50, 11-30, 13-10, 14-50, 16-30, 18-19, 19-50, 21-30.

Зеленый зал — «Косые полководцы» («Мента» (2 серии)) — в 10, 12-40, 15-20, 18-10, 20-50.

«ОКТЯБРЬ»

Сборник мультфильмов — в 9-40, «Замужем за мафией» — в 11-10, 13, 14-50, 16-40, 21, «Черная роза — эмблема печали, красная роза — эмбле- ма любви» (2 серии) в 18-30.

КРОССВОРД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 6. Поэ- тическая строфа. 9. Кичка, ци- линдр, чалма (общее назва- ние). 10. Промысловая речная рыба. 11. Народный артист СССР, дирижер Большого те- atra. 15. Инструмент для на- несения внутренней резьбы. 16. Синтетическое волокно. 17. Процесс изображения с по- мощью карандаша, пера, ки- сти. 18. Одно из древних по- нятий математики. 19. Едини- ца магнитной индукции. 20. Пример из истории для срав- нения доказательств. 21. Во- еннослужащий. 23. Селение в Средней Азии. 24. Проставле- ние порядкового числа на кан-

танциях, накладных, облигаци- ях и пр. 26. Часть пути дис- танции в эстафете. 28. Пуши- стая комнатная собачка. 29. Раздел языкознания, словар- ная литература.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Тонкий ойлох для шляп. 2. Одна из древнейших форм книги. 3. Учитель царя Петра I. 4. Ус- тановка для очистки воздуха и газа от мелких частиц и пыли. 5. Композитор, автор оперы «Кармен». 7. Беспристраст- ность, непредвзятость. 8. Увольнение военнослужащих в запас. 11. Самолет, приспо- собленный для посадки на во- ду. 12. Опорная часть предме- та, сооружения. 13. Вид гра- вюры. 14. Произрастание, жиз- недеятельность растений. 22. Город-порт на Черном море. 23. Стихотворение А. С. Пуш- кина. 25. Деталь турбины. 27. Шерстяное одеяло с бахро- мой. 28. Колесо для переда- чи движения с помощью рем- ня или каната.

ИЮНИН 23-ДА ТОЛИЛОГДОН КРОССВОРДЫН ХАРИУНУУД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 5. Ин- финитив. 6. Эксперимент. 10. Плавыик. 13. Динамик. 14. На- волок. 15. Удила. 16. Аспид. 17. Миронов. 18. Шайба. 19. Фёрте. 20. Скребок. 22. «Ро- динка». 23. Винтер. 26. Тота- лизатор. 27. Нифонтова.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Анискин. 2. Бисер. 3. Чибис. 4. Гиревик. 6. Экиндрист. 7. Транспор- тир. 8. Гладнатор. 9. Миниатю- ра. 11. Калитка. 12. Холодец. 13. Долохов. 20. Скотник. 21. Кентавр. 24. Илмон. 25. Дзета.

ЗАҢАБАРИ

Июнини 23-най газетын 25-дахн номерто «ЦК- да хэн хүдэлхэбэ» гэхэн мэдээсэл соо алдуу гаргагдаа.

ВЛКСМ-эй обкомой хоёрдохн секретарь А. Волков болон ВЛКСМ-эй Советскэ райкомой нэгдэхн секретарь А. Хандархаев гэгшэд нэгдэхн турта ЛКСМ-эй ЦК-гай гэшүүндэ кандида- даар бүридхэлдэ абтаһан байна. Зүгөөр хэниин- шые хүрэхэ боломоор дуу абжа шадаагүй.

Плеум дахиад кандидатурануудье дэбхүү- лээ. ТСК-гай комсомолой комитетэй секретарь Алла Настека дахиад дуугаа үгэхэ үедэ ЛКСМ- эй ЦК-гай гэшүүндэ кандидадаар дэбхүүлэгдэ- һэн байна.

Редакция алдуу гаргаһанайнгаа түлөө хүлкэл гуйна. Мэдээсэл соо алдуу гаргаһан корреспон- дент хэнхэгдээ.

МАНАЙ
АДРЕС,
ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улаан-Удэ, ул. Калан- даришнли, 23. Телефоны: зам, редактора—2-34-06, секретари- чата—2-34-41; отделов: идео- логический—2-43-23, социаль- но-экономических проблем—2-43-23, писем и образования, тэ гарадаг.

переводов—2-40-57, коррек- торская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ
УДАА СУБЕТОЫН ҮДЭРНҮҮД—
2-43-23, писем и образования, тэ гарадаг.

Газета отпечатана в респу- бликанской типографии Госу- дарственного комитета Бурят- ской АССР по делам изда- тельства, полиграфии и книж- ной торговли, г. Улаан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-03549.

Редактор
Александр Дружинин.